L 91-3
568

LATVIEŠU ĀRSTE

LATVIEŠU ĀRSTE

jeb
īsa mācība no tām
Vājibām
un no šās Zemes Zālēm, ar kuŗām
Cilvēkus un Lopus var ārstēt un
izzāļot.

LATVIEŠU ĀRSTE

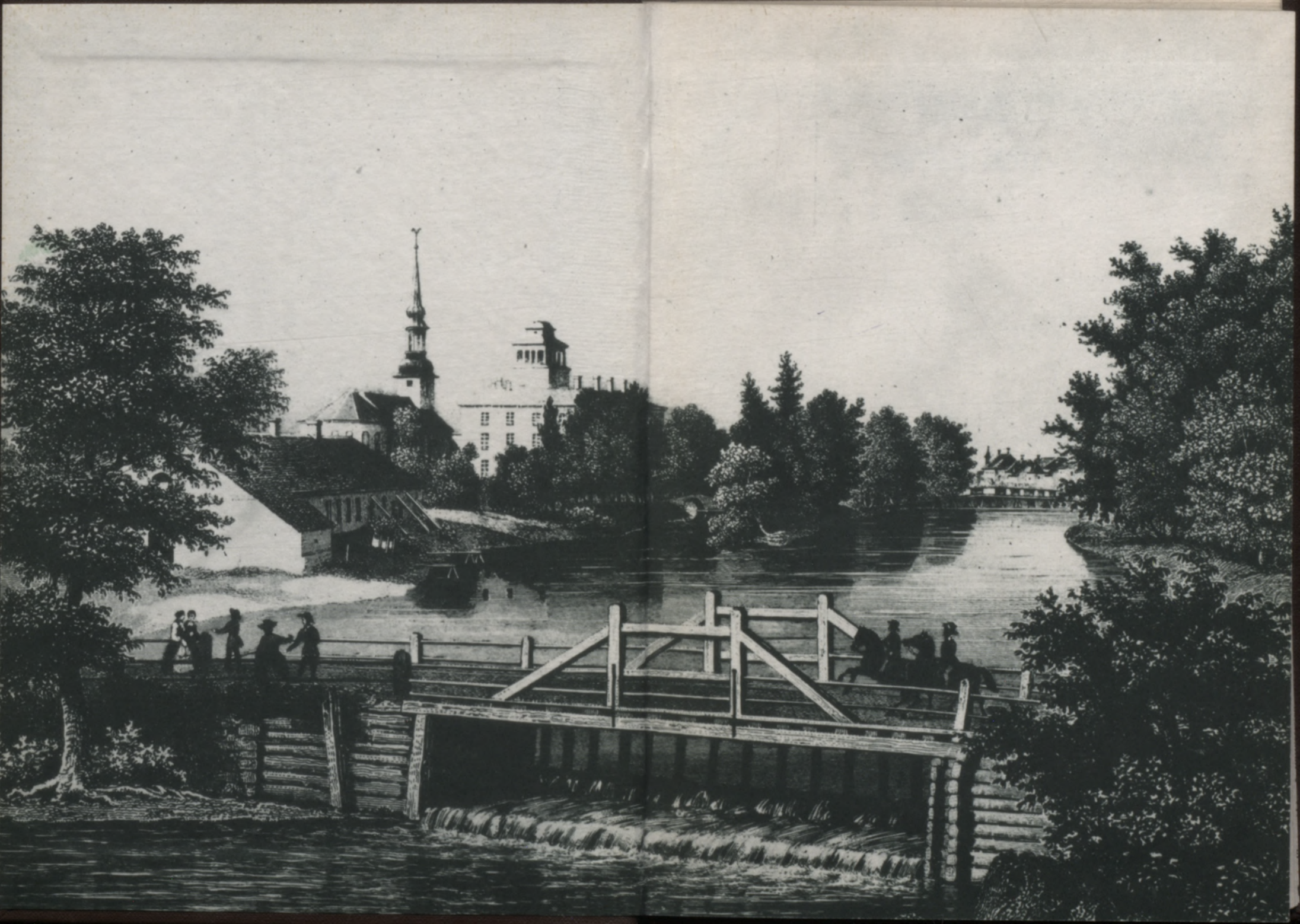

P. E. VILDE

· LATVIEŠU ĀRSTE ·

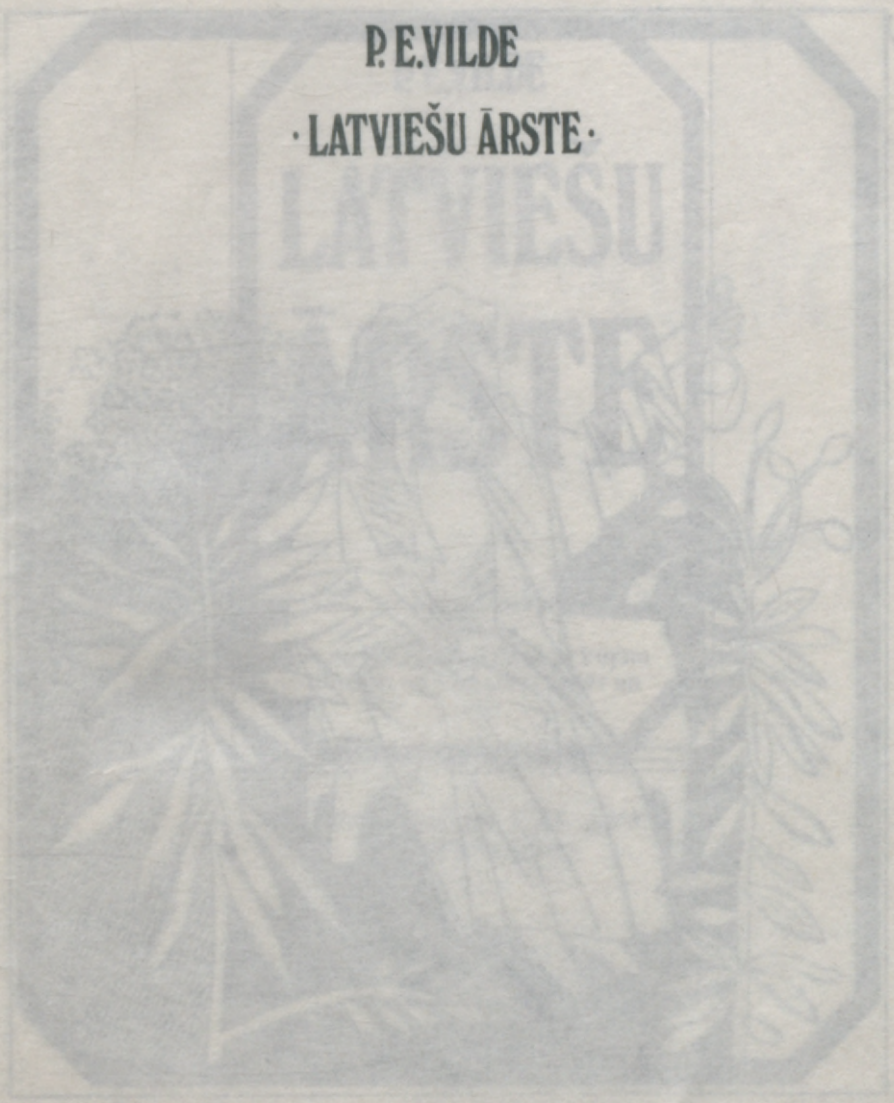

LATVIAE ORIGINES HISTORICAE ET CULTURAE

91-3
L 568

Обязательный экземпляр

615

P. E. VILDE

LATVIEŠU ĀRSTE

jeb
īsa mācība no tām
Vājibām
un no šās Zemes Zālēm, ar kuŗām
Cilvēkus un Lopus var ārstēt un
izzāļot.

Jākoba Langes 1768. gada
tulkojuma teksts

91-38.231

RĪGA «ZVAIGZNE» 1991

5 d(21)
Vi 413

LATVIJAS VALSTS
BIBLIOTEKA
38.23 1
0306061789

Mākslinieks **Aivars Sprūdžs**
Zinātn. redaktore **Aina Blinkena**

Starpizdevniecību sērijas
«Latvijas senākie vēstures un kultūras avoti»
redakcijas kolēģija:
A. Blinkena, S. Cielava, S. Cimmermanis, A. Klotiņš,
M. Miglāne, Ē. Mugurēvičs, R. Pussars, V. Samsons (atb. redaktors),
A. Vilks, O. Zanders, T. Zeids

ISBN 5—405—00384—0

© A. Vīksna, K. Pokrotniece, pielikumi, 1991

Latweeschu Ahrste

jeb

ihsa mahziba no tham

Wahjibahm,

un no schahs Semmes Sahlehm, ar kurrahm Zilwekus un Lohpus warr ahrsteht un issahkoht.

Ar

daschu zittu labbu Sinnu un Padohmu, teem Widsemneekeem un Kursemneekeem par labbu sarakstihts, un Drikkôs isdohts

---

Ober-Pahlen, 1768.

Tas pirmajs Gabbals

Mihlajs Draugs!

Ne brihnojees! es tewi nofauzu par Draugu, un tu man tahds effi. Manna Kahrta irr Zittahda Kà ta tawaja, to es apſimohs! bet ne Kaiſch! es pretti tew nediſchoſchohs, tutahds Zilwehzinſs Kà es pats, no Deewa raddihts man par Tuhwaku un Raddineeku. Tas man ne reebj wiſs! tapehz es tewi eeraugu un ſirdſnigi mihlà turru, tew labbu darridams. Prohti: ſche tew labbus mahklus zelſchu un waijadſigu padohmu ſpreedſchu,

„Kà tu Nemahzeneeks, meeſas Weſſelibu warri glab-
„baht; usmahkdamus Wahjumus zaur Deewa Spehku
„ar labbahm Sahlehm dſiht, un tà pee tawa gruhta dar-
„ba, un pee tawas Saimneezibas weikni un ſekmi red-
„ſeht, wairak ne kà tu nejehdſigs to, lihdſ ſchim reoſejs
„effi!

Sinnams: bes tawa Mahzitaja tew ustizzami Draugi retti! kas tew gurdelojuſcham un guldenam labbu padohmu ſpreeſch? kas tew Duſſukam us tawahm paſchahm kahjinahm isdehdejuſcham pabalſtihs irr? kas tew twihkdamam Karſoni wilgumu paſneedſ? Kas to kaiſdamu

un

un kalſdamu mehli atweldſ, un pleeknu ſirdi atkappina? Kas tawas wahtis ſafaiſtidams aptwerr? tee tawaji gan apkahrt ſtahw pahrſchehlodamees, bet ko tee no Ahrſtibas proht?

Daſchreiſ ſeewina Klikſt un waid, daſchreiſ behrninj gruhtâ gulkâ wehkſch ſten un tuſne, to tu ar azzim redſi: elpina nawaid! Apniknohts drudſis aisſperr Seewu, behrnus, Brahlus, raddus. Ahtra nahwe tohs alsgrahbj, kas jaſchu daſchu gaddu tawi Gaitneeki un aptekſini buhtu bijuſchi, padohms truhkſt, peederrigas ſahles naw peerohkas.

Man ruhpj; tew wahjâ laikâ tik tukſchu eſſam, affaras birſt to uſdohmadamam.

Ta Mihleſtiba, ſchehlums un mans peenahkums, irr tee muddinataji, tewi iſmahziht un dſihjamaju eerahdiht. Dſihjamaju no Sahlehm, ko tu gan paſihſt, bet winnu bruhki ne Prohti.

Wiſspirmaki es tew kahdu atdſiſſinajamaju Kahrſoni eemahziſchu, tà pat arri kahdu Pulweri kad Kruhts Zeeta un aisſmakkuſi, tà kà ne ſpehj atpuhſt un atkleppoht. Wehl es rahdiſchu kahdu Plahkſteri Salwi un Pulweri darrinaht, us Wahtim Augoſeem Budſcheem un Lehkatueem leekamu, kà tas wiſs drihſt apdſihſt.

Klauf wehl: es kà Ahrſteneeks paſihſtu arri tahs wahjibas un wainas to ſirgu un lohpu. Es kà ſahtu ſinnatajs un Noſihmetajs, uſſihmeſchu tew tahs Sahles kattrâ ſkahdê derrigas.

Jr Arrajam es daſchu labbu ſinnu un mahklu atmettiſchu, ko tu arrajs buhdams, lihdſ ſchim aplam ne atgiddajs.

4

Tu dſihwos mirris us darbu Krihti kuhnodamees pehz wezzas tizzibas, un ne ſinni: kà muhſu laikâ ta Saimneeziba islehtita effus, daſchâs leetâs. Daſch darreklis glihſchakâ un isweizigakâ wihſê warr notikt, kà tu ſtrahda Tew ne wiſcho ne ko mehdſinaht.

Taws Draugs buhdams, es arridſan taws Pamahzitajs un Rahtmannis kluhſchu, tew rahtiņ mahzidams, kur nahkahs. Kur tu us maldamu zelku islaipojees; es tew us labbumu atgreeſiſchu. Prahta zilweks! es apzerrohs: kà tu mannu mahzibu labbam eefanemſees, kà tu isdabbigs un wehrfeligs buhſi pehz manneem Preekſch rakſteem, tew par weikni no labbas ſirds isdohteem.

Gruhſchi tu mannim ſcho darribu aismakſaſi. Ne kaiſch! es tomehr peetikſchu, es ne tihkaju zittu makſu kà tawu mihleſtibu. Man mihl: ja tu man ustizzi un pehz manneem likkumeem turreſees. Jaſchu man ſenn nihkoņa beddrê apbeſtam wehl tawi behrni un behrnu behrni pateizibas ſazzihs. Un tas man ſadohmajuſchu urdihs: tew iknedelas tahdu drikketu lappu un Eerahdiſchanu preekſchâ likt.

Latweeschu Ahrstes
ohtrajs Gabbals

Mihlajs Draugs!

Pirmâ lappâ irr jaw pasazzihts: kas man us dohmahm bija. Sadohmajees esmu: tew ikneddelas kahdu drikketu Semahzischanu rohkâ skappeht. Jaw prahtâ sanehmees no tahm Wahjibahm runnaht; kà kattra sauzama, un kahdas sahles ikkurrai pretti stahw; bet man weena leeta reebj.

Es redsu daschu Laschu juhsu starpâ. Daudz gaddus te sadsihwojis gan sabijis esmu ar jums lautineem, gan pahrsinnu juhsu tiklibu un Netiklibu, ir tahs menschigas dihwainas Blehzutizzibas. Bahbu pasakkahm Teeflehmeju mellustahsteem wairak teek ustizzehts kà prahtakaudim.

Tu redsi: man no leekas Tizzibas runnajam. Ja kahda apzeemâ laudis peepeschi apsirgst; waina pleschahs un tohp lippiga; slimmums no zitta us zittu eewerrahs, ir pee Lohpeem; ko tu sakki? tad irr Skaudineeku darbs kas appestelojuschi, tahdi baigli uu tahdas pestseles wairak tohp daudsinatas, ne kà Deewa pirksts un

6

Deewa rohka eewehrota. Weſſeliba un Neweſſeliba nahk no Deewa, un ne no Peſtelehm!

Tas irr Deewa Rihkſte ſakki tu: tas irr pareiſi! tahdu Tizzibu es ne noſmahdeſchu wiſs! man mihl: tew eekſch tahdas tizzibas redſeht un wehl mihlaki: ja tu mahzifees Deewa rihkſti peeklahjigi pretti nemt tad tu iſleetahts un iſlohzihts taps Deewam wiſſai ſautees un padohtees, tad tu Nedeenâ un baltâ Deenâ rimſees, un ſchi Tizziba taws pabalſts kluhs ir mirſtamâ ſtundiņâ.

Bet klauſ jelle! Wahjums ne nahk tahdâ wihſê no Deewa kà nahkdamu ne warr papreekſchu giſt un ſaredſeht, jeb kad tas klaht, kà ne kahdas ſahles warretu atweeglo ſchanu ſkappeht.

Uſſkattees us tawu Druwu un Sehju! Deews to warr ſwehtiht un Kupłoht, un atkal noſaudeht iſpuhpeht un iſgaiſinaht kà gribbedams. To graudu ſauſâ ſemmê eeliktu Deews apleede ar ſiltu leetutiņu; tad tas eedihgſt, aſni ſprahgſt, Saule ſpigulo, winnas ſiltums ſihkus aſnus ſpirdſina un audſina, tur pretti, ja auksts Rihtenis un Seemaļis ſmildſina; tohs aſnus iſgaudo; labbiba paleek plahna un wahja. Tik daudſ noteek arri pee muhſas meeſas un weſſeli bas. Pawaſſarâ un Ruddenî irr wahjibas łauſchu ſtarpâ kahjâs. Ne kahda Nihkoņa weeta un Nedeena, ne tas uhdens ko tu dſerri, ne ta maiſite ko tu ehdi to padarra, ta waina no gadskahrtu laika, un no ta gaiſa zehluſees. Es tew to maggenit iſtulkoſchu.

Pawaſſarâ un ruddenî irr tas laiks jehls, ne ſtahw weenahſchi, drihſ kuhſt drihdſ ſalſt, Puhlewehjſch atwaſſa duhmakaiņu apmiknotu gaiſu, tahs miglas is ſemmes ſazehnſchas irr welganas dſeſtras un muhſu kruhtim reebigas, thadu

7

tahdu ſlimmibu gaiſâ tu ar tawahm azzim ne ſpehj atgid-daht. Tu elpi nemm weenâ ſtundâ gan tuhkſtoſchahmreiſehm. Ar kattru puhſmi tu ecſanemm tahdu nelabbu wehſmiņu zaur nahſim un zaur mutti, tas jeſtrums, un niknums apſmohk kruhtis, pehz tas ſaeet ar tawahm aſſiņiņ, atpuhſchanas mettahs gruhtakas. Atkal ja tas apduhmakains aukſts gaiſs no ahra tew aiſņemm; tawas aſſinis kuppinahs kà kuppinahts peens. Irr buls, bulla laiks, kas no ahra ſpeeſch; tawas aſſinis burbule kaiſt un werd. No turrenes lezzahs wiſſadas eekſchkigas wainas. Jo wainigs Aſſins wiſſas eekſchas eewaino, tas uspluhſt us Sirdi. Sirds lezz klukſt un tohp ſchņaugta, eds wiſſu wahjumu eeſahkumu!

Es to wehl ar prohtameem Wahrdeem uſſazzifchu:

„Sirdî irr ta attekka un iſtekka no wiſſahm tahm Aſ-„ſiņiņ kas dſihflâs tſchurgſt. Ja tas Aſſins ne tik „ſkaidrs kà nahkahs, ja tas glohtains un beeſ; tad ſirds „to mohki islaiſch un dſihſlâs peereetina; ja atkal Aſſins par leeku eekarſufees; tad ſtraujs ahtri tekk, ſirds tik drihſ aſſinis ne warr eeſanemt, un atkal islaiſt; tad tu waidi par ſirdi, ſirds ſahpehm un duhreneem; tad wiſſa kruhts irr ka faſchnaugta un faſpaileta.

Luhk no turrenes zehlahs tahs isbailes un kaulu aptehrpinaſchana, kad tew kahds drudſis kahds karſons jeb zitta gruhta ligga aisſpeŗŗ; ta plutta un ahda ar ko wiſſi tawi kauli irr apnuſſeti, ſchi ahda ſakku es, irr kà iſurbeleta ar ſihkeem ſihkeem zaurumiņeem, ta ſweedru ſutta it kà zaur kahdahm kaſtawahm teek zaur kahſta, kad ta ahda ſarawuſees no ahriga aukſtuma wirſu ſchaudama; tad ta pahrſweedrinaſchahna ſpeŗŗahs, tad ſweedru ſullina pa eek

8

ſchu apſtahjahs; tad nahk ſchauſmas wirſu kauli kreſchahs, aukſts drudſis nemm tew rohkâ kur nu ſweedri atſuhſt; tur mettahs wiſſâs meeſâs kaitigi apſtahtni un daſchadas wainas.

Pret weenu un ohtru es nu pat labbu padohmu ſpreedſchu, un ſahles eerahdiſchu.

Lezzahs tà kà mehrà gaiſs jeb apniknohts laiks, kà zilweki gullama gull un mirſtama mirſt; un tu dſihwees par to nahkdamu gultu ſargatees un iſſahlotees: tad ſamekle.

Paehglu Ohgas ihſti melnas, tahs irr ſpehka Sahles, kà es turpak rahdiſchu. Tahs turri weenu mehr taiwâ mahjâ. Redſedams kà laudis apſirgſt Nahburgôs; tad ee – ehd kattru riht, ne – ehdis wehl buhdams, kahdu ſaujinu no ſchahm Ohdſinahm, dikti tahs ſakohdis ee – ehd tahs gluſchi. Taweem Behrneem ſchki wehl buhdameem, tu kahdu pahri no tahm ohgahm warri eedoht. Schahs Ohgas arri zittadi warrſataiſiht.

Nemm diwi ſaujas no tahm Ohgam, ſagruhdi tahs ſmalki, leez tahs Puttulê, leji kahdu ſtohpu Brandawihua wirſu, leez aiskrahſi jeb zittâ ſiltâ weetâ, lai kahdu nedelu ſtahw atſullinatohs. No tahm Drappehm nemm ikriht kahdu maſu glahſiti. Tas wairak ſpehkà eeſ kà wiſs zits Brandawihns, un tomehr ne dahrgaks irr.

Schahs Ohgas ſpirdſina Pakruhti un Paſtrdi, iſmihſina un pahrſweedrina pamaſitim wiſſas meeſas, dſenn glohtainus Sahrnus ar wiſſu Suhrunu no eekſchahm, kas weſſelibai reebigi un kaitigi warr tapt.

Tas irr no uſturramas Weſſelibas! uſpreekſchu tu mahziſees: kas darrams, kad Wahjums jaw klaht.

Latweeschu Ahrstes
treschajs Gabbals

Es nu pat parahdischu kà teem jaturrahs kas wairak naw pee wesselibas irr, bet ar wahjibahm kaujahs.

Ne labba dusche nn slimmums usnahkoht, ko muhsu lautinj darra? woj agrojahs paligu mekleht? ne mas! nebehdigi un drohschi tee dohma: gan tà pat wessels buhs! jeb pirts irr winnu twersme, jeb Pipperes un Brandawihns, jeb tee nemm wirschu warschu ko kattra wezza Bahba eeteizoht peeneffa. Woj tas naw teesa? Sahpju un behdu dischumâ, kad nahwe jaw sohbu gallâ! tad skreedina drihs un drihs pehz sahlehm, pehz Pulwereem; bet barro nu sunni, kad wilks jaw kuhti! kad waina jaw apnihnojahs; sahles tik lehschi ne zaur ees kà paschâ sahkumâ, Un tàtuhstoschi aiseet.

Ne draugs! klauf luhdsams! kad sehrgas kahjàs, laudim jaw sirgstama sirgstoht, kad tew paschâm jaw kauli brihscham twihkst, brihscham salst, ar useedamahm schauschalahm: tad ne uskawejees wiss, patezzini drihsi mui-

10

schâ pulweri isluhgtohs, jeb bruhke tahs sahles ko es tê eerahdischu. Launums jaw kaulôs paplehtees, ne dsennams tik lehti, tad Ahrstibas gruhtakas, un pascha Ahrstineeka padohms tukfch!

No pascha eesahkuma lehtaki gullahm zelku warr atrast, tapehz pee laika palihdsiba jamekle.

Un sadohmajees kahdas ahrstejamas sahles, bruhkeht; ne jauz zittu ar zittu, bet paleezi kreetni pee weenahm sahlehm. Lamihschams weenâ warschâ samistrehtas leetas rihklê gahst, ko schis Naggadauss un winna Bahba dahwa, tas irr suits! Muhsu wehders ne irr drankubalje, kur jehlu un nejehlu, beesu un plahuu, saldu un ruhktu war peetuzeht. Ne weffels zilweks to warr kunkis sawahriht, kà sirdsitis to labbam eesanemtohs!

Padohms pret Augoneem, Wahtim Lehkatneem jeb slimmeem mehra trummeem.

Wissas schahdas Meesas nesokistibas, sewischki, tee Lehkatni un leelas Wahtis, Pakkes, tà pat arri tahs sarkanas sihmes, un Assinsligga, irr lippigas Wainas, teek zittam no zitta lehti peelippinatas. Tas irr sinnama leeta. Tas palags, krekls, ta ziffa, pirts, ir tas sehdekls kur tahds sehrdsigs jeb assinsliggatus sehschahs, eewerrina to slimmibu pee weffeleem. To ne darra kahda Nedeena un pesteli, ne mas! bet ta sehrgona sutta un nikna pahrsweedroschana to kluhda, ta weffela zilweka dreh; bês un pehz pascha meesâs eekerrahs. Ned-

11

Redſams: Latweeſchu un Kurſemneeku ſtarpâ ſchê tê tahdas ſlimmas wahtis pleſchahs, no kurrahm zitkahrt aplam|ne dſirdehts. No kurrenes tas gaddahs? tas lezz no ta, kad tee ar tahdeem laudim ſadſihwo kas ar tahdu Kertigu wainu waſſahs. Tapehz gan ar azzim jadſihwo un jafargahs: kâ ar tahdu neſchkihſtu ne weenâ zihſâ gull, ne weenâs perrâs perr, ne no weena trauka dſerr u. t. pr.

Plahkſteris pret tahdahm wahtim:

Nemm kahdu mahrzinu wafku, iskaufi to tihrâ mahlu pohdâ, peegahſi pee ta iskauſeta trihs karrotes Linnu- jeb Kanneepju-Elji klaht, famaiſi to kreetni. nemm pehz kahdu tihru audekla luppatu, mehrzi to tur eekſchâ, kamehr audekls gluſchi pahr pahrim famirzis. Tad isnemm to audekls, tas atdſihſtis un faſtihwejees buhs ittin kâ kahds Plahkſters, tad ar tihru naſi labbi jagluddina. To paglabba. Lezzahs wahtis jeb augoni; nogreeſi no tawa plahkſtera tik leelu gabbalu, kâ ta waina irr, leezi to wirſu. Jkriht un ikwakkar apluhko to wainu, irr tas plahkſters ar püeſchneem un ſtruttahm apſmurgahts; tad nomaſga tahs, ar remdenu uhdeni, un leezi to atkal wirſu, tahdâ wihſê tu ſcho apwafketu gabbalu daſch reiſ warreſi bruhkeht.

Kahds Uhdens, kas wahtis ir Augonus drihſ mehdſ dſihjaht. Nemm kahdu fauju ſagreeſta Tabazina, leiji kahdu ſtohpu uhdens klaht, apfedſi to un wahri to pa ſpirgſtim, jeb paſchahm labbahm ohglehm. Ar ſcho uh-

12

dentinu ismaſga rihtôs wakkarôs tawas wahtis, tad leezi to plahkſteri, kà pirmit mahzihts, wirſu. Ja tihk warr us to plahkſteri wehl kahdu luppatu ar ſcho uhdeni ſlakkatu uslikt, bet tik ilgi ar to uhdeni jamaſga, kamehr wahtis apdſihſt.

Atkal kahds Uhdens kas wahtis istihre un dſeedina ir Meeſas tuhkumus no ſlahbina.

Nemm diwi mahrzinus labbu ne dſiſſinato kalki, un tad labbu ſauju Wihtola miſſu, usleiji 4 ſtohpus werdoſcha uhdens, apſedſi to kamehr atdſiſſis. Pehz tu redſeſi, kahdu plewi pa wirſu pluddoht, to noputtajs un iſſakaltejs paglabba labbi, to warr bruhkeht puehnainas wahtis istihreht un ismaſgaht. To uhdeni no pohda warr no kahſt' lai tumma dibbinâ paleek tas plahnums puttulê leijams, un pee mallas leekams, tas tahds Maſgamajs buhs wiſſadas ſtruttainas wainas ſkalloht. Mettahs kahds Tuhkums tad ſildi ſcho uhdeni, eemehrzi tur eekſchâ kahdu lakkatinu un leezi to Tuhkumam wirſu, redſeſi: weſſels buhs!

Tee Zehſneeſchi ſcho labbu baltu kohſchu kalki brihnum eezeeni un ſirgu gillotas un zittus trummus ar to ahrſte,

To eemahzitu kalka uhdeni darroht, leezi kahdu Sauju ſagreeſta Tabaka klaht; tad buhs wehl ſpehzigaks. To Uhdeni turri ar ween tawâ mahjâ, tas brihnum labdarrigs, wiſſadâs wainâs letâ derr, kà turplik dſirdeſi.

Latweeschu Ahrstes zettortajs Gabbals

Es nu arridsan tawu eeraddumu pahrbrihdinadams preekſch azzim likſchu: kahdâ wihſê juhs Lautini ar juhſu wahjeêm isdarraitees un andelejeet, es to nipeeklahjibu parahdiſchu, un pehz es ſinnu dohſchu: kà juhs labbaki juhſeem guldeneem warrat pee rohkas eet.

Juhs mehdſeet juhſeem Wahjineekeem jeb neneeku jeb par leeku eedoht. Brandawihns, Pipperes, Wellaſuhds, Biſſahle un ſchahdas leetas irr juhſu pabalſtins. Juhs tizzeet arri: to Kwehpinaſchanu daudſ labbuma darram, ſewiſchki irr ta Pirts juhſu twerſme. Sahp wehders un Pakruhts, tad Bahba wirſu nahk laitiht. Kad wehdera graiſe, tad pahrkarriſti jagull jeb pohds nabbâ teek likts, lai tas eewelkahs, lai tas to ſareſch gelu Nahbu atſchkettina. Ja tas wiſs ne palihdſ; nu tad Puhſchlataju un Labdarru gohds, tee ar wahrdeem jeb ar appuhſchlatahm ſahlehm wirſu nahk. Brihſcham kluhſt tas wahjineeks weſſels, tapehz kà winna Stunda naw wehl nahkuſi; tad Sihlneeka Skunſts teek daudſinata. Atkal ja ſliktaks paleek un nahwe jaw ſohbu gallâ; tad juhs ſkreedinajeet, Muiſchâs un

LATVIJAS VALSTS BIBLIOTEKA
91— 38.231

14

Peltschehrbs, Pulwers teek rohkâ, bet ja tas tudaliņ ne palihdſ; pulwers tohp nofmahdehts un pee mallas likts.

Tadſchu juhs Lautiņi! no Deewa wahrdeem daudſ maſ prohteet, jaſchu wairak kâ juhſu Tehwu Tehwi, tadſchu Blehņu tizziba juhſu widdû kahjâs, niknaki ne kâ Pirmtehwu laikâ.

Mettahs kahda Neweſſeliba; ta nahkſchoht no Skaudineekeem un Winnu Peſtelehm, tâ juhs tizzeet, to dſird ikdeen. un kur jaw Burra wahrdi, tur Ahrſtibas un Sahles buhſchoht tukſchas! kahda irr juhſu Leekatizziba! ar Burwekleem buhs Burreem pretti ſtahweht, tadehl tu neweſſels nöey ſihletohs. Labdarris un Burmannis ſazziſchoht: kas tew to Wahjibu usbuhris, tas to wiſſu no Alluskanna noraudſiſchoht; tas dohdoht labbas Sahles. Kahdas Sahles? Appuhſchlatu Sahlu pa gallam ſwehtu!

Un ittin kâ Blehdiba Blehdibu dſenn, tâ mahza tew taws blehdigs Kaimiņſ wiſſu nelaimi us tawu leekamu Skaudineeku jeb Appeſtelotaju atpakal greeſt, un to tâ iſtſchibbinaht, kâ winſch dſihrahs pee tew darriht. Schis treſchajs dſird ſchahdu juhſu faſinnaſchanu, tas lezzahs apſirdſis, winnam ſirgs jeb Gohws apſprahgſt; tad irr karſch walka, tad kibbeli pee nahwes, tad Teeſaſchana un apſuhdſeſchana bes galla. Irr taws prettineeks naggigs un Sirdekls; nemm tas tew rohkâ, kult un pahrrexx tew, kâ lauka tekk ahra un aſſins no peeres to winſch atkal darra is guddreem, jo tew aſſins tekkoht, nedſ tawi Lahſti nedſ Burra wahrdi ne kaiſchoht, tik maſ kâ nefalpeja Biſſe Putnu uſtrahpiſchoht - - - un atkal irr taws leekams Prettineeks kahds duhkis, tad kluhſt tas apmauts no tawas

ſatul-

15

ſatulkoſchanas ar tawu Sihlneeka, tas paleek gruhtſirdſigs, tas deen un nakti kukkahs ar baigleem, dohmadams: nu neſekmes gals nahkſchoht par ſawu Mahju Sirgeem un Lohpeem, tizzedams: kà tu un taws Burwis winnam jaw wiſſu gauſibu un ſahtu isgaiſinajs eſſus. Paſchà nakti tas aztinus ne mahk kohpà likt, zaurà meegà tas ſatrauzehts, beedeklus un Pamehgtus redſ meegà mellôs, kà tas nabbags teek nomahſchinahts no tawa Puhſchlataja un Teeflehmeja Wahrdeem un Lahſteem!

Gan ne waiſadſetu, ſchahdu Mahſchu darbu gallu gallam aiſnemt zillaht un iſtahſtiht. Bet tas tomehr tohp papluhdinahts. Schahdas Nejauzibas no juhſeem Mahzitajeem irr norahtinas, un no teeſas nojundetas. Bet es to eſmu zillinajis kà Ahrſte tapehz kà juhs redſeet un mahzajatees: Puhſchlataju Sahlu un Sahles gan tukſchas un nederrigas eſſam pee Weſſelibas. Grehkus juhs zaur to ween pelnajt Deewa preekſchà un juhſu ſtarpà ſkahde daſchkahrt noteek zaur to Leekutizzibu, kà juhs ar ſchermelehm pahrnemti, peſteles un burweklus pee nahwes bihſteetees.

Padohms jamekle wahjà laikà, bet naw wiſs pee Skun ſtincekeem, tee meeſu un Dwehſeli Kehſihs! mekle paligu pee Prahta laudim kas tewi ar labbahm ſinnamahm Sahlehm proht iſſahloht. No paſcha pirmaja galla, kamehr laumums naw wehl eeſaknojees, padohms jamekle. Wiſſa Ahrſteſchana buhs weeglaka kur tas Wahjums kaulôs naw wehl eekohdees un plehtees.

Un ohtram kahrtam, ja tu ſahkotees dſihrees; ne bruhke nedſ ſuiſchas, nedſ weenà warſchà wiſſahdas ſahles juk-

16

ku jukkam. Wahja Zilweka wehders ne irr puttru katls nei drankubalje, kur wiſs aplam warr ſapluntſchoht un eegahſt, nedſ arridſan tahs wahjibas ſtahw weenaſchi, nedſ weens pulvers wiſſahdu wahjumu peewahrehs.

Juhs Lautiņi ne paſihſteet daudſ Sahles, ir tahs paſihſtamas juhs lahdſigi ne uſſihmejeet nedſ wiņņu ſpehku nolemmeet. Man tadehl peenahkahs ir tahdas Sahles uſſihmeht, juhſu widdû maſ eezeenitas. Salpeeteris, kà Wahzeeſchi to uſauz, irr tahda leeta, bes kuŗas Apteekeŗi gan drihſ ne weenu weenigu Pulveri fataiſa un maiſa. Schis Salpeeters irr teizama leetiga Ahrſtiba, ta brihnum atſtahw wiſſu juhſu Wellaſnhdu un zittas dihrainas ſahles tas arri ne parleeku dahrgs, kahdu puſsmahrziņu eeſapirzis, ilgi warreſi peetikt un daudſ labbumu no ta redſeht.

Luhk! kad galwa kaiſt, un Eenſchas twihkſt, kurſch twihkums no ſakarſuſchahm aſſinim zehlahs; kad Slahpes mahz; ſirds lezz, pukſt, un duŗŗ: tad ſchis Salpeeters nahzihs laikâ; tad eekſchas atdſiſſinadams, fleekainas aſſinis iſtihrehs un peederrigi dſihſahm peereetinahs. Nahkoſchâ Gabbalâ mehs rahdiſſim: no ſcha Salpeetera kahdu atdſiſſinajamaju pataiſiht, kur tu paſchâ karſoni kretnu Wilgumu warr eenahkt, un ar Deewa paligu drihſi atweſſelotees!

Latweeschu Ahrstes peektajs Gabbals

Gruhti irr kattru Wahjumu ihsti atsiht, un no kurrenes tas lehzis, teesigi nolemt un kas to sahkumu tahs wahjibas ne isproht; tas arri peederrigas sahles nei spreedihs nej ustrahpihs zeltu, pa kureni paligâ janahk. Ittin kâ ikkurra istekka no sawa awohta iswerd, un kâ tahs atwassas no kohka ataug; ta lezz tahs daschadas Wahjibas no sawahdas Wainas.

Karsons irr pasthstama gulla; bet arridsan Karsonam ne irr weenahds sahkums. Weenam guldenam irr kuppinahts glohtains assins, beesuma pehz assins dsihlâs buhtu spehrees un gluschi apstahjees; ja Drudscha karstums un ahtrums, to aplaiskojuschu assini dsihslâs ne buhtu paskubbinajs lai drihsaki tezzina. Zaur scho schiglaku tezzinaschanu assins mettahs plahnaks, glohtains beesums zaur pahrsweedrinaschanu issuhst.

Sche pat mehs diwi leetas gribbam wehrâ nemt 1) tas Radditajs no pirma galla wahjibu peestell, ne Zilweku

 gumdinaht

18

Gumdinaht un nonahweht? bet kahdu flimmibu no eekschahm iszelt. 2) Kur drudsis us pahrsweedrinaschanu tihka; tur Ahrsteneekam ar sweedru dsennamahm sahlehm buhs peestaht un ne ar zittahm!

Luhkosim kahdu Drudsineeku! tam sahrni eekschâs kaisch Sahrni pakruhti un kunkis peesweekketi, tee walka ne teek, ne ispluhst bes krattischanas un krehschanas. Drudsis nemm cho wahjineeku rohkâ, kauli krekschahs, lai eekschkigi lihspami sahrni noreeta woj tam apstahdinajamas sahles sadohd? Kas noreetajuschus sahrnus un pluhtkas aptwerr?

Sahrnu isgahjums irr diwisahds, zaur sweedreem un zaur pluhtahm. Prahta Ahrsteneeks noluhko pahrtihkadams: pa kurru zelku nemmahs atraiditees, to zelku tas ar sawahm sahlehm plahta. Kas to ne proht; tas atschgarni sahkohs un ahrstehs, kà Unspeegelis un greisous!

Tas treschais Wahjineeks irr aptinigs, kà Jauneeschi salki un smaggi kaudis mehds buht. Affins tekk brihscham zaur nahsi, brihscham zaur mutti. Ko tahda Affins tezeschana usstahme? Affins Suitumu! dohd tahdam Affinigam twerramas sahles; un rihk tas buhs mirrejs zittur dsenn drudsis to eekschkigu kaiti zaur muhsaleem. Zittur tee-kaitigi eekschkigi sahrni dsennahs zaur augoneem un tuhkumeem pluttâ. Wedd tahdu kam augoni taisahs pirti, kà mehis darriht; tas tuhkums taps aispehrts; flimmus atsitkees aisgrahbohs sirdi, un drudsineeks rihk lihkis buhs!

Tahda

19

Tahda pahrtihkaſchana un iſprahteſchana irr pee Ahrſtibas waijagâ, kà ſkahdes ne noteek! kad drudſis pats kaunumam zeltu rahda zaur ſwihſchanu wehdera atweeglofchanu, augonteem u. t. pr. Pirts un leeka ſweedroſchana irr kaitiga, brihſcham nahwiga. Mahzees tapehz un fargees ar wahjeem pehz tawas wezzas tizzibas isdarritees. Allaſchin jaluhko pa kuxxu zeltu kaunums zihtahs prohjam eet; tur japeepalihdt ar peenahkdamahm ſahlem.

Tà tu nu redſi: kà weens pulwers ne wiſſeem un ne wiſſur laikâ nahk. Weens pulwers aukſtu drudſi pee deſmiteem irr dſinnis: ne tizz: kà tas arri to dſihſ pee ta weenpadeſmita!

Nu prattiſi: kam es arri to kwehpinaſchanu to wahju wiſkin ne mahku teikt. Kam ta leetà derr? Arrig ta kwehpe zaur meeſu ſpeedufees eekſchkigu kaiti tramdihs? Tu ſakki: tomehr irr ta zitteem palihdſejs! ne buhtu palihdſejs! ta birga un kwehpe apreibina, to brihdi, tas wahjais ne ko malka un juht. Atdſihjees no reibuma; ſahpes wairojahs. Tapehz es ne warru peemeſtees pee tawahm kwehpehm labbaki buhs, kahdu pulweri nemt ko es pehz eerahdiſchu.

Jr to ſapipperetu Brandawihnu es ne ſlaweſchu wiſſai. Jo no paſcha eeſahkuma kad Eekſchas eeſakarſuſchas kaiſt, un Pipperes wirſu nahk; gan warr dohmaht kà ugguns walka, Brandawihns un Pipperes irr deglis prahtneeks to gan iſproht, te dſiſſinaſchanas waijagâ irr, un ne ugguni pakurriht un paſwehrinaht, tu gan uojehdſ

20

kà es te no kaiſlahm aſſinim runnaju, un ne no padegta un uggunskurra.

Tomehr ja tu us appipperetahm ſahlehm zihtees; ne ſagruhdi wiſs tahs Pipperes, jo ſagruhſtas tahs niknaki karſina, ne kà weſſelas ee-ehſtas. Kad eekſchas un pakruhts (Mahga) ſleekaina, kà aukſtâ drudſî mehdſ; tad negruhſtas Pipperes leetâ deer. Kad eekſchas ſahrnainas, kad rihtôs ſlimmums un Wemmes mahz; tad pipperes negruhſtas janemm, ikrihi pa 12 jeb 15 graudineem bet tur pretti ja apniknoti karſoni tahjâs, tad par pipperehm jaſargahs. Sche päehgtu ohgas eenemmamas ittin kà es to mannâ ohtrâ Mahzibas gabbalâ uskahdijis eſmu.

Kahds dſehreens wiſſadâs wahjibâs un karſoni labbi dſerrams.

Nemm trihs ſaujas meeſchu, noſkallo tohs tihrâ uhdeni, leezi tohs tihrâ pohdâ jeb katlâ, leiji diwi ſtohpus uhdens wirſu, ſawahri tohs kamehr ſehnalas ſprahgſt, tad kahſi ſcho meeſchu uhdentinu zaur tihrahm kahſtawahm, un ja tu to wehl labbaku gribbi darriht leezi kahdu karroti meddus klaht tà tiks tas dſehreens ſafaldehts, ir kahdu karroti Salpeetera warr peelizzinaht, ko es tew mannâ zettortâ Mahzibas gabbalâ eeteizis eſmu. Schis dſehreens tew deenehs daſchadâ wahjumâ.

Latweeschu Ahrstes
seschtajs Gabbals

no Kwehlainahm Wainahm un Tuhkumeem jeb Punneem

Pirms kà es mannus zittus Mahklus no Ahrsteschanas un Issahkoschanas Zillaschu buhs man jamahza: Kà pee kwehlainahm Wainahm un Tuhkumeem jaturrahs. tas Latwis sauz Sohbu kwehlu, kad Sohbi tik nikni suhrst, kà arridsan kwehlains Tuhkums Waigà mettahs. Tahda Kwehla un Tuhkums warr arri Zittur pee Meesas mestees. Katrs tahds Tuhkums jeb noslahb; jeb eekwehlahs no appakscha, tad pahrwehrschahs tas Tuklajs Punnis eekscha Puëschneem un tà mettahs wissadi Augoni.

No tahs Noslahbeschanas essam mehs jaw preekschajàs Lappàs plasch satulkojuschees: prohti to Ettiki labbu Noslahbinataju essam. Jr Brandawihnu ar Seepehm pehz to warr bruhkeht. Tuhkums no ta daschreis noslahb.

Bet kur Tuhkums usstahjahs un par Augoni jeb Punni pahrwehrtahs, tur wairak kohpschanas waijadsehs. Brihschaun ne buhs gaidiht: kamehr Punnis zaur teek un ne

22

few paſcha pahrtruhkſt. Brihſcham irr tas Reppis jeb Ahda tik beesa un ſihkſta kà ta ne ſpehj plihſt, walla tapt un tohs eekſchkigus Puëſchnus iswirrinaht. Tur tee aſchi Puëſchni Dſiſkumâ eet to appakſchaju gallu isurbeledami. Sche waijaga irr tohs apſtahwejuſchus Puëſchus pa Ahru istezzinaht. Bet kahdâ wihſê tohs istezzinaſi wehl jehli un beeſi eſſoſchus Gruhti irr jums Lautineem to wiſs juhſu Wallodâ istulkoht un aprakſtiht kà juhs ſchahdâ Leetâ ne famiſſajtees, Nemmeet tadeht gaumë:

Ja katru Punni no pirmaja Galla tudalin warretu noſlahbinaht kà tas ſaplohk, un nedſ wair tuhkſt, nedſ truhkſt; tad tas ta wiſs labbaka Leeta buhtu bijuſi.

Bet klauſ labbi: jaſchu tu pirmit guldens eſſi bijis, jaſchu no tahs Gulkas wehl kahdi Suhrumi Eekſchâs un Affinis irr atlizzinati; jaſchu ſche atlizzinati Suhrumi; zaur Augoneem us Ahruzihtahs; woj tahdu Augoni buhs dſiht? lai tas atſuhſt, tas atſuttis ſirdi aisnems; tad buhs bailiga Buhſchana. Sche ſargees: Punnus atſuttinaht, ſche geldehs: Mihkſtinajamais kas tohs eereetejuſchu Puëſchnus no Punneem isreetina jeb istezzina.

Atkal zitti Punni no ahrpuſſes ne puëſchnaini isleekahs, Puëſchni irr eedohbuſchees un tapehz no ahra neredſami, ir tahdus Punnus ne buhs dſiht nedſ peeplazzinaht Ehrms! ſakki tu: kas to warr iſſinnaht: woj tur Puëſchni eekſchâ un appakſchâ jeb ne! Es atbildeſchu: to gan warr ſinnaht!

Pats juttiſi: kamehr Punnis ne puëſchnojs, tamehr Tuhkums ſahp un pukſt tamehr kauli falſt un twihkſt, kà drudſcha Laikâ, bet kur tas wiſs atlaiſchahs; tur warr nojehgt: to Punni jaw puëſchnojam, ſewiſchki kad pats

Augons

23

Augons ſpeeſch un durr. Un wehl ſkaidraki warr manniht: to Punni gatawu effam, kad pats Punnis mihkſtneſs paleek un atlaiſchahs, jeb Widdus punte kà Puppa gals blihſt; tur Suhdi klaht! pehz Jstezzeſchanas. Tur Jelle it drohſchi Mihkſtinajamaju warr uslikt, kas to Punni zauru darra un is tezzina. Un tahdu Salwi es nu pat eerahdiſchu.

Atmihkſtinatajas Salwes un Sahles kas puëſchnai nus Punnus pahrtruhzina jeb zaurus darra.

1) Nemm kahdas Saujas Linſehkla ſagruhdi to par Pulweru wahri to ar ſaldu Peenu par beeſu Puttru, ſwaidi ſcho Beeſumu us Lakkatu, leezi to it ſiltu wirſu, wehl warr ſildinatus Lakkatus pa Wirſu likt, lai Apiikkums ne maſ ne dſeeſt, ja dſeeſt jauna ſilta Puttra wirſu jaleek, un ta bes Mittelchanas, lai ne maſ aukſts paleek. Jo kur Aplikkums dſiffihs, tur Puëſchni Punnôs atſuttis.

2) Nemm kummeku Seedus, un ja Augons lohti ſuhrſt, leezi kahdu Sauju Driggenu klaht, daleij ſaldu Peenu un kahdas Karrotes Bohmeljes, ſawahri to par Puttru un padarri no ta kahdu ſiltu Apleekamaju kà pirmit mahzihts.

3) Nemm Raudſinu un Meddu, ja tihk warr arri Drudſzinu ſadrahſtu Seepju klaht likt, ſawahri to kohpâ un leezi wirſu.

4) Zeppj kahdu Sihpolu Spirgſtîs ſaſpeedi to, ſamaiſi to ar Meddu un Raudſinu, un leezi to wirſu.

5) Samekle Schurku Pirres (tas irr: Suhdus) ſamaiſi tahs ar Meddu, leezi wirſu, tas Augoni tudal zauru darra

24

6) Wezzi Sakku jeb Sohfu Tauki, iswelk wilkdami. Ar to weenu Sakku Tauku warr Skabbargus Ahdâ eefprauſtus drihſ iswilzinaht.

7) Nemm Pawillas, tas irr ta taukaiņa Willa pa Aitu Kahju ſtarpâ, ſeeni to wirſu.

8) Pee Behrneem Warr arridſan tahs Puhkas jeb Duhnas appakſch Sohfu Spahrueem peepluhkaht, ſajauzi ſchahs Puhkas ar Krehjumu un apſeeni ar tahm to Tuhkumu jeb Punni zittadi:

Sawahri Kummeliſchus ar Peenu, leij to kahdâ Puhflâ ne par leeku karſtu, un tà kà Puhfla puſsteeſa ween peepildita teek, leezi to Puhſli tà wirſu. Ja tu juttiſi to Puhfli atdſeeſtam; tad zittu Puhſli ar ſiltu Peenu buhs nemmt.

Beidſoht es wehl peeminneſchu: allaſchin labbaki eſſam: kur tas Punnis gattaws, to ar Bleetiti jeb ar Skuttamaju watka greeſt, drihſaki tas dſihſt. Un kur Struttu Suitums, tur to paſchu ne aplam us weem reiſ buhs iſſpeeſt, jo tas Wahjais no ta mehdſ panirt.

Latweeschu Ahrstes
septitajs Gabbals

Satulkosimees arridsan no tahs Pehrschanas. Wessels bnhdams tu mehdsi ikneddelas pehrtees, un ja wahjiba usnahk knaschi pirti jaeet! Es tew tadeht to labbumu un nejauzibu ko pirts mahk padarriht, peetizzigi usklahschu.

Tawa pirts irr iskurrusi, kâ tik ne matti galwâ peesiwilst, tu siwillis wehl dikti usleiji, siwelme un wersme ar teem karsteem garrainzeem wirsu schaujahs wissas meesas isfauteht, sweedru sutta pahrpluhst, naw wehl gan, nu irr slohtas gohds, nu teek pahrpehrts bersehts un brauzihts, plutta atmeekschahs un sullina ar straumi tekk tâ eet sarni nohst! gan teesa; bet schi sullina par leeku no assinim noreetajusi padarra to assini sausu, beesu un gluddu. Assins bes schahs sullinas sarettahs. Tew pee tawa gruhta darba gan bes ta sullas tekk, ir ta sausa maisite un saufs peenins un kanneepji ko tu no tawas zibbas ee-ehdi, wissas tawas eekschas ta issuffe kâ tew sullinas waijadsetu eesalassiht, naw wiss

22*

istezzinaht, apdohma ko es mannâ ohtrâ gabbalâ no tahm Affinim muhſu dſihſlâs ſazziju kad affins kuppinahts un eefuſſejees; twihkums un karſons buhs klaht. Kapehz jums kautineem pawaſſaras un ruddens laiks wairak kaiſch kà zitteem? woi tas ne noteek tapehz kà juhſu Affins zaur to leeku pahrſwihſchanu tà kà eekaiſis, un tadeht tik drihſi kà dedſenis ugguni nemm. Kad pawaſſaraſt dſeſtri un jehli wehji ar puhtahm uſſchaujahs; trr ugguns jeb kaiſchanas tawâs eekſchâs un tawâs affinis walka; tad tu ſtenni: wiſſi kauli ſahpoht! Galwa kaiſtoht, redſ nu kà es taiſnibu runnaju! es tew tapehz pamahzifchu: kà tu gan warri pehrtees bet ar prahtu un ar ſinnu!

Perras un nomaſgaſchanas tew peenahkahs, tew zauru neddelu iſpuhlejuſcham, ſahrni un ſmurguki peekepj un aisſwehrke wiſſu ahdu. Woj tas wiſs walka un ahda mihkſta tiks bes pehrſchanas? ne ween ſchkihſtiſchanas bet arri waſſelibas pehz perras waijadſehs. Bet lai pirts ne ſuiſchi kurrinata tohp, kà tu par leeku ne eetwihkſti! Lai ta brauziſchana un berſeſchana ne tik nikni noteek! lai ta pahrſwihſchana mehrena paleek; tad tawas affinis dſihſlâs it iſdabbigi tezzehs; tew buhs labba dufche; un tawa ſirds ſpirglaka. Kad zitti ſuiti pahrpehruſchees pleekni paliks un gurdelohs; tad tu mudrs buhs un jaudas wihrs, it naggigi ſawu darbu rohkâ nemdams, un paguhdams.

Pateeſi

23*

Pateefi kaut ta leeka pahrſiweedroſchana ween to kaitigu ſullinu un ne labbu ſuhkulu buhtu noſuhkuſi; tad es ne weenu paſchu wahrdu buhtu ſazzijis, bet ta aiſtemm to ſiltu no dwehſeles, un to peederrigu mihkſtumu no eekſchahm.

Gan es eſmu pahrtihkajs, bet es te lahgas ne redſu, tapehz peeklahjahs: tew no teefas peemahziht. Tu dſihwees zillinaht to wezzu teefu un ceraddumu tawu Tehwu Tehwu. Schahs pamannas un pamaſchas es jaw ſenn iſſinnu. No pirtizas lihdſ gruhtai gultai, irr weena pehrſchana! Bet woj zaur to tawi Tehwi un Tehwu Tehwi irr iſſprukkuſchi no gulkahm? woj tee to ſkahdi un wainu irr ſamannijuſchi kas no ſchahdahm perrahm atlezz? woj teem mahzitaji irr bijuſchi, meefas ihſtu kopſchanu daudſinadami? Tew tohp tas uu daudſinahts un eekohdinahts. Tu ne eſſi kohzinys bet prahta Zilweks, tu pats mahk pahrpraſt un nolemt kas iſweizigs un kaitigs buhs, ja tu manni iſdabbaſi; tu labbu mu redſeſi, un wehl par to lobbu padohmu pateikſi.

Latweeschu Ahrstes
astots Gabbals

La Affinslaischana irr weens Eeraddums juhsu widdu, wahjâ Laikâ. Bet Nemahzeneeki buhdami juhs gruhschi isprahtefeet: kad ta Affinslaischana klahjahs un ne klajahs. Kà jums schkeet tà juhs laideet, tizzedami, ta allaschin par labbu buhschoht. Ja tew kahda usnahkschana, ja Sirds mettahs sahpeht; knaschi, Affins jalaisch. Kaist galwa, twihkst kauli; irr Affinslaischana taws Atbalsts. Tew ne wischo wifs pahrtihkaht: woj tas sehrgas sahkumâ, jeb paschâ Wahjibas dischumâ noteek, kurrâ ta wahjineeka Sirds jaw tik pleekda kà Affins tezzinaschanu mohki spehj pahrzeest. To galla wahrdu sakkoht: tu rimstajs suischi pee tawas Affinslaischanas, bet jamahzahs jelle: kahdâ wihsê tew scheitan buhs isdarritees.

No weenas puffes irr Affinslaischana weffeliga labba Leeta un tahds elpins zaur ko dasch Guldens no nahwes isspruzzis, no ohtras puffes, irr dasch Sirdsitis zaur to tà nowahjahts, kà winsch Affini un dwaschu lihds iskrahzis. Nemm tadehk wehrâ ko es te sazzischu.

30

1) Pirmajâ gallâ, wahjumam useijoht; irr Affins laischams Strehkis, tad irr Zilweks wehl salsch smags un pee Spehka, tad usmahkdams flimmums ahtri tohp trenkahts, un ja tu zaur to ne tudak gluschi wessels paleez, takmehr wahjibas niknums kluhst pazemts. Tomehr ir paschâ Eesahkumâ ta Affinslaischana ne wissahdeem Sehrgoņeem isdewiga buhs. Ak ne! Apniknotâs un lippigâs Sehrgâs tawissaj ne klahjahs, kur laudis peepeschi apkriht, un tudalin pee nahwes gurdeni un pleekni paleek, tur Affinstezzeschana nejauzibu un paschu nahwi padarra.

2) Gurdeleem kas sawu Spehku gruhtâs gulkâs jaw islaiduschi, teem Affinslaide ne mas peenahkahs. Kapehz ne? to lehti warr nojehgt. Ta Affinslaide eewahja, ta ka dasch to strehki geibst un pamirst, un tas preekschajs Wahjums arri sawu teesu irr isgaudinajs, zik ilgi wahjsch Zilweks to zeetihs? pee wahjeem Affini buhs wairoht nesaudeht.

Ta prohtams: ka leelâ liggâ, pehz ilgohschna, kad Zilweks kâ Ginda isdehdejs, ta Affinslaide ween kaisch un ne geld. Gan es wairak no ta runnatu, bet tu manni ne isprattisi. Pa tam starpam tu labbi darrisi, wehl wessels buhdams, pa strehkeem us Affins laischanu eeraddinatohs, prohti, pawassarâ un ruddenî irr ta it isweiziga.

Un

31

Un ſche pat wehl wehrâ leekams jums Lautineem retti Affinu ſuitums, tur pretti Affinu ſuitums, tur pretti Affinu maſums kaiſch, ît kâ jaw pirmit ſazzihts, un Affins glohtains beeſums wiſs wairak kaiſch. Schis beeſums, pee wiſſeem uſnahkdameem wahjumeem, irr jareetina, tas noteek zaur to Meeſchu dſehrenu papreekſch jaw eemahzitu. Irr tas Affins plahns un ſchkihſt tad tas jo glihſchaki dſihſtâs teek! un wahjiba lehti ne warr eeniknotees, bet drihſa ki buhs dſennama. Zaur Affinslaiſchanu pats Affins ne ſchkihſtaks bet maſaks paleek, ko tad nu palihdſ ta tezzinaſchana? Ja Slimmums uſmahz, lai tudalin tawa mehle apluhkota teek woj ta ne glohtaina un balta irr? tahdi fleekaini Sahrni buhs tudalin ar naſiti weeglinahm nokaſſami. Schi Sihme pee mehles tew apſinna; ka peederriga atweldſeſchana jeb dſerſchana tai gulkâ waijadſehs. Schis Wilgums taws weenigs Glahbinš preekſch nahwes buhs, un ſche taws Meeſchu uhdens geldehs, to tu remdenu, ne aukſtu, mahk eedſert pa malzineem, un ne eegahſt par leeku. Leekums wahjam reebj un ihd. Takmehr ta mutes atweldſeſchana nahkahs, jebſchu arri ne kahdas Slahpes mahz. Jo ſchis Slapjums wajaga irr, ne pehz Atdſiſſinaſchanas tahs Slahpes, ret pehz Atweldſeſchanas ta eekſchkiga Twihkuma.

32

Sche pat es tew wehl usſihmeſchu kahdu jauku Wilgumu karſoni lehti pataiſamu.

Maiſite tihrâ Uhdeni ſamirkuſi dohd Wahjam gahrdu Wilgumu. Ja Wahjam tahds Maiſes Uhdens reebi; tad nemm Dſehrwenu Ohgas; ſagruhdi tahs; leiji werdotu uhdeni wirſu; lai kahdu brihtiņu ohgas turatſullinahs; no ta dohd Wahjam dſert. Tahda Sullina buhs paſkahbja, bet gahrds Wilgums. Jr paſchas Ohgas warr ee-ehſt, ja tahs ween tikkaj ne gluſchi aukſtas un ſafalluſchas irr. Daſchdeen ſchahs ohgas ween to paſchu Karſoni irr dſinnuſchas.

Latweeschu Ahrstes

dewitajs Gabbals

Jo ilgaki mehs sadsihwojam mihlais Latwis! jo gruhtaka irr muhsu satulkoschana, to es gan juhtu. Es zihtohs tewi isleetaht, tadehk rakstu es iknedelu schohs rakstus, Wesselibas padohmus eeteikdams. Bet es dsirschu: dasch juhsu starpâ nemmahs: nemahzineeks palikt kà bijis. Mehs usrahdam: pasihstamas schahs semmes Sahles labbam sanemt un bruhkeht; un ko tu atbildi? tahs irr sinnamas sliktas Sahles! ko tahs leetâ derrehs! buhtu es siwescha nepasihstamas Sahles Zillinajs; tad tu buhtu at bildejs: tahdas schwescha leetas es ne pasihstu wiss!

Es labbeju mannâ ohtrâ Mahzibas gabbalâ, tahs Päehgku ohgas, es slaweju tahs kà jehla wehdera ahrstetajas, kà pretti stahwetajas, wissahm sertigahm mehra gullahm; ko tu te darri? tu tresmannis atbildi: ne man irr jehls wehders, ne mehra niknums, es paldees Deewam wessels ehdelígs Zilweks, ko es ar päehgku ohgahm darrischu! rimstajs draugs! es arri ne esmu mahzijis to ikbrihd dsel-

34

leht, bet ſpaidu laikâ, kad gulkas un apniknotas ſehrgas kahjâs un tahwumâ. Kad draudeklis no zitteem ſehrgoneem klaht, jeb pee tew paſcha jaw ſlimmums usmahzahs: Tu eſſi ehdeligs Zilweks weſſelâ deenâ; wahjâ laikâ gan usees ihgnums. Ka mehr tu ſalſch un ſmags un pee pilna prahta eſſi, peeklahjahs to elpinu atſiht, kas tew par pabalſtinu warr buht gruhtâ ſtundâ un gruhtâ laikâ. Tu gohdijees: ſlikta ſahle ne warreſchoht jaſchu palihdſeht. Bet ta kwehpinaſchana ar ahdu, ar ſpalwahm ar ſuhnahm, woj ta irr leela leeta, un tadſchu tu tur brihſcham twerſmes mekle. Tas Sahls no tawa Puhſchlataja dawahts irr tas leela leeta? un tomehr irr tas tew ſwehtaks kà Sahls Sahlneekâ? tu ſakki ta ſwehtiba nahkoht no Wahrdotaju Wahrdeem! kluſs nabbadſins! ja Wahrdi jaw palihdſ; kapehz Sahls wajagâ? redſ kà tu ſwenkojees no weenas us ohtru puſſi, tawus paſchus Wahrdus apehdams! Jaſchu juhſu behrnu behrni turplik menſchigu Blehwutizzibu ſmeeklam nems!

Tihrs Sahls jaw dohd Zilwekeem un lohpeem Garſchas, bes ta ne kahdas garſchas, un ſchahs garſchas ne lezzahs no Puhſchlataja puhtahm!

Daſch labbajs to labbaki proht. Rihtohs kad neehduſcham ne labba duſche; winſch ſildina alku un leek ſauſinu ſahla klaht. Kahda karrote uhdens ar ſahlu, irr tà kà drappes, kas jehlu wehderu ahrſte un apglihdetas eekſchas iſtihre. Ja tu to ikriht bruhkeſi; gan redſeſi labbaki tiks.

Bet

35

Bet kur kauli un eekschas twihkst un kaisi tur Sahls ne derr tas jodschu assims eekarsina. Daschdeen to auksiu Drudsi ar Sahlu weetnikkaj warr dsiht.

Sahls irr arridsan labba Zehrmju sahle. Zehrmju wainu pee behrneem warr atskahrst, kad tee behrni weenumehr nasis knibbina, jo tahs nahsis teem neesa. Jeb kad tohs rihtôs ne ehduschus slimmums mahz un tee suiti seekala. Tahs sihmes usslhme Zehrmju wainu Tahs nekreetnas Zehrmes irr nabbageem behrneem Pamehgtam.

Pret schadu Wainu weenu jeb diwi karrotites Sahlaga Behrneem warr eedoht. Irr tee Behrni leelaki, tad 3 jeb 4 karrotes dohdamas buhs. Tas ikriht weenu Deenu pakkal ohtru irr jadarr un jasarga: lai Behrni lihds Pusdeenai ue ko ehd.

Gaddahs kahds Kaulutreekums jeb Tuhkums Meesâs, un tew nekas pee Rohkas bruhkeht un wirsu likt; tad nemm kahdu Stohpu Uhdens mett labbu Sauju Sahls, eekschâ, sildi to, leez kahdu Lakkatu tschetrkahrscham kopa, to eemehrzejsschahdâ Sahlagâ, leezi to wainai wirsu, un to darri par deenu kahdu reis 6 jeb 8, ta Lakkata laikam silta usleekama tà kà ta us Wainu ne atdseest, Schis Wirsuleekamajs sahpes brihnum atweeglohs un Thukumu noslahbehs.

36

Ir tas Ehdajs Pirkſtos no zitteem Matrans noſaukts, irr daſcheem ihſtena Ehrze, kas deen un Nakti iſehrzina, brihwi pee Skunſtneekeem un Sihlneekeem tohp padohms fameklehts, lai teem gan tee Wahrdi irr kà buhdami!

Klauſi zittu Padohmu: Nemmi to dſeltann no jaunas newahritas Pautas, berri kahdu maſu Schipirkſtiti Sahla klaht' faberſt to Sahlu ar to Dſeltanu kohpa, noſwaidi ſcho traipidams it beeſi us Lakkatinu, leezi to wainigam Pirkſtam wirſu, lai tas kahdu deenu un nakti wirſu ſtahw, redſeſi: ſahpes atlaidiſees ahda Pirkſtâ tiks zaura, pa turreni, ta ſtrutta un kaitigi Püeſchni ahra tezzehs un tſchuhlahs kad pirma reiſe ne gribb palihdſeht leezi ohtru reiſi wirſu palihdſehs teeſcham!

Latweeschu Ahrstes

desmitajs Gabbals

Satulkosimees taggadin arri no Kohkeem, un no tahm daschadahm Kohku Misahm kas leetâ derr pehz Issahkoschanas, tik labbi to Zilweku ka to Lohpu. Gan tu ehrmosees: tahdas sliktas Leetas Sahlu isdewejas essam. Mahzais ta apgahdiga Radditaja Mihlestibu daudsinaht, kas tew Wahju un Brekku mallumallahm ir no Kohkeem ar Ahrstibu irr apdahwinajs. Grehku Pelnitajs tu tiktu, tahdu tuhwaju Elpiņu nenokohpdams un nosmahdedams. Deews to dahwa, to audsina preeksch tawahm Durrim, un tew wair ne nahkahs: kâ daeet un sanemt tew par Labbu un par Wesselibu.

Wihtoli jeb Kahrkli, kurru paplehtuschi Kruhmi tew Eschmallos un Plawâs kaitina, isdohd tomehr spezigas Sahles.

Nodrahsi to eekschkigu salku Misu no scha Kohka; Nemm no tahs kahdu Sauju, lai ta ar pusi Stohpu Uhdens sawerd. Irr tew auksts Drudsis; tad nemm labbâ Deenâ kahdas karrotes eedserri tahs, un Drudsis tew wairs ne krattihs.

Wehl spehzigaka irr ta eekschkiga pellehka Misa no leeleem

38

Wihtoleem, jo Kahrkłos tahda Miſa ne aug. Nolohbi no ſchahs pellehkas Miſas labbu Pulku, paglabba to ſaufâ Weetâ, ir no tahs ſaſkas Miſſas warr labbu Teeſu peeplehſtees un Krahſi kalteht; kad Krafs jaw atſwehrojuſees un paſilta ween irr To pellehku ſaufu Miſſu ſagruhdi it ſmalki. Drudſcha Laikâ leels Zilweks no ta Pulwera rihtôs Wakkarôs warr 2 Schippirkſtus nemt. Schippirkſtis irr tik daudſ kâ ar Naſcha Gallu warr ſakert. Ja tew ne wiſcho: paſchu Pulweri nemt;

Tad tu arridſan zittadi warri isdarritees. Nemm 4 Schippirkſtus, wahri tohs ar ſeſchpadeſmit karrotehm Uhdens kahdu Stundas laiku tad kahſi ſcho Wirrumu zaur, nu nemm labbâ Deenâ rihtôs Puſsdeenâ un Wakkaros, 4 jeb 6 karrotes.

Sche pat irr wehl labbi wehrâ leekams. Lautini tizz: gan jaw effam, kad Drudſis ween nohſt; Bet Drudſis ne dſennams, kamehr pirmit Eekſchas kreetni iſtihretas un iſpluhtinatas. Paleek Pluhtas un Sahrni eekſchâ pee Drudſineeka, kas notiks? tad kahjas uſtuhzihs brihſcham arri Wehders, un daſchdeen nahk Sukkata, tas irr dellama Waina pakkaſ.

Tahdâ Wihſê irr tahs wiſslabbakas Sahles nejauſchi kaitigas, kad tahs ne ar Sinnu bruhketas kuhſt. To iſplahti preekſch Azzim likſchu, kad es no aukſteem Drudſcheem to ihſtenu Mahzibu iſzillinaſchu.

Schi daudſinata Miſa Sukkatâ un Karſoņi bruhketina, bet papreekſch Affins jalaiſch. Wiſs wairak ſchi Miſa geldehs, kad lippigas Mainas ar ſarkanahm Sihmehm un Affinsliggahm Kahjâs irr, un Apmalkôs pleſchâhs. Tahds Spehks irr eekſch ſcha flikta Kohka! Jr

39

Ir Perpka Laika kad Lohpi apkriht, irr ta weena no tahm wiſſulabbakahm Sahlehm, ta dſenn Piiumu no Aſſinim, ſpirdſina un iſſahko iddrainas Kungis un ſtahw nahwigeem Piiekleem pretti.

To paſchu Labbumu arridſan Ohſchu Miſa padarra, ta tahs uſpuhſtas ſchkidrainas Eekſchas ſawelk, zaurlaiſchamai Wainat pretti ſtahwedama. Ta dſenn wiſſus apniknotus Drudſus, un aiſtwerr wehderu. Bet tadehk ta arridſan ar leelu Apdohmahſchanu jaſenim.

To Miſu warr arri par Pulweri darriht, ittin kà no kahrklu Miſas mahzihts klua, un tad buhs wiſslabbak to Pulweri tà wahriht kà pirmak peeminmehts. Bet maſaka Teeſa jaſenim, jo ta niknaki Eekſchas aiſtwerr ka kahrklu Miſa.

Teem Lohpeem irr ta pa gallam peeklahjiga. Kad tee pluhta, tad Rihtos Wakkarôs kahdu pahri karroſchu no ta jadohd. Un kut drihſ ne palihdſ, tur wairak jadohd, un ar to Dohſchanu jäuſtahw.

Mannâ Mahzibas gabbalâ no Lohpu Wahjibahm es pla ſchaki no ta runnaſchu.

Eewas kohks irr wiſſur ſinnams. Tee Seedi Aſſinis brihnum ſkihſti. Wahzeeſchi ar teem Seedem Brandawihnu pahrlaiſch un tad irr tas Mandelu Brandawihnam lihdſ.

No ta Kohka ta widduweja Miſa ween leetâ derr. Schi ſalka Miſa ar Uhdeni wahrita, padarra diktu Wehmeni ir Pluhtiſchanas. Gruhti irr aprakſtiht to Wihſi kà ta jawahr, tapehz lai tas to wahri kas to ihſti proht.

Teem Uhdensſehrdſigeem ſchi Miſa klahjahs. Nemm

40

kahdu Stohpu werdoſcha Uhdens, leez ſauju no ſchahs Miſas eekſchâ, lai par Nakti ſilta Weeta iſſuhſt, rihtâ dohd Uhdensſehrdſigam kahdus diwi Karrotes no ta, Winſch wemmihs jeb pluhtihs. Ja tas ne noteek, tad pehz kahdas Puſs Stundas wehl pahri karrotſchu warr padoht, kamehr Sahle zaur eet. Irr tas Neweſſelajs jaw pee Nahwes deſſpehzigs, tad to wair ne warr bruhkeht.

Lohpeem to mehdſ doht. Labba Sauja ar Stohpu Uhdens teek wahrita, un papreekſch ta puſſteeſa Lohpam rihklê gahſta, ja ne zaur eet, tad pehz kahdahm Stundahm ta ohtra Puſſe tohp eegahſta.

Kad tu ſcho ſalku Miſu ſagreeſtu ar Taukeem par Salwi ſamihzi; tad ar ſcho Salwi to kaſſu warr iſahrſteht.

Un ſchi Miſa ar Ettiki wahrita dſenn brihnum tahs Uttis.

Jr tas Ohſols iſdohd ſawu Gohdu, Winna Miſa aiſtwerr Eekſchas pee Nahwes, tà kà Wehdera apſtahtni usnahk.

Bet kad ta ar Uhdeni teek wahrita; tad eekſch kakla tuhkumeem un Sahpehm warr bruhkeht prohti: rihklê wirrinatohs, ſewiſchki kad Meddus tohp klaht likts. Wiſſulabbaki teek ta pee Lohpeem bruhketa, kad teem pluhtama waina. Zitti to Miſu pelnu pelnôs ſadedſina, un dohd no teem Pelneem 2 karrotes katram Lohpam, teiz: weſſels palikſchoht.

Latweeschu Ahrstes

weenpadesmitajs Gabbals

Runnasim arri no tahs Leekasdserschanas, ko juhs Lautini aplam mihlojeet. Ja Juhs gluschi no scha Grehka ne noraddinajami esseet; schee Deewa Wahrdi Jums pretti stahw: Sinnajt: ka Dsehraji Deewa Walstibu ne eemantohs! Woj tu prohti: kas tas irr? ja zits ne weens Noseegums pee tew buhtu; tad ta leeka dserschana tikkaj tew jaw Debbesu durwis aisflehd! tu isneffisi scho Leekumu ar muhschigahm Slahpehm Elles Uggunî. Redsî kà tawa Plihtescchana ar tahdu besgalligu Nelaimibu pakluhdahs! Mahzees tapehz scho Wainu no pascchahm Saknehm atsiht, un winnas nahwigus Augtus nolemt. Jaw scheitan tu pee tawas Meesas Sahpju Dischumu mattihs, it ka nopelnitu Strahpi to es tudalin eerahdischu. Ja tu tawas Affinis un tawas Eekschas ihsti buhtu ismannijis; tad es tew warretu usfazziht: kahda Nejauziba tur eekscha noteek, zaur to ko tu suiti Rihklê gahsi, tawas Eekschas kluhst iddrainas, un tawa Wesseliba klikst. Pats tu mettees tas Apihsinatajs tawa Muhscha, un Mirlis pee tawas meesas!

42

Tawi Tehwu Tehwi ne ſimaja ne no Allus nedſ no Brandawihna, un bija ſalki un ſmaggi kà Ohſoli. Tà tee nedſ pret Deewu apgrehkojahs nedſ apſinnajahs wiſſu to Sehrdſibu, kas tew no Dſerſchanas lezzahs. Kaut es ſpehtu tohs Wahrdus tew Muttê ſplaut un usklaht ko es dohmaju! kurſch Jelle irr tas muddinatajs un Brandawihna Ceſwilpetajs? pats Brandawihns irr reebisg un aſch, woij tas tawu Smakkuru un kahraju Sohbu warr kuttinaht; tomehr tu dſiwos mirris wirſu krihti. To eegahſis wehderâ, tu juhti Twihkumu, kauli un Aſſins twihkdams twihkſt - Ak ta Sirds teek atkappinata, kà mihl mihleht! - nu nahk labba duhſcha! tas tew patihk! bet zik ilgi ſtahw ſchi labba Duhſcha? tik ilgi kamehr tee garraini galwâ isgaiſt; tad reeb Wadka Suhrums un Wehmes Wehderâ. tahda Tumma paleek Dibbinâ kà Brandawihna Katlâ kad noklahrehts! Woj tahda Wadka tahda ſmirdoti Tumma, Wehderâ warr leetâ derreht? to nejehdſ pats labbajs Mulkis! Tomehr tu gruhſchi ar weenu Glahſi peetikſi, to Wehmekli no tahs Wadkas juhti, un tu gahſi to ohtru un to treſchu Glahſi wehl klaht. Ak tawa lohpiſka rihteſchana! kamehr Wehrdins Makkâ!

Nu jaw mettees reibt un gahſeleht, Zilwezigi Prahtini nowaddahs, bes Atſchahrſchanas eelaiſt ne mitteſees. Nu Reibelis un Lohps kohpâ! Woj Lops ta peeſprahdſtees kamehr gahſchahs? teeſcham tu ne Lohpa Wehrtas! Lohps atdſehrees eet ſawu zelku! woj tu to ſpehj darriht? Ne! tu gulli kà mirrejs Padſirrâs! Pahrgullejs ko tad juhti? Slimmums un Wehmens mahz, tad iſrihſtijis un iſkrah-

zis

zis, wiſſi kauli irr ſtihwi ſtingri un ne lauſchu! Galwa durna, Sirdi greeſch, Lapeeres mohzinâ. Pehz Ilgohſchna labbi istillinajees, nedſ Rohkas nedſ kahjas mahk kuſtinaht, us Darbu gluſchi neweegls un Slahbans. Redſ kà Plihteſchanas wiſſas Meeſas nowahja un tew par Gintu darra! kurſch Prahtazilwezins tahdu Mirſta Darbu pee ſaweem Augumeem darrihs, un tihſcham Nihkoņa Beddrê ſkraidihs? Useet Brandawihna kahrums; tad usdohma dohmadams, wiſſu to Slimmumu Ko tu padſtrâs ſchim Deenahm juttis, un es apzerrohs: tas to kahraju Sohbu noweikſ. Jr ta Naudina krohga galdâ nolikta, tew reebihs. Zik zittados Reebas wehl no tahs negautigas Peedſerſchanas lehkſees. Gan drihſi apnihkſtu: wiſſu to iſtahſtiht.

Daſch pilns kà zuhkà, tur paleek zelkmalli gulloht, ar Sirgu jeb Weſmu Ahrprahta buhdams, teek winſch tur Leelzelkâ no Putnanagga un Lupjeem apſnohkerehts un appliſkehts, un tik tukſch darrihts, kà ne paleek Silta pee Dwehſeles. Swilpo nu pahrnahzis, Swilpo nu ar Seewu un Behrneem tawu Nefekmi un truhkumu, kas bija te wainigs?

Zits kà Slaiſtamats tur zelkmalli guldamees, kahjas un rohkas ſeemas laikâ noſalde, jeb paleek wiſkin appakſch Sneegu kuppenes, Deewam ſchehl!

Atkal zits Meelestappa gan labbi eedſehrees paleek tur Krohgâ ar ſaweem Matskuppeem. Wiſſi pilni! wiſſi leeligi

ligi un ſirdigi no Brandawihna muddinati, ſahk rahtees un bahrtees. Tad: Puiſchi kur Naggi! tad ſohmiſki tohp ſakults, Dſehrajs un nedſehrajs, tad ſuņķuhlam ſakauts, tad jaeet mahjâs ar dſiļazzi, ur nolohbitu Peeri, ar ſatreektu Rohku un kahju. Luhk kà tu it jauki âr tawu paſchu Naudu Krohgâ peepirzees! tur Daſcham tee Kauli tà teek ſaberſeti, kà tas zauru muhſchu ne pareiſt warr iſlaiſttees. Zik daudſ zittas Nelaimes no teek no Dſehrajeem? zik reiſ pilna Pihpmaņņa Tahbaka kwehla kerr pa Galmeem, un Galmu Jumteem, kà wiſſas Ehkas Muiſchas un Zeemi ugguni noſlihkſt. Pilns Zilweks irr Wella Stabbule, winſch warr to uſpuhſt kà gribbedams, un rihdinaht us wiſſadu kaunu un Grehku, kur tas nedſehrees muhſcham ne buhtu gahjis. Dſird ween to Beſkaunu! tàs runna kà Wahrdi muttê Kalkahs, un irr gohdigeem Zilwekeem ar ſawu nekaunigu wallodu ihſtena Ehrze! jo niknaki tahs Wella uſpuhſtas Sirdis apgrehkojahs, kas Wella un Deewa wahrdus tà drihkſt ſaputtroht, kad tee ihſti pilni un no Brandawihna twihkſt, tad tee ņemmahs dſeedaht, Pahtarus ſkaitiht un Deewu minneht, ka Deewam ſchehl! pee Kahſeneekeem redſams!

To Gallawahrdu ſakkoht: Ta Peedſerſchana irr Nahwes un kakla darbs. ar ko Deews; tee Sw. Engeli; un Gohda laudis noſkumminati, ar ko tas Dſehrajs agroſahs ſew Nihkoņa Beddri isbeſt, ar ko tu Seewu un Behrnus plikkus darri, un ar Ko tu ſew to Elles Ugguni tihſcham uskuhrinahſi!

Latweeschu Ahrstes diwipadesmitajs Gabbals

Sinnams: Semneeki wairak ar Wahjibahm kullahs kà ziiti Laudis. Sewiski pawassarâ un Ruddenî, brihscham arri paschâ Wassarâ; laikam tee paleek nebehdigi. Ikgaddu Gullas kahjâs, ja ne tawâ mahjâ tadschu kaiminôs. Kà iu tad bes behdahm warri palikt; un ne kahdas labbas Sahles sagahdaht? Labbas Sahles tawâs Noarrâs plawâs Druwâs un Birsês aug. Deews tahs labbam audsina, un tu tahds palaidons essi, tahs Laikâ salassitees. Zittas tu pats pasihsti, un schas pasihstamas irr tew jaschu newehrtâ. Kapehz? neds winnu Wehrtibu, neds winnu Spehzibu tu nekad essi issamannijis? Tee Sahlu Wahritaji un Sinnataji to labbaki proht. Kas ismannijuschi: kahdas dablas katras Sahles irr tee arridsan tik dauds irr isprahtejuschi: kà Deews ir tahs kaitigas Nahwes sales nebrihwi in Kuplojis un audsejs Schahdas, ihsti ar sinnu sawahritas, kad tahm tas niknums panemts, dohd labbu Dsihjamaju, Zilwekem un Lohpeem par Wesselibu.

Daudsinasim tahs Driggenes (Bilsen no Wahzeescheem sauktas tahs irr Zilwekeem Kaischla) Sahles, kas ap-

46

trakko, tahs tadehl Lohpeem ähd, reebigas buhdamas un Smirdumu isdohdamas. Uspreekschu es tomehr rahdischu: ir no Driggenehm gahrdas Ahrstibas pataisiht pret paschu Krihtamu Wainu. tahdâ strehki, kur zittas Sahles ne palihds. Tahdas Kaitigas, nahwes Sahles irr arridsan tee Sunnuseohbri (Schihrlini saukti) Zilweks un Lohps to ee-ehdis mirtin mirst, kà sinnams! Laikam, kad tas dabls niknums teem panemts tohp, pehz Ahrsteneeka Makleem; tee brihnum labbas Sahles isdohd, ar ko wissniknakas Sehrgas warr issuhkoht. To es arri no daschahm zittahm Sahlehm warretu usfazziht. Mahzees tadehl: ne kahdas Sahles tik sliktas essam, kur tas Radditajs ne kahdu Wehrtibu un Leetibu buhtu eesskrohsijis un peelizzinajs, no tahm, Sahtu Wahritaji sawus Pulwerus sataisa, Apteekâs pirzinus.

Nu es tew tahs wissulabbakas Sâhles aprakstischu. Pee kurru Salassischanas wehrâ leekams putas Salassams Laiks. Kattru Sahli ne kattrâ Laikâ warr nemt: Ikweenai irr sawahds Strehkis kad ta pee Spehka nn Pilnibas irr. Kad tas Strehkis pahrgahjis; paleek Lappas pleeknas un wihst, tad Leetâ ne derr.

Tà lihds arridsan buhs sinnaht: kà no tahm Sahlem, woj tahs Saknes, jeb tahs Lappas, jeb tee Seedi, jeb ta Sehkla bruhketina.

Tahs Saknes stahw sawâ Spehkâ, kad Lappas naw wehl suischi, peeplaukuschas, jo Kad Lappas plaukst, tad pahreet tas Spehks is Saknehm us Lappahm tadehl Saknes paschâ Pawaffarâ rohkamas, preeksch Lappu Plaukschanas.

Tahs

47

Tahs Lappas tur pretti irr pee fawa ihstena Spehka, kad dſchani peeaugufchas, pirms kà Seedi aismettahs. Sihkas Sahles gan ar Lappahm un Seedeem lihdſ teek pluhkatas. Bet tik ilgi ne jagaid, kamehr noſeedejſchas un Sehkla Plaukâs ſtahw, tad Spehks un krahſnums no Lappahm jaw aisgahjis Sehklâ.

Seedi no Sahlehm irr nemmami tudalin kad isſprahgſt un dſeſſahs. Us Noſeedeſchanu ne jagaid.

Ta Sehkla ne derr kamehr ihſti eetezzejuſi un gattawa irr Salka Sehkla ne kahdas Lahgas, jo ta irr jehla un neleeriga. Ruddeni irr wiſſas Sehklas noruddejuſchas tad irr ſanemmams Laiks.

Gan es ſinnu: ko juhs Lautiņi ſche pretti runnaſeet. Ak kas mums dohd Walkas: tik dauds nokohpt un ſalaſſiht! tee irr juhſu Eemeſli! naw teeſa? Bel klauſi jelle tew tomehr irr Ganni! ko tee Gannôs darra? woj tee Laika kawefchanas pehz, ne kahdus uſſihmetus Sahlutiņus warr peepluhkt? Jr paſchâ Swehdeenâ pehz Deewa Wahrdeem, kad zitti aiskrahſnê gull un trup, jeb laiſkumu lahpa, jeb krohgôs waſâhs, tad tu warri eet ar teem Walkineekeem kas Mahjâs, ſchadu tahdu labbu Sahlutiņu ſamekletohs. Ta gaita buhs peeklahjigakà kà pee Treſſefchanas un Paſakku Stahſtiſchanas.

Es tew tadehl apſinnaſchu no ta ihſta Salaſſama laika, kahdas Sahles Pawaſſarâ, kahdas Waſſarâ, un kahdas Ruddeni laſſamas buhs.

Dſehrwenu Ohgas irr paſchâ pirmâ Pawaſſarâ pluhzamas. Tik ne kà Saule Sneegus un Sehrkſnus iſſut-

48

tèjuſi; Dſehrwenes ſpihgulo, it kà ſinnams. Nemm ſchahs Ohgas, leezi tahs tihrâ Audeklâ, iſſpeedi to Sullu tur zaur, wahri ſcho Sullinu par Ohguputtru, leiji to Puttulê, taiſi to zeeti, un leez to dſeſtrâ Weetâ. Jo Siltumâ ſchi Puttra faruhgſt un faſtahbſt. No ta tew gahrdaſs Wilgums un Dſehrens buhs karſoni, kà preekſchaſâ Gabbalâ mahzihts.

Ta pat arridſan Pawaſſarâ Leelrohſchu (Peonju) Saknes jarohk, to Spehku un to Bouhki no ſchahm Saknêhm es jaw Seſtâ Gabbalâ eſmu daudſinajs.

Alantes Saknes Dahrſos atraſtinas, arri Pawaſſarâ is beddamas. Schi Sakne brihnum ſpehziga un Sahloja, to ne buhs Aismahrſchâ likt, Schi dſenn Slimmumu zaur pahrſwihſchanu, no ſkallo Saglihdetus Plauſchus un Kungis, palihdſ atkleppoht un iskrehpaht un atſpirdſina Pakruhti ja tur kahds Jehlums un Suhrums eekſchâ. Kahdâ Wihſê ta bruhketina, to es turplik mahziſchu.

Sirdſenaju Saknes (Angelik) arri buhs iſrakt pirmâ Pawaſſarâ, ne buhs gaidiht, kamehr Lappas jaw diſchojahs. Schi Sakne irr ta pat ſahliga kà pirmit no Alantes eſſam eetelkuſchi.

Tapehz ta waijadſiga, ir preekſch Lohpeem bruhketina Sahle buhs!

Sirdſenaji no Latweeſcheem arri zittadi tohp noſaukti. Zitti to dehwe: Sautrenes jeb Sautuſasknes tapehz ka Mahtites to mehdſ bruhkeht pee ſawas Sauteſchanas Pirtis. Kad nu to Ahrſtes Sahlu dehweſchana tik daſch kahrtiga irr; eſſam mehs to wahziſku wahrdu klaht likkuſchi kà no Wahzeeſcheem katru Sahli wairak warr iſtirdiht.

Latweeschu Ahrstes trihspadesmitajs Gabbals

Tew gan reeb ta Salassischana schahdu Sahku, bet labba Leeta buhs: kad Spaidibas Laikâ Sahles pee Rohkas! Ne weens tew Guldenam Pulwerus daneffihs; Nemm Drudsis tew rohkâ, kas tew mahzihs ko buhs darriht, ko ne buhs darriht. Bahbu un Labdarru Padohms te ne peeteek, kà jaw daschreis peeminnehts. Pee Kungeem un us Muischu juhs Lautini ne skrihdinajeet kà Behdu Dischumâ, kad Nahwe jaw Sohbu gallâ. Es kapehz ne saredsu ne Kahdas Istikschanas preekisch juhsahm daschkahrtigahm Wahjibahm: Kà pee Laika tahdas Sahles salassitees, kas juhsu Pagalmâ un preekisch juhsu Durwim aug. Tahdas lehti warr eenahkt. Un Issahloschana buhs klaht.

Norahtu Saknes (Pimpinel) irr ta pirmaka tew eeteizama. Ta irr diwijada. Ta ihsta irr lehti atsihstama. Ta Sakne irr teewa, aug Smilschu Semmê, un smird kà Ahbschi. No tahm famekle labbu Pulku, ta dsenn wissadu Pawassaraju Drudsi, kas ar Eesmahm un Kahsahm usnahk, ta noreetina un dsenn krehpalas un Sleekainus

50

Sahrzus, es us preekſchu parahdiſchu no ta kahdu Pulweri ir Drappes pataiſiht. Tahs Norahtu Lappas ihſti leetâ ne derr, tahs irr atmettamas. Schi norahtu Sahle no Latweeſcheem daſchdaſchadi teek nofaukta. Zitti to ſauz. Sirds ſahles; zitti: Drudſcha Sahles. Bet Noragga, tas Wahrds irr aplam palohzihts jo ta aug Noarrâs, ſauſâs Weetas, no turrenes lezz tas ihſtens wahrds: Noarrahtni jeb: Norahti.

Mehra ſahku Saknes, es juhſu Wallodâ to ne mahku nofaukt, tahs aug Dumbra Semmê un Lihzſchôs. Pawaſſarâ ta ſelt ittin kâ Kummelupehdas, tâ kâ tee Seedi pirmit aiſſweeſchahs, ne kâ paſchas Lappas Waſſarâ tahs Lappas diſchas un plattas mettahs. Tahs Saknes aug weenâ Kruhmâ, diktu Smakku isdohdot. No ſchahdas Saknes papilnam jafalafs. Ta irr labdſiga Pahrſwee, drinataja, un Lohpeem brihnum peeklahjiga, ſewiſchki Aitehm.

Irr Kummelupehdas, ar Lappahm un Sakneehm ſanemtas, irr labba Kahſu Sahle.

Leeldadſchu Saknes irr weena no tahm wiſſuwaijadſigakahm Sahlehm, ta mallu mallahm eefalaſſahs, ta Sakne irr Pawaſſarâ isbeddama, pirmaki ne kâ tahs Lappas ſteepjahs. Tahs Saknes labbi irr jatihr, ittin kâ pee wiſſahm zittahm Saknehm buhs notikt. Ja tahs par leetu reſnas; tad ſihkôs gabbalitzôs ſafagreeſch, un Pawehni ſakalt. No ſchahm Saknehm, un no kahdahm zittahm

Sahlehm

Sahlehm, turplik Zillamahm, kahdu Dſehrenu warr tatſiht, kas wiſſu eekſchkigu Suhrumu, tahs Ehdes un zittus niknus Lehkatnus dſenn.

Puppulahkſchi irr tahdi Sahlotaſi, kà bes teemſaplam ne warr buht. Tee dſenn aukſtu Drudſi un Kahſu, irr to Ehdi no Pluttas, un no Cekſcham, isdſihja Trummus Budſchus un tohs apniknotus Leekatnus, ko zitti to ſlimmu kertigu Wainu ſauz. Schee Puppulahkſchi aug ſtawàs awohſnalnàs Weekàs. Sapluhzi tahs Lappas, lai tahs Pawehni wihſt un kalſt, bet ne leezi tahs knuhpu kohpâ, beeſi ſaliktas tahs eekarſtahs, tad usleiji werdotu Uhdeni wirſu, un isſpeedi tahs Lappas dikti. Wehl iabbaki buhs tahs ſalkas Lappas ſſpeeſt un to Sullinu zaur tihru Lakkatu zaur kahſt. No tahs Sullas rihtôs ſeſch jeb aſtonas Karrotes ne ehdis, warr eedſert. Behrnam weenu jeb diwi Karrotes, un leelakeem Behrneem trihs jeb tſchetras Karrotes warr padoht. Bet ar ween to bnhs bruhkeht, kamehr jehdſ: Sahpes atlaiſcham un kaſchki ar wahtim nokalſtam.

Jr weſſels buhdams, ſcho Puppulahkſchu Sullu warr dſert, pehz tihriſchanas, ta dohd Pawaſſarâ jaunu ſkaidru Aſſini, un ſtahw daudſ usmahkdamahm Wahjibahm pretti. Sewiſchki kad ſchi Sulla ar Suhkulu ſajaukta tohp.

52

Labbi buhtu: kad ſchi Puppulahkſchu Sulla ilgi ſtahwetu, tad ikgadskahrtas Laiku to par Aſſins tihramaju warretu bruhkeht. Bet ta ilgi ne ſtahw drihſi ſaruhgſt, kur ta ne Puttulês zeeti aistaiſitâs Ledduspagrabâ turreta kluhſt. Tapehz zittadi jaisdarrahs ar ſcho Sullu. Prohti: nemm labbu Teefu no ſchahm Lappahm, iſſpaidi to Sullu, ſawahri ſcho iſſpaiditu Sullu tihrâ Kailâ kamehr ta ſabeeſ kâ Meddus, bet to buhs pee maſa Ugguntina wahriht, un tikkuſchi maiſiht, lai ne peeſwilſt. Schi Sulla jeb Puttra irr Pohdâ gahſchama un ar kahdu Puhſli aiſſeenama, tad gan ſtahw kahdu Gaddu.

No ſchahs Puttras jaņemm trihs karrotes, leiji weenu Stohpu Werdotu Uhdeni wirſu, rohrzini to atkal puunaſtim, kamehr ta Puttra atlaiſchahs. No ta Dſehrena leels Zilweks rihtâ Puſsdeenâ un Wakkarâ 3 jeb 4 Karrotes warr nemt, un to tik ilgi, kamehr ta Wahjiba iſſuhdahs.

Es haben ſich wegen der Entfernung des Herrn Überſetzers verſchiedene Druckfehler eingeſchlichen, welche man zu überſehen bittet. Die Fortſetzung ſoll ſo bald als möglich folgen.

Latweeschu Ahrstes

tschetrpadesmitajs Gabbals

Jaw prekschajôs Gabbalôs es zittas Sahles, Lappas un Saknes esmu Zillinajs, Winnu Bruhki eerahdijis, ir to salassamu Laiku ussihmejs. Zillasim wehl zittas Kà Truhkums ne essus Spaida Laikâ, kà tu arri ar tawu Padohmu Lohpeem warri par Paligu nahkt.

Bet ja tu to Salassischanas Laiku aiskahwesi, tad wissa schi manna Mahzîba welta buhs. Jo pee schahdas tahdas Wahjibas kas tew warr usnahkt, es schahdu tahdu aprakstitu Sahli minnesschu, ja tu nu schè minnetu Sahli ne essi atskappejs, tad irr manna Minnesschana un tawa Lassischanu scho Rakstu wisskin brihw. Jt labba leeta tur pretti buhs: kad tu pehz mannas Jsstahstischanas mahzisees tahs Wahjibas grunti pasiht un tudalin peederrigu Sahli rohkâ nemt, ko tu tawâ Majâ salassijees Us tahdu wihsi tu to wehrtu scho man, nu drikketu Lappu nojehdsisi un man wehl pateiksisi.

Bet es pasihstu to Palaisskumu un Nebehdneezibu muhsu Lautinu. Dasch labbajs sazzihs: ko buhs daudz no Ahrstibas Leetahm mahzitees, Es paldees Deewam

54

esmu spirgls un wessels; kad Deews peesteltehs Wahjibas, Tas arri atmettihs Ahrstibas, tapehz man ne ruhp nedſ Sahles nedſ issahlojama Wihſe! — — Rumstajs Draugs! drihſi Tu, drihſi Seewa jeb Behrni pee Semmes warr gulleht, woj tu tad eesi Sahles laſſiht.

Wahjums brihſcham ta apniknojahs, kà Zilweks kà apmauts irr un Murdôs dſihwo. Ak labba Leeta kad jaw pee Rohckas irr ar ko warr issahlotees, un ne waijaga pehz Paliga tekkaleht.

Mahzees tadeht arri eekſch ſchahm Leetahm ar azzim dſihwoht, gudri ſargatees un apgahdatees. Wahrigs mirſtams Zilweks buhdams, nedſ Nahwei, nedſ Wahjibai ſpehji isbehgt. Ahtri nemm Drudſis rohkâ, tad kreſch ir ſalki un ſmaggi Kauli. Jauna Jauka Ahda lehti paeet kaſſama. Kà Lappa birſt ta Zilweks mirſt. Luhk ſche tahdas un ſchahdas Dohmas buhs tawas unddi natajas no tawas Drohſchibas atlaiſt Tahs buhs rahs Skubbinatajus tawu Labklahſchanu un Meeſas Weſſelibu us preekſchu kreetna, ki apgahdaht. Tadehk es arri no mannas Puſſes ne norim, ſchohs wiſs: labbu Padohmu ſpreeſt. Ittin kà es tudat wehl Sahles eerahdiſchu Pawàſſarà ſamahdamas.

Kalwi, [kalmus] irr ſinnama Leeta. Schi Sakne lai tawâ mahjâ ne kad truhkſt. Tas gahrds ſtiprs Smaks kas no ſchahs Saknes tawàs Nahſis atſitt, jaw usrahda wiņņas ſahlojamu Spehku. Ta dikti pahrſweedrina wahjus, ta istihre jehlu Wehderu, atreetina

reetina ſakaltuſchas Glohtas un eereetina Affinis, kad tahs jaw met tahs Kuppinatees un Dſihſlas ſpertees. Maſ Sahlu muhſu Widſemmē atraſtinas kas ſcho Kalwju Sakni Spehkâ panahk nu wehl rettakas kas to Gahrdumâ atſtahw. Schahs Saknes Kluhſt kaltetas un tad ſmalki par Pulweri ſagruhtſtas. Pee ſcheem Smalkumeem leezi ſagruhſtas Tſchaumalas, Salpeeteri un ſagruhſtas Alantes Saknes klaht, no weena tik daudſ ka no ohtra, ſamaiſi to wiſſu, tad irr tew labbejams Pulwers rohkâ. Tas irr auksta Drudſcha dſennamajs un Kruhtelu Kreetus Dſihjamajs. Leeli Zilweki no ta Pulwera 2 un Behrni pa weenu Schippirkſti warr eenemt maſeem Behrnineem Paſchip pirkſtitis teek paſneegts.
Drappes no ta pataiſiht, to es Zitkahrt mahzijchu.

Kad tu Allu darri un Kalwju Saknu Pulweri pee Raudſina dalizzifi tad Allum no ta tiks gahrdajs Smaks.

Buhtu muhſu Saimneezes tik gudras: Pawaſſarâ un Ruddeni ſawahm Gohwim Katrai kahdu karroti ar Sahlagu dohdoht! tad buhtu Lohpi weſſeli un watla ne eewerramahm Wainahm! Bet kahdu pahri neddelu no ta dohdams! tad Brihmumu redſeſi. Sewiſchki kad pee Lohpeem jaw wainas klaht un tee mirſtama mirſt (Ko muhſu Tahmneeki Perpka Laiku fauz,) tad geldehs ſchis Pulwers. Tapehz labba Teeſa no ſcheem Kalwju Saknehm jarohk Palagſdi no Zitteem Sakkukahpoſti un no Wahzeeſcheem Haſelwurz noſaukti, aug muhſu Meſchôs. Ta Sakne

56

isdohd saldu un sahligu Smakku. Schi Sakne pakluhda Wehmeni, tapehz ta Zilwekam aplam ne jadohd Diwi jeb trihs Lappas werdotâ Uhdeni eeliktas, un tad ar maseem malzineem eedsertas, panasltim iswemmina, kà Zilweks warr iszeest, bet pee Sirgeem un Lohpeem irrschee Palagsdi laikam bruhketini. To es usrahdischu no Lohpu Wahjibahm runnajoht.

Plawâs atraddisi tu arridsan to Sahli
sauhktu, ne aiskawejees Pawassarâ schahs Saknes eenahkt. Ta Sakne irr teizama, dsenn Sweedrus ir Seewu Kaites, atweeglo to Girgsdi jeb tahs Sahpes Lohzitawas, ismihsinadama pawallinam eekschigus Suhrumus. Irr slawejama Atschu-Sahle, un ta pat arridsan bruhketina pret to Krihtamu Wainu. Bet schi Sakne irr diwijada, weena Leeka un ta ohtra ta ihstena. Scho ihstenu no tahs Leekas atschkirt lohte peederrahs, to nemm gaumé. No wirsches weena ta isleekahs ka ta ohtra. Tai ihstenai irr Sakne pirksta Beesumà, no ahrpusses pellehka no eekscha balgana, afcha un sihwa tai mehlei kad sakohsta, isdohdama stippru sahligu Smirdumu.

Latweeschu Ahrstes peht spadesmitajs Gabbals

Es ne peeteeku wiss, wesseligas Ahrstibas eerahdiht; ne! peenahkahs arridsan daschas Laschas usklaht un rahtiņ noraht, zaur kurrahm tu Spehku un Wesselibu eewahjinajs paschu Muhschu apihsini. Juhs pelnajt daschu Grehku, bet ta Peedserschana irr Deewam schehl kahjâs! Schi leekahs Pahrlustescha; na essama; un irr Meesas eeshakdeschana; Makka Tehriņsch, un Dwehseles Nihkonabeddre! Tu Dsirrulis jaw essi Nihkulis un sohdams, un tu kuplo to Besdeewibu ir Behrnus us to Ammatu waddadams! ir Puppabehrneem tohp no daschas Mahtes Brandewihna Muhsa essoschas schahs Nahwespilles eepilletas, un tas kahrajs Sohbs us Dserschanu tihschams it agri eeskrohstihts. Tekkatni saweeschahs ar Tehwu Schuhpuhti, un ar Mahti Meelestappu Krohgôs un Dsihrês, tur iszeemajuschees ko tee reds? to negantibu to Dsehraju! tur no jaunahm Deenahm Plihteschanas noluhkojahs un eemahzahs, no kurras Prahtazilwehzinsch un Deewabihjatajs sawus Behrniņus swehti sarga un rahtiņ atgreesch. Tew peederretohs ta-

58

wu Behrnu pahrbrihdinaht tu Plihtneeks, un patts essi Wilks un Ganns, to us to Plihteschanu skubbinadams. Tu Smeeklâ nemm redsoht, ka tas Puisitis tas Knaukis skabbri maht Brandewihna Glahsi grahbstiht, un Rihklê gahst, eds un ka Dehlins ihsti wehrschahs pakkal Tehtit.

Es ne esmu taws Basnizas Kungs; bet Deewabihjatajs un taws Ahrste, es to sakku pahrschehlodamees, tadehk es arri kahdus Wahrdus ta Pestitaja zillinaschu Peeminneschanas pehz:

Kas weenu no scheem Wissmasakeem apgrehzina-tam buhtu labbaki, ka tam weens Dsirnawuakmins pee kakla taptu pakahrts un apslikzinahts Juhrâ wissdsilkakâ Weetâ!

Tu Behrnu preekschâ peedserdamees woj tu ne padohd to wissleelaku Apgrehzibu? kad teem dsirdoht, tu ar stingru un apstihpetu Mehli Wahrdus grahbsti Grabbaschas ween stohmidams, redsoht ka tu no weenas Puffes us ohtru swenkojees un puldele, ko Behrni dohmahs redsoht tew Krohgôs jeb Zelkmalli ka zuhka Dublôs iswahrtitees, un ka Mirrejs Padsirrâs gulleht? Pasakki Jelle woj warr Behrneem leelaku Apgrehzibu padohd? Woj Behrni tewi ne Smeeklâ nems, kur tee tew mihkohs un gohdahs? Kahda leela Atbildeschana tew par to winnâ Deenâ dohdama buhs?

Wissleelaka ir ta Negantiba kad tu patts Behrneem us Plihteschaun Zelku rahdi. Kam Deews tew irr Behrnus

nus dewispehz Audſinaſchanas us Deewabihjaſchanu, lai tee us preekſchu Leetâ derr Deewam un Zilwehkeem, Bet tu Nahtras eefehj jaunâ Sirdi, winneem Mahzitajs buhdams ar tawahm launahm Darribahm, tu eegrohſi tohs us Laſchu ne tihſchus. Kungi un Teeſa tahdu Besdeewibu ne nojunde un ſohda, woj tu tapehz ne ſohdams iſpruks? tew jamirſt un jaatbild paſtarâ Teeſâ par to Audſinaſchanu tawu Behrnu! ka tu atbildehſ: ka tu tik besdeewigi pret teem isdarrijees eſſi? kurra Waina buhs tad tawi Behrni tahdi paſche Dſehraji mettahs ka tu? un tee turplik jaſchu Grehkus pelnihs, woj ſchahdi Noſeegumi ne us tawu Burtu rakſtami? ka tu winnu Grehkus iſneſſihſ? Paſchi Behrni tawi Apſuhdſetaji kluhs Deewa preekſchâ: tew ween wainigu eſſam.

Parts Nihſchanâ un Plihteſchanâ eeraddinaſees eewezzejees un noſirmojees, ja tu no tahs wair ne ſpehj iskuhnotees un atrautees, Krohgôs ar Matskuppeem un Lahgabrahleem buhdams, jeb Kahſâs kriſtibâs un Behrês; kaunajees laikam Behrnus lihds waddiht, lai tee tawu kaunu ne reds, atminn tohs ſwehtus Wahrdus pirmit no Apgrehzibas zillinatus.

Ne dohd Mahtei Wallu: Puppabehrneem to Brandewihnu eepilleht, naw teeſa: ka tas Behrnu Sirdi atkappina, tahds reebigs ſtiprs un deggohts Malzinš ſihka behrna Wehderam ne klahjahs.

Tawu Tehwu Tehwi no Brandewihna ne ſinnaja, kas irr muhſu Muhſchâ ween kahjâs! Tehwi, un

60

Tehwu Tehwi bija ſtipri ka Oſoli ſakli un ſmaggi, tu un tawi Behrni gurdeto un isdehd us paſcham kahjahm. Lezzahs Brandewihns kahdas atſpirdſinajamas Sahles buhtu; tad pa Pillitehm un pa Drappehm un ne pa Stohpu un pa Pufsſtohpu nemmams, tas Behrneem eepillehts pakluhda kahraju Sohbu. Brandewinhs irr wiſſatajs Putns, ween reiſ eebaudihts tas us Wairumu un Suituma urda, un ſchis Brandewihna Sohbs tiks gaddu gaddejs rihjaks. Behrni us Dſihrehm lihds weſti un tur iſzeemajuſchees neds Labbumu reds, neds Labbumu mahzahs. Ko Behrni ſtarp Meelestappahm un Brandewihnu mühſahm mahzifees? Beskaunibu! tas irr ſinnams! niknas Sahles lehtaki eefalaſſahs un eewerrahs ka tahs Labbas!

Pahrbrihdini tawus Behrnus no teeſas ja tee us Pahrdſerſchanu zittahs, prohti: Zaur ſchahdu Uszihtibu tas Grehku Zelſch atwerrahs, Spirglums isgaiſt Wahjums un Sehrga kuptojahs!

Tapehz fakku es ohtrâ Lahgâ dohma us Deewu, us tawu ſinnam Sirdi, us to Weikni tawu Behrninu, un us to ſwehtu Lahgahdibu Deewu preekſchâ dohdamu!

Eds to Gallawahrdu no man tew ka Prahta Zilwehkam un ka kriſtitam Zilwehkam uſſakkamu!

Nahkoſchâ Gabbalâ uehs dſihramees iſſatulkotees to breeſmigu Skahdi un Nejauzlbu, ko tas Brandewihns tawâs Eekſchâs pee tawas Meeſas un Weſelibas padarra!

Latweeschu Ahrstes

Sefchpadesmitajs Gabbals

Bes teem jaw aprakstiteem Kohkeem irr wehl zitti kas pehz Dseedeschanas jeb Ahrstibas isdewigi. Ikkursch to Leepu pasihst, winna Luhki gan tikkuscht Pawassarâ kuhst peehsti. Widsemneeki sawas Wihses no teem adda, un Plohsineeki sawas Schaimes no teem wij, tas irr: Luhkuwirwes.

Bet woj tizzi: Leepu arridsan Sahles isdohdam? Tomehr irr tas teesa! to tu nu pat redsesi:

Nemm no ihstas salkas Leepas to widdukschnegu Misu, ta ahriga ne derr, scho widduweju Misu nokassi lihds kohka zeetumam. No schahm Nokassahm nemm 2 Saujas, leisi pusch Stohpu Uhdens klaht, to wirsu lehjis, sadukkuri to tikku tikkahm kamehr tumminga jeb glohtaina paleek.

No schahs Glohtas warr us sahpigeem un Kwehlaineem Tuhkumeem usswaidiht. Kad kalst warr no jau-

na us kahdu Lakkatu uspraipiht un wirſu likt un ja Kwehlas ar Sahpehm ne atlaiſchahs, ar ween wirſu leekama buhs ſchi glota, weſſels tikk

Jr us Dſelbahm kadkahja jeb Rohka dſeldehta, warr to wirſu likt, ir isihgufcham Azzim. Leelwahtim Rohſe fauktahm, tahm ween ne derr.

No Leepu ſeedeem Apteekeri ſkaiſtu Uhdentinu pahrlaiſch tas Behrnu Ahrſtiba.

Schahdi Kohki, tahdi Kohki, ne weens tadſchu Paegli panahk. Ta dſenn wiſſu Slimmumu no eekſchahm kad Affinis ſaglihdetas jeb apniknotas, kà ſlimmâ ſprantſchu Wainâ; tad dſenn wiſſu Niknumu ahra zaur Sweedreem un Meeſnaſchanu. Ta Galka no ſcha Kohka; Sakne un Ohgas; wiſſ irr ſahkotajas.

Nemm no ſcha Kohka un no Leeldadſchu Saknehm kahdu Saugu, pufsfauju norahtu Saknu, leiji pufs Stohpu Uhdens wirſu, lai pee paſchahm labbahm Ohglehm wallinahm werd, kamehr treſcha Teeſa eewirrufi.

No ſcha Dſehreena tas Neweſſelajs ikdeen kahdu Stohpu eedſerr. Jo wairak jo labbak, un tik ilgi, Kamehr tee Slimmumi mittahs. Patihk ſcho Dſehreenu wehl gahrdaku darriht; tad nemm kahdasfaujas no Paegku ohgahm, leiji aukſtu Uhdeni wirſu un laj ſtahw kamehr ohgas atſullinajſchas, tad noleiji to Udeni un dſerri to ka

zittus

zittus Dſerrefchus. Jr ſchis Dſehreens irr Affinu ſchkihſtamajs, un usnahkdamu neweſſelibu prettiſtahwetajs. Bet tas Dſehreens ilgaki ne ſtahw kà kahdu Neddelu; tad buhs atkal jaunu pataiſiht, ko it lehti warr darriht.

Jr Päehgku Puttru warr Wahriht, us tahdu Wihſi: ſagruhdi tahs Ohgas, wahri tahs kahdas Stundas ar Uhdeni. Speedi to Wirrumu zaur tihru Lakkatu, mett tahs Grumſteles nohſt, ta Kahſiba jeb tas Uhdens atkal jahwahr, tikku tikkahm kamehr tumminga paleck kà Meddus. Schi Ohgu Puttra labbi jaglabba, ta wehl ſpehzigaka irr kà tas preekſchajs Dſehreens no ta Kohka iswahrihts. No tahs Puttras nem tik daudſ kà diwi reiſ ar Naſcha galla warr ſakert un wehl drukzin wairak, tad dikti pahrſwihdiſi, dikti ismeeſnaſi. Uhdensſehrdſigi daſchdeen zaur ſcho Puttru ween irr isahrſteti. Jr pee Lohpeem ta, pa gallam labba irr.

Tahs Ohgas ne buhs ſakkas bet mellas un labbi gattawas nemt.

Nu es to Preedi un Egli gribbu Zillaht. Sinnams: no ſcheem Kohkeem Swekkis istekk. Laudis gan proht no ſcheem Swekkeem Plahſteri pataiſiht us Wahtim, un Trummeem usleekamu, ir Snabbargus Pirkſtòs jebkur eelihduſchus, tee ar Swekki iswelk. Tas nu gan labbi irr! jo Swekkis irr Wahſchu dſeedetajs. Bet es taggadin mahzifchu, tohs Swekkus tezzinaht kà Meddu. Schohs tezzinatus Swekkus Wahzeeſchi Terpentinu ſauz. Kà ne drikſt to no Apteekereem pirkt.

64

Celaffees labbu pulku no teem Swekkeem fewiſchki no teem balteem un mihkſteem, un ne kaiſch kad arri zeeſnejî apſuſſeti Gabbalinji ſtarpa. Nemmi tihru Pohdu, ſeen Lakkatu wirſu, tà kà pee Meddus Tezzina, ſchanas, tà ka Lakkata Makka Wihſe eekſchan karrahs lihdſ puhſs pohdam. Leez tawu Swekki us Lakkatu, un to Pohdu Zeptâ, kad Maiſite iſnemta irr. Lai tas tur par Nakti ſtahw. Siltums Swekkus iskauf un patezzina. Grumſtteles ween atleek Lakkatâ, tihrs Terpentins Pohda dibbinâ. Redſ tu: Kà Grumſteles naw wehl tihri iskaufetas; tad leezi Pohdu ohtr reiſ tà pat Krahſna jeb Zeptâ, kamehr wiſsnodak iſtezzinahts.

Nemm ſcho Tezzinahtu Swekki jeb Terpentinu ar to Dſeltumu no Pautahm, famaiſi to; tad tew irr labs Plahſteris rohkâ, tas iſtihre Wahtis it kreetni no Strutahm. Un ko tu wehl pee ta Plahſtera warr eejaukt, to es parahdiſchu mannâ Mahzibas gabbalâ: No tahs Dſeedeſchanas to daſchadu Wahſchu.

Latweeschu Ahrstes
septiņpadesmitais Gabbals

No tahm Preedehm wehl ko buhs peeminneht. Pee tahm aisſweeſchahs Pawaſſarâ Pumpuri, tee irr it ſlawena Leeta pret Skarbut un zittu neſchkihſtibu Affinis. Wahzeeſchi ſcho apniknotu wainu Skarbuht ſauzs: tas irr: kad kahdi Sahrni ittin kâ Meeles wiſſas Affinis pahrraudſe: kâ puumi wahtis un Pumpumi, pa Meeſas Ahru, ſewiſchki pa Smagganehm mettahs.

Tee Preeſchu Pumpuri dſenn tahdas Neſchkihſtibas is Affinim:

Nemm kahdu Saugu no teem Pumpureem ſawahri tohs ar kahdu Stohpu Uhdens, kamehr tee Swekki tur lihpanni atreeta.

No ſcha Uhdens ikdeen diwi reiſ labbu Allus Glahſi warr nodſert. Schee Pumpuri arri ar Brandawihna pahr laiſti padarra to Brandawihnu it gahrdu un ſmekkigu.

To Behrſu tâ pat arridſan teem weſſeligeem kohkeem peeſkaitam. Tas irr ſinnams! juhs Lautiņi gan prohteet to Pawaſſaraju Behrſu Sullu eezeeniht, un teeſcham ta aplam ne ir pelkama, jo ta irr pa maggam Affins Schkihſtitaja, un dſenn to Skarbuhtu jeb Affins Suhrumu. Ir no Behrſu Pumpureem labbu Salwi warr pataiſiht:

66

Nemm schohs pawaſſarajus Pumpurus kamehr tee ſalki un ſwekkaini, ſagruhdi tohs ar ſaldu ne ſahlitu Sweeſtu teekams Sweeſts no teem ſalſch paleek, ſpeedi ſcho Gruhdumu zaur Lakkatu un paglabba to Dſeſtrumâ.

Schahda Salwe tew deenehs pret wiſſadeem Tuhkumeem, tohs noſlahbinadama, to tuklu zeetibu atmeekſchedama. Jr tahs Sahpes ta atlaidinahs. To paſchu pee zilwekeem un Lohpeem warr brukkeht.

Bet wehl leetigakas irr tahs Behrſu-Lappas.
Tahs isdohd Pawaſſarâ labbas Perras
ittin kà es to nu pat eerahdiſchu:

Noſchkinn labbu Pulku no ſchahm Lappahm, kad tahs ſihkas un ſwekkainas un naw wehl ſuiti peeplaukuſchas; pataiſi no tahm kahdu Weetu jeb ziſſu, tur wirſu peeplohkees ar plikku Meeſu. Garſchleeku nogullejuſcham, lai zits wehl usberr Lappas, ka tu ar tahm kà ar kahdu Apſeggumu apklahts tohpi. Lai Galwa weentikkai walka paleek. Ne kuſchņodams pahrgulli ta kahdu brihdi; tikſi pahrſweedrinahts plaſch tahdu Swihſchanu nokohpj, tik ilgams ſpehſi. Tad dikti noſwihdees zelkees, un noſchawees eij Gultâ. Ne waijaga irr kurſchanas, jo paſchas Lappas isdohd ſawu Siltumu un ſawas Perras, lahdſigakas kà juhſu Pirts. Scho Lappu Pehreenu war daſchu Lahgu par Neddelu brukkeht.

Tas isſahlo ſennejas Lohzekku Sahpes, kas Lohzitawâs aismettahs un no Widſemneekeem Dſirgſts tohp noſaukta. Jr Gendineem, tahdeem kas us ſawahm paſchahm kahjahm isdehd ſchis Pehreens isdewigs buhs. Sukkatâ ween un tahdâ dellamâ Waina kur tahdi ſauni Nakts. Sweedri usnahk, tur ſchis Lappu-Pehreens ne klahjahs.

Pret

67

Pret Lehkatneem, ko zitti Sprantschu Wahtis fauz, pret wiſſadeem Trummeem Budſcheem un Kaſchkeem ſchahs Lappas brihnum ahrſtigas buhs. Bet ikdeen ar tahm buhs ſautetees kamehr Lappas ſihkas, jo isbreedufchas wair leeti ne derr. Apgnlloht tas neweſſelajs wehl kahdu Affinsſchkihſtamaju warr eedſert, ko mehs no Dadſchu Saknehm un no Päehglehm taiſamu, zittur eſſam usrahdijuſchi; Lehtaki tas Suhrums Affinis kluhdidamees isſuhdahs.

Pehpeļu kohks tahlaki ne teizams, kà pehz ſaweem Pumpureem; no teem warr tahdu paſchu Salwi pataiſiht kà no Behrſu Pumpuriſcheem. Ja patihk warr ſcho Salwi maiſiht ar to isſpeeſtu Sullinu no Dadſchu Lappahm. Ja kas labban dſihrahs ar ſcho, Salwi Tuhkumus noſlahbinaht un Sahpes aisnemt; tad to Sullu no Driggenu Lappahm warr isſpeeſt, un to ar teem Behrſu jeb Pehpeļu Pumpureem ſajaukt.

Us ſcheem Pumpureem warr arri ſtipru Brandawihnu usleet, lai tas Neddelas diwejas, aiskrahſni jeb Saulê ſtahw atſnllinatohs, buhs labbas Drappes, no tahm warr ikdeen reiſes diwejas jeb trijas pa 60, jeb 80 Pillitehm nemt, dſeen wiſſadu Kaſchki, ſewiſchki kad tas Affinsſchkihſtamajs Dſehreens lihdſ bruhkehts tohp. Schahdi Kohki tahdi Kohki, bet ne weens tahs gohdatas Pleederes panahk. Kas no Widſemneekeem arri Pluhſchu kohks dehwehts kluhſt, un tas no teeſas, kà pehz redſeſi. Tee Seedi, ta Miſa, tahs Lappas, tee Pumpuri, wiſs pee ſcha kohka irr Sahlotajs un deen pehz Ahrſtibas. Ta Galka jeb ta Malka ween ne derr. Ta widdukſneja Miſa, no tahs ahrigas, kas daudſ ne makſa, nolohbita, atweeglo Galwas un leelaju Wahſchu (Rohſes) Sahpes, tur wirſu likta.

68

Schi Misa Brandawihnâ pluhdinata jeb mehrzeta un Siltumâ turreta laiatsullinajahs, dohd tahdu Dsehreenu, kas Atweeglofchanas padarra zaur Wehmeenu un zaur Pluhtifchanu, tapehz teek fchis Pleederu kohks muhfu semmifka Wallodâ it drohfchi Pluhfchu kohks nofaukts. No fcha Dsehreena 2, jeb 3 Karrotes janemm, kad zaur ne eet pee dikti aisfpundeta Zilweka, jausdohd karrofchu triju jeb tfchetru.

Laikam fchis Dsehreens ar finnu dohdams ne ikkatrâ Wahjibâ, tas peeklahjahs fewifchki Uhdensfehrdsigam, jo tas dsenn no teefas to Uhdeni is Meefas. Tahds fehrdsigs to reisureisehm warr bruhkeht, teekams juht: Uhdeni isfihkam. Seltanâ Sehrgâ irr fchis Dsehreens gan arri iswetzigs, ir dsenn tas Seewu Kaites. Ja kam tas Brandawihns tur wirfu leets reebj; tad warr Uhdeni us to Misu leet, tik ahtri tas gan ne zaue eet; laikam to drohfchaki warr eedsert. Te Pumpuri no Pleederehm Brandawihnâ pluhdinati isdohd labbu Affins Schkihstamaju, pa Drappehm jeb pa Pillitehm nemti. Tohs warr arridsan ar Uhdeni wahriht. Pa wiffam buhs uszihstees tohs Seedus eenahkt, tee irr gohdati un fpehzigi, tee pahrfweedrina dikti, atweeglo tabs Sahpes, un fchkihsti tahs Affinis. Kad Eefnas jeb kahfa ar Drudsi usnahk; kad rohfijees un Kauli kâ aptehrpinati irr; jeb kad Behrni kaffainî; tad nemm kahdu Sauju no fcheem Seedeem, leij puhsstohpu werdofcha Uhdens wirfu; apwahfi to Trauku it zeeti, lai ftahw un reindens paleek! ir pee paschahm labbahm ohglehm to kahdu masu brihtinu warr wirrinaht, ja tad tikkaj tas Pohds labbi zeets, lai Spehks un Wirrums ne iswaddahs! tad kahfi to zaur tihru Lakkatu un dohd no ta kaffainam ikriht karrofchu diweju jeb tfchetru, kamehr tas neehdis un tukfchâ Duhfchâ irrlai tas tâ ziffâ apsedsahs un fafilft!

Latweeschu Ahrstes

astonpadesmitajs Gabbals

Preekschajâ gabbalâ irr tas pleederu kohks slahwehts un eerahdihts: kâ winna seedus pee eekschkigahm kaitehm warr bruhkeht. Schee seedi irr swihstamas sahles, tapehz tohs warr bruhkeht prett tahm sarkanahm sihmehm, prett pakkehm jeb wahtim, un lehzehm. Schee seedi tohp karstâ uhdenî kahdâ aiswahstâ pohdâ liktilai atsullahs, no ta behrnam it drohschi kahdu kaitoti warr eedoht! sirds atausihs, kaunums aismettisees ahrâ pluttas ar sihmehm un wahtim, un tahdâ wihsê slimniba no eekschenes us ahru lausisees. Tad warr ahrigus sahpigus tuhkumns ar scheem seedeem noslahbinaht.

Memm kahdu sauju no scheem seedeem, sawahri tohs ar saldu peenu par puttru, speedi to zaur lakkatu zaur, un leezi to tuhkumam wirsu tik siltu kâ tas newesselajs tikkaj warr iszeest. Tik drihs kâ tas apleekamajs atdseest! jauns siltakajs apmeslis apleekams buhs. Ja tu schim apleekamajam wehl kumnelu seedus peemettinasi! tahs sahpes drihsaki atlaidisees. Schis apleekamajs geldehs arri prett tahm affchahm zaursahpehm! sirdsduhreem wehdera graisehm, ir prett paschu dsirgsti dirgsti sauz

70

uruhſu widſemneeki tahs kwehlaiņas ſahpes lohzitawâs, apteekeri pahrlaiſch ſchohs pleederu ſeedus ar uhdeni ſchis uhdens irr it gohdahts, pehz weeglas pahrſwihſchanas. Schahda pahrſwihſchana dſenn ſirdsapſchaugus kas behrnus aiſgrahbj kà tee tà wahrdſinati tohp, kà krihtamâ wainâ jeb indiwâ. No ta uhdens behrnam weenu jeb diwi karrotes warr eedoht.

Schohs pleederu ſeedus arridſan zittur warr bruhkeht. Tee deenehs ſewiſchki tuhkumôs, un pee noſlahbinaſchanas to tuhkumu.

Sagruhdi tohs ſeedus un leezi ſcho gruhdumu tuhkumam wirſu ir tahs lappas ſapaiditas un ſatreektas iſlaiſch kahdu ſullinu, ſchi ſulla par tummigu puttru ſawirrufi, eſſoht tas wiſſulabbakajs dſihjamajs pret rohſt (leelajahm wahtim) tur wirſu leekams.

Nu mehs daudſinaſim tahs pleederu ohgas. Schahs tohp pluhkatas kad ihſti gattawas irr, ta ſulla zaur lakkatu ſpaidita, un tikku tikkam ſawahrita kamehr ſabeeſahs kà meddus. Schi ohguputtra irr brihnum ſahlotaja, un kattram ſaimneekam eeteizama, ta dſenn ſlimmumu is meeſas zaur ſweedreem un meeſnaſchanu.

Jr tee ſihki ſehklu graudiņi ohgâs irr ahrſtigi, jo ſagruhſti un ee = ehſti tee wehderu atweeglina. Jr kahda elje no teem kluhſt iſſpeeſta, kas pluhtina un to ſuhru ſullinu no aſſinim noreetina. Redſ kahds leetas kohks tas pleeders irr! woj ne peeklahtohs to kattrâ dahrſâ audſeht?

Eewas kohks mallu mallahm ſarohdahs, ir tas pehz iſſahlofochanas leeti derr. Man ſchehl: winna. Ohgas ruddeni ne ſalaſſitas tohpam, tahs ihſti kà pleederu ohgas warr ſagruhſtas ſaſpeeſtas un par puttru ſawahritas

tapt

tapt, isdohdoht sawu spehku, irr pret wehdera laischanahm un assins liggahm it isdewigas.

Jr lagsdahm irr sawa wehrta! no reeksteem salda gahrda elje isspaidama! bet woj latweeschem wischo tahdas speeschamajas struwes pataisiht, pee ta darba waijadsigas ta reekstu elje pee kahsas, wehdera graises un aisspundeschanas, pee sawilkteem lohzekleem daudf atweeglohschanas dohd. Un muhsu saimneeki ja tee rohschi buhtu bijuschi warretu tee tahs lagsdu schaggas un lappas pawassarâ tà salassiht, ittin kà tee sawas behrsu slohtinas un pasarrus sasem! tas buhtu lohpeem seemâ slaktigs ehdams bijis. No ta gohwis labbi apkuhlahs un peenigas paleek, tik labbi kà no ahres seena. Kà tu warretu ohderi pataupiht un lohpinus kreetni ismittinaht, kad tew buhtu wischojs, wissadas lappas un pasarrus wassarâ salassiht. No schahdahm lappahm un schaggahm zitti laudis ween sawus lohpus mittina par seenu. Paschas alkschņu lappas zitkahrt par brekkahm turretas, irr daschdeen aitehm wessеligs ehdamajs. Pats ruhktums tur eekscha kluhdidamees, issahto aites brihnum. Lohpi schahs ruhktas lappas aplam ne eehduschi no pirmaja galla tahs urknohs un ihdehs; bet kad tee ween reis nemmahs ee ehst, gan ehdelehs! tik daudf ikkursch warr nojehgt: schahdas lappas gausigakas essam, ne kà sauss! salmu stohbrs, ar ko juhs zauru seenu lohpus usturrajat bet muhsu laudis aplaiskojuschees, lehtaki salmu iumtus plehsch, baddam seemâ usnahkoht, kà wassaras laikâ lappas un pasarrus sanesse. Zitti juhsu starpâ gan proht: aitehm gohbaht! ja gohbas ehdeschu un sahles is-

dohd, kam ne buhtu arri zitti kohki to isdewuschi?

Maſ daudſ no alkſchņeem warr teikt; tadſchu winnu fehkla kas teſummuros nu tſchupjos pawaſſarâ aismettahs, irr ahrſtiga leeta, jo ta apſtahdina un aiſtwerr dikti zaur = laiſchanas wainas. Ta nelaikâ bruhketa mehdſ ſuiti aiſſpundeht, un kaitigus apſtahtnus padarriht. Jo ko palihdſ ahtras apſtahwes? kad zilweka meeſâ ſahrni un pluhtas paleek? laikam warr tahs alkſchņu lappas un miſu ſalaſſiht un pee rohkas turreht. Bes ta kâ diſchleri to miſu pehz jaukas ſkaiſtas beizes bruhke? bes ta ka muhſu zehſneezenues to plaſch eezeeni pehz ruſtes jeb ſeltenas pehrwes, ar ko bahbas un meitas un ſeltenites ſawus preekſchautus noruſte, tas irr: ſeltenus pehrwe. Bes ta, ſakku es, warr to miſu un alkſchņu lappas preekſch lohpeem bruhkeht, ka mehs to turpak parahdiſim.

No ahrſteneekeem pareiſehms kluhſt kahds alkſchņu ſahls pataiſihts ne pehz ſahlspuhſchlaſchanas bet pehz reiſigas bruhkes. Tee nozehrt ſalla alkſchņu kohka gabbalu ſchahdâ malkâ, tee taiſ ſchurp un turp zaurumiņus tur eekſchâ, woj ar leelu ſwahrpſtu woj ar kaltu ſchohs zaurumiņus tee peeberr ar ſahli, un aiſſpunde tohs pehz ar pulkeem no ta paſcha ſalka kohka, tad teek tas iſurbulehts un aiſſpundehts kohks ugguni likts, lai tur ſwillina, pehz kluhſt ſchis nodeglis jeb ſwillis no ugguns nohſt nemts; tee zaurumi atdarriti! tad rohdahs ſahls noruddees un ruhkts. Tas ſahls teek ſaukâ weetâ glabbahts, tas buhs labba aiſtwehreja ſahle lohpeem un zilwekeem leetiga.

Latweeschu Ahrstes

dewinpadesmitajs Gabbals

no

Tschuhsku un kaislu sunnu kohdumeem.

Isteizis tohs Kohkus no ahrstehm eezeenitus, es wehl weenu labdablu kohzinu zillinaschu.

Gan gaddahs muhsu widdu: zilwekus un lohpus no tschuhskahm eedseltus tohpam. Aplamneeki tizz: tschuhskahm aschas mehles essam ar kurru tahs durr. Bet pareist muhsu latwis to nahwigu tschuhskas pihku dselloni sauz. Tas dsellons irr tà kà dserroksslis asch sohds ar ko ta tschuhska dselk un neduras, pee winnas snaggenehm ir kahda puhtite jeb burbulis pilns ar nahwigahm seekalahm. Tschuhska eezirsdama, celaisch zirteenam scho nahwigu seekalu, schi seekala wahti celaista, eeschaujahs un plesschahs zaurâs assinis un meesâs. Tad wainatuhkst un kaist, la tudal ne padohms pee rohkas; tad sahpes un tuhkums sirdi aisspeesch, un tas cezirstis irr mirrejs un nahwes behrns.

Tapehz gan peeklahjahs: labbu padohmu spreest: ka scho nknumu no pirmaja galla buhs aissmakt, lai tas Eekschas un sirdi ne aiskeras!

Sem

T

74

Senmeeki mehdſ eezirſtu lohzekli dſeſtrâ ſemmê jebſiniltis bahſt jeb dikti aiſſeet: lai launums tahlaki ne eelauſahs. Tas gan warr labbi buht, bet ne allaſchin ſe wiſchki kad ta maſa nikna neredſiga glohtene jeb glaume eedſehluſi, kuŗas dſellons nahwigaks irr, kâ driks un driks labs padohms waijaga!

Arridſan pee keiſla ſunna kohduma irr likſta un nahwe klaht. Tahds eekohſts, wiſſas tas mohkas un trakkibas juttihs, kas paſcham kaiſlam ſunnam bija. Daſchdeen ſlimmums ne tudalin firdi aiſnemm; tomehr irr nahwes dihglis eeſchauts, tas ſlepjahs uu tinnahs pa Eekſchu, pehz jaſchu, pehz ilgoſchņa tas papluhſt! tad mettahs galwa firds un affinis eekaiſt, zilweks paleek ſlahbans Faduhzis, weenturris laudis behg, firds gremſchahs un ſaplohſt kâ winſch arri to wiſſlabbaku draugu wear ne eerauga. Pehz rihklê ſahpigs tuhkums niettahs, tad twihkſt un ſlahpſt, un takmehr winnam uhdens un ſlapjums pee ualwes reebj tur wirſu ſkattidamees. Rauſtiſchanas un trakkums nsmahz, un tahds nelaimigs ſaſeenams un aiſſlehdſams, tapehz kâ tas ſohbus trihdams graſſahs: ikweenu ſaplehſt un ſakohſt, kâ pats kaiſls ſims. Brihſcham tahds waigſts ehrmigi isdarrahs blaudams, gaudodams, reedams. Waigi pahrgrohſiti, tukla miella mehle is rihkles iſpauſchahs. Schi gauda un roeeſma gan peeſpeeſch prahta zilweku, pee laika padohmu famekleht: kâ tſchuhſkas un kaiſla ſunna kohdumam warr pretti nemteesim tahdu ſlimmumu laikâ noweikt un no Eekſchahm atraidinaht.

Es papreekſch kahdu ſiņņu dohſchu: kâ tahdâ neſekme gaudri jaſargahs.

Pa

Pa wiſſahm jaluhko: Kà to nahwigu ſeekalu no ta kohduma warr iſſuhkt. Ja tahda iſſuhkſchana ſchkirrahs; behdas wair dauds ne buhs. Kà ta waina tohp aiſſeea, ar to ne peeteek wiſs, lezzahs atliktu weena laſſite weenno tahs mehrigas ſeekalas wahrki! tas eeſchaujahs un eewerrahs wiſſas aſſinis. Ar mutti ſcho mehri iſſuhkt irr bailiga leeta; tezzini tadehl knaſchi pehz kahdu aſſins laideja, lai tas welkamus radſinus wainai wirſu leek, jo dſillaki tas ar kleetiti eezehrt, un jo wairak aſſins tekk; jo labbas buhs. Jr warr zittur aſſini laiſt pa pillam.

Pee tſchuhſkas dſelkuma, lahk kà drihſ warr ohſchu miſu dabbuht, nech to ahrigu bet to eekſkigu pee paſcha kohka klahteju, ar ſcho aptinn to wainu; ſahpes un tuhkums mittees mittama!

Tohs radſinus no tahs wainas atnehmis, iſmaſga to wainu ar ſtipru Ettiki, jo ettikam irr tahds ſpehks: Mehram to kwehlu paņemt, tadehl jaudajees arri no ta kahdas diwi karrotes eedſert! tad apſedſees un noſwihdees, zaur to ſwihſchanu ettikis ſlimmumu dſihs. Wiſſu labbaki irr: kad tu kahdu maſumu driakka (teriak) klaht likſi.

Ta bohmelje irr tahdàs wainàs wiſswairak peeklahjiga, ta apteekê un muiſchàs lehti uſeijama un ne dahrga irr, noſwaidi un berſi ar to it dikti ſwiſſu to meeſas widdu kur ta waina; ſahpes un tuhkums atlaidiſees, un to wàirak kà ween reiſ warr padarriht. Ta bohmelje irr te tik peeſpehziga, kà mehs laudis eſſam redſejuſchi, kas tihſcham kawuſchees eedſeltees, un kad tas ſlimnums jaw tuhwu pee ſirds bija; ta bohmelje teem twerſines tappa.

Tee ohſola wabbuli kas lappu mehneſſi pa

wakkar pa pulkeem kà bittes ſpindele, tee arri ſche tohp bruhketi, tee teek meddu eelikti lai tur eekſcha ſprahgſt, tà kluhſt tee ar to paſchu meddu paglabbati. Lezzahs kahda nelaime no tſchuhſkahm; tad tohp tee ,gruhſti un tam Eewainotam eedohti. Daſcheem irr tas palihdſejs. Bet tahdas iaudas uawaid kà pee bohmeljes. Jo pee Ee-ehſchanas tadſchu radſitti, aſſinslaiſchana un ismaſgaſchana ar Ettiki waijadſehs. Jr jaluhko: kà ta wahts ne ahtri apdſihſt, bet 'kahdu laiku walka paleek un labbi iſpuëſchno tahs apniknotas ſtruttas islaiſchoht.

Tahda pilniga iſpuëſchnoſchana kluhdiſees zaur to ſwekku plahſteri, no numms preekſchajàs lappàs aprakſtitu.

Wiſſas ſchahs leetas kant gan peederrigas, tadſchu ſemneekeem tahdà bailigà buhſchanà ne allaſchin drihſ pee rohkas irr, es tapehz drihſaku twerſmi eerahdiſchu: Nogrebſti owarra katla kohs ſohdejus zeefneju s pee paſcha katla lihpdamus, tà: kà arri warra grebſoas klaht nahkſchahs grebſdas ar zaurſahpju ſahku pulweri un ar degteem breeſchu raggeem par pulweri taiſiteem, irr tam Eewainotam ja-eedohd us daſchahm lahgahm, lai tas tad noſwihſt?

Jeb grebſti no warra tik daudſ kà meeſchu grauda wehrtas, ar ſweeſta maiſi lai tas wahjais to ecehd, trihs rihtòs weena rihtà pakal ohtru.

Bet dſird: ja ta waina jaw pahrſtahwejuſi, tad tas ne palihdſ. Gan arri puhſchlataju gohds buhs: tſchuhſku kohdumu appuhſchlaht un apwahrdoht. Kahdas twerſmes pee teem buhs, to es labpraht ne ſinnu; tik daudſ es teeſcham iſprohtu: teekams tu pakal tahdu labdarra ſkraideleſi, tu weenu no man zillatahm ſahlehm warreſi rohkà aemt, kas pateeſigakas buhs kà ta melliga ploſſitabahrſda ſwehti wahrdi un puhſchlaſchano.

Latweeschu Ahrstes

diwidesmitajs Gabbals

no

Plahstereem (jeb Plahkstereem)

XVI mâ gabbalâ tikka no preedehm runnahts un parahdihts: to preeschu fwekki luktinaht un tezzinaht ittin kâ meddu. kursch luttinahts fwekkis tai terpentinu Eljei lihdsiga irr apteekê pirzinai.

Nu patt es runnaschu: no plahstereem; no winnu pataisischanas, un kâ pee tahs plahstereschanas it apdohmigi jaturrahs.

Jauna un fenneja pahrstahwejusi waina ne weenahschi jakohpj. Leezi tapehz wehrâ: ko buhs eegaumeht: pee kattras plahstereschanas, es to nu patt isplahtim preekksch azzim likschu.

Ja gaddahs: rohkas jeb kahjas pahrzirst, un assins tekk; tad tu schiglojees pahrsteigdamees to assini weenrikkaj aistwert; tad kluhst knasch un knasch schkiltawas pulwers, jeb sirnekksla rihkls peeluhzehts; bet tahds likkums jelle! ne irr no teesas teizams, tu gan ar tahm puhkahm to zaurumu peelippinasi, bet ta waina agraki aistwerra, paleek kwehlaina un tuhkst, ta puëschno un puëschno un ne

warr iſpuëſchņotees! kapehz ne? tas greeſums jeb zirtums, ſewiſchki kad tas leels, ſawu teeſu aſſinu ne irr iſtezzinajs, un tas tomehr peenahkahs. Jo ſchi iſtezzinaſchana, atweeglo to wainu tik daudſ kà labba aſſinslaiſchana. Turpretti, tas aſſins nelaikâ aiſtwerts, ſperrahs aplam zaurâ pluttâ, padarra nejauzibu, tuhkumu, ſahpes un beidſoht muhſchekla plahſtereſchanas. Mannubehd lai aſſins kreetni tekk, ne kaitehs wiſs! tahda tezzinaſchana ja mehrena bijuſi, iſſkallo to wainu, nedſ tuhkums nedſ drudſis usnahks pehz lahdſigas aſſinstezzeſchanas, to wahſchu luhpu jeb riſſu un pahrgreeſtu ahdu tà buhs ſaweet, kà weena malla ar ohtru ſaweenojahs tadar pirkſteem kà kahda ſchuhde lohpa aiſwekrta, un ar labbu gaxxu ſeenamaju aiſſeeta tohp tas riſſums ahdâ ſareppahs drihſ un apdſihſt, kà nedſ dſelbe mannama buhs. Bet to ſeenamaſu ne buhs ſuiti aiſſchņaugt: kà appakſchajahm dſihflahm meeſâs ſaun wàtta paleek pukſteht un zaur ſaweem gengehm tahs aſſinis zauru meeſu iſplupt, jo kur aſſinim naw walla irr tezzeht; tur paleek meeſas gabbali nelaufchu un aptirpj atkal ne wiſkin ſwabbadi jaſeen; tad wahſchu luhpas ſchkellahs riſſahs un kohpâ ne dſihſt. Irr tas zirteens pee kahjahm; tad tà jaſeen kà ſeenamajs ne noſchluhk.

Ja aſſins ſuiti tekk un wiſkin ne aptwerrams; tad leezi ohſolu peepes wirſu, no kurrahm es jaw zittur eſmu runnajs, bet tahs peepes ne jaņemm nohſt, kamehr paſchas birſt, ta waina laikam dſihſt bes plahſtera un bes ſalwes. Ja tuhkums mettahs leezi likdams ſiltu Ettiki wirſu.

No tahm peepehm tik daudſ buhs peeminneht: tahs wiſſu labbakas ruddens laikâ tohpam plehſtas. Tahs zinâ laikâ plehſtas irr wiſſapkahrt janomiſo, tad ta galka

kas tur eekſcha labbi jakuſt lai mihkſta paleek. Ta pamiſaja galka daudſ leeti ne derr bet par pulweri ſadedſinahta arri teek us wahtim bahrſtita, ta arri irr aſſins aistwehreja.

Ja tu redſ: to wahti ſuhdainu un puëſuainu eſſam; tad plahſteris wirſu leekams. Un wahts allaſchin jatihri ar ſalwehm ko es nu pat aprakſtiſchu.

Wahſchu tihramaja un dſihjamaja ſalwe.

Nemmi to ſeltumu no diwi pautahm, no ta luttinata ſwekka mahrziņa zettortu teeſu, tezzinatu meddu puſs karretiti. Berſi pirmit to ſwekki ar to pautu ſeltumu, tad leezi to meddu klaht un ſajauzi to par ſalwi, tad iſpuhka jeb nedrahſi kahdu ſmalka audekla luppatu, ſchahs puhkas ar to ſalwi aptraipitas leez wahti.

Ja wahts ſuiſchi ſuhdaina; iſmaſga to ar kalka uhdeni kà muhſu treſchà gabbalà mahzihts. Leeka galka wahtis tohp dſihta ar galliza akmini. Schis akmins apteekẽ pirzin, leeka galka ar to apberſeta tudal iſſuhdahs. Kur ſchis galiza akmins truhkſt zittu wahſchu tihramaju un lekas? galkas dſennamaju warr ſamahdiht taiſi keegeli jeb akmini deggoſchu leez alluhnu wirſu, tad tas wirrihs. Wirruſchu nemm to no amins nohſt, kad apdſiſſis ſagruhdi to par pulweri un berri to leekai galkai wirſu.

Bet wiſſulabbakajs irr tas akmins kurra ſatiſiſchanu es nu pat rahdiſchu:

Pirzi no apteekis: alluhnu un baltu atſchu ſahles no katra 6 Lohtes grihnſpahn 1 Loht. Salmiak 3 kwentihn. Leezi tahs leetas kohpa jaunà ſchkohretà pohdà, tahs ſahles tohp papreekſch ſmalki ſagruhſtas, lai tas wee paſchahm labbahm ohglehm werd, tas, kuſſihs kohpà, bet artween ja-

jauz, kad wiſs ſamaigts tad nemm no ugguns, lai atdſeeſt un taws akmins irr gattaws.

Tas pee zilweku un lohpu wahtim brihnum labs, lai tas ne weenam ſaimneekam mahjâ peetruhkſt, tahs ſahles no apteekes pirzinas naw dahrgas. Ar ſcho akmini wahſchu tuhkumus drihs un drihs mahk noſlahbinaht.

Pee puſsſtohpa uhdens leezi no tawa akmins ſmalki ſagruhſtu ſchipirkſtu tſchetru jeb ſeſchu klaht. Eemehrzi tur eekſchâ kahdu lakkatu reiſu ditweju jeb tſchetru ſagumbatu jeb kohpâ liktu. Scho lakkatu leezi wirſu. Ja tas lakkats apſuſſejs un ſaufs mettahs, eemehrzi to atkal wirſu likdams.

Irr kahds ſirgs ſajahdihts, leb no ſedlehm ſpeeſts, jeb zittur eebrahſihts un jehls; leezi ſcho uhdeni wirſu weſſels buhs.

Pee maſakahm wahtim ne ſuiti ſuhdainahm, ſeſchas kaxrotes uhdens, un no akmins kahda ſirna leeluma wehrtas warr ņemt, un ar to, to wainu iſmaſgaht, irr ta waina leelaka tad wairak warr ņemt.

Lohpam tu to akmini bes uhdens warr eelikt. Nemmahs ta wahts ſchkihſtohs; tad buhs to lehnitam iſlauziht, ja nikni klauziſi; tad tu paraufi un draggaſi to jaunu braunu, jeb to jaunu ahdu kas jaw mettahs apreppetohs, un tad tu to dſeedeſchanu aplam uskaweſi. Schis akmins irr tas wiſſulabpakajs dſeedetajs, kur ta waina ween mihkſtâs meeſâs atrohdahs; bet kad dſihflas jeb zipflas puſch; tad ar prahtu ſcho akmini buhs zillaht. Pee pahrgreeſtahm dſihſlahm ta ſalwe pirmit eerahdita laikâ nahk.

Turplikam es plaſchaki mahziſchu: kahdâ wihſê wezzas ſkahdes un puumus ſewiſki pee kahjahm buhs nokohpt. Jo ſemneeki mehdſ ar kahdahm ſkahdehm daſchdeen waſatees.

Latweeschu Ahrstes

diwidesmitajs un pirmajs Gabbals

no

Wohtim un Augoneem.

Pee wahschu ahrstieschanas ne ween waijaga irr: tohs plahsterus pasiht; bet te arri zitti mahkli preekschâ buhs. Ja tu ne eegaumesi ko es nu sazzischu; tad plahstereschana un issahkoschana brihw buhs.

Gds! ja kahds zirteens jeb greesums meesâs it leels irr; tad mehds arri drudsis usnahkt. Schim wahschu drudscham buhs sewischki pretti eet un tam to zelku rahdiht! tas irr prohtams! drudscham pretti nemdamees, tu to meeschu dsehreenu ar salpeeteri un meddu warri bruhkeht, kâ Eesahkumâ mahzihts. jeb weenu schippirksti salpeetera ar schippirksti samaltu tschaumalu pulweri sajauktu, sche peeklahjigs buhs. No ta warr schippirkstus diwijus nowakkarâ nemt. Jo nowakkars irr drudscha strehkis; tad tas drudsis daschdeen wahjineekus rohkâ nemm. Kaut schee pulweri ne drihs pee rohkas; warr arri kahdu schippirksti bis sahles eedoht. Lezz ta waina no kahda

ſreekuma jeb krihtuma, kà ta meeſa ſatreekta ſadauſita un tas duſſeens ſilſch un mels|paleek; tad geldehs wehrmeli un lubſtaſi; prohti:

Sagruhdi ſchahs ſähles ar Ettiki, iſſpeedi tahs pamaſam un leezi tahs filtas fillumeem wirſu, kamehr tahs ſihmes un tas tuhkums ſuhdahs. Jr weens pats Ettikis filts ar lakkatu uslikts, irr labbaks ka zitti likkumi.

Ettikis noreetina kuppinatu affini kas appakſch pluttas kluhdahs un to ahdu ſillu padarra. Es pee teem ne peemettiſchohs, kas te daudſ plahſterus un ſalwes peeſwaidihs. Jo tahdi treekumi dſihſt drihſaki no ta weeniga filta ettika, ſewiſchki ja tas Eewainohts arri kahdu pahri karroſchu Ettika eedſerr. Jo tas Ettikis no eekſcha to ſarettetu affini appakſch pluttas iſſchkihdina

Bet ja affinu ſuitums pa ahdas appakſchu aisſperrees, un kà kahda kullite apſtahjees un ſareppejs; tad ahda walka jagreeſch. Ja tas ne noteek; tad mettahs nikni augani un puumi, ko tik lehti ne iſahrſtefi.

Ja te drudſis usnahk, tad affins laiſchams ſtrehkis buhs beſuskaweſchanas. pihpenes jeb pelafchki ſchafgarbenkraut, faſpeeſti un wirſu likti iſrette brihnum tahdus affins kuppenus, ittin kà muhſu latweeſchi to arridſan. Proht un brihſcham usſihme. Beidſoht wehrà leekams: kà wiſſeem tahdeem Eewainoteem buhs ſargatees: par brandawihnu un wiſſu peedſerſchanu, par ſagulleſchanu un dſmahm. Zaur tahm leetahm tas wahjais twaiku nemm, ta waina apniknojahs kaiſt un tohp daſchreiſ nahwiga. Ta pat arri jaturruhs pee lohzekku pamiſgeſchanas un iſraustiſchanas. Tudalin nu no pirma galla irr tas pamiſgſts

mißgehts lohzeklis eegrohsams. Daſch juhſu ſtarpâ usdrihkſt ſcho ammatu uſņemt, un to kreetni ne proht. Kur pee zilwekeem un lohpeem ihſti ne kahdas pamiſgeſchanas nedſ isgrohſchanas irr; tur tomehr teek ſtaipihts un andelehts un wainigam nepateefs gauſchas ſahpes padarritas, ir ta waina mettahs leelaka ne kâ pirmit bijuſi! pee isgrohſiſchanahm uſnahk tuhkums, to pirmit buhs iſſchkihdinaht. Sche Ettiki ar krahſs mahleem ſajauktu warr uslikt. Jr allus ar appiņeem dikti ſawahrihts apmettams, tas padarra tuhkumu mihkſtu un paņemm ſahpes. Wehl ſpehzigaks irr brandawihns ar Ettiki kohpa jaukts.

Bet laudis irr palaidigi: kad tudaliņ ne labbak kluhſt; tad tee atmett labbas ſahles; to ſcheitan ne buhs darriht, bet ar to apleekamaju uſſtaht. . Ja ne uſſtahj, maſa waina tà warr apflimmetees: kà pehz ta dſeedeſchana it gruhta tohp. tadehk jauſſtahj ar to bruhkeſchanu labbu ſahtu kamehr labbak teek.

No Augoņeem

Augoņi mettahs no diwejadas wainas, woj no krihtuma treekuma un dauſibas; ir: kad kahds graiſums jeb zirteens kreetni ne iſahrſtehts irr; tad tas puums wahſchu. Eekſchâ apſtahjees, no jauna ņemmahs puëſch ņoht un tuhkſtohtram kahrtam tee augoņi ſewiſchki lezz no eekſchkigahm neſchkihſtahm puëſchnaiņahm ſuhrahm aſſinim. Sche augoņi no eekſchkigahm wainahm lehkdamees itgruhti tohp ahrſtetas. Sinnams: ſprantſchu wainâ un zittâs muhſchekka liggâs augoņus meſdamees, ſewiſchki pee kahjahm. Lai tee gan plahſtereti kluhſt, te

84

dſihſt un kalſt, zittur no jauna mettahs. Un zittadi tas ne warr buht, ſo ſuttonas affinis ar ween ſuhſt un ahdu un pluttu applupſt un ee-ehdtahds affins irr it kà glums ſahrms kuxxâ rohkas un kahjas nopluhk. Tahdahm affinim pirmit ſuhrums japanemm, lai tad gan isbunbule par meeſas ahru ar krammeem un budſcheem, tahdi gan drihſ ahrſteti kluhſt, kaut Eekſchas ween tihras.

Brihſcham er zilwekam wezza ſkahde, fenneſs, augons affinim irr jaw eedabbats: wiſſus ſahrnus ar teem puumeem tà augoni kà zaur kahdu wirragu jeb ahwarru iswirrinaht. Tapehz kà uu tas augons ar tahm ſtruttahm wiſſu ſlimmumu no wiſſahm Eekſchahm iſſuhſt; irr tahds zilweks pee wiſſeem zitteem meeſas gabbaleem ſpirgts un weſſels. Aisbahſi ſcho atwarru peepeſchi; apdſeedini ſcho wahti! ſahrni puëſchni paliks meeſàs, un tas aiſtwerts ſuhrums ee-ehdihs Eekſchas ir paſchu ſirdi jeb kruhti, un daſchdeeu nahwe usnahk.

Tadehk ne peepehtiga apdſeedeſchana tahdu augonu peenahkahs, bet apdohmiga ſchkihſtiſchana to eekſchkigu aſſinu.

No tahdahm aſſlus ſchkihſtamajahm ſahlehm, gan ne warrutaggadin runnaht; bet peederrahs papreekſch ſchahs wainas gallu gallam iſſtahſtiht.

Teitan es ween tahs ſahles zillaſchu wirſ ahrigahm meeſas wainahm leekamas.

Treſchâ gabbalâ tappa no tabaka un kalku uhdens ſazzihts: to labbi effam pehz dſeedeſchanas, arridſan kluſ kahds plahſteris eeteikts no bohmeljes un wafka fataiſams. Nahkoſchôs gahbalôs es wehl zittus labbakus un ſpehzigakus plahſterus eerahdiſchu.

Latweeschu Ahrstes

diwidesmitajs ohtrs Gabbals

wehl no

Augoneem

Tahs wainas un tee kawekki, kas tai dseedeschanai fo augoņu pretti ſtahw, irr daſchkahrtigi. Schohs kaweklus un wainas pirmit labbi japahrtihka, kad to eewezzetu ſtahdi ar paſchahm ſaknehm gribb iſlihſt, zittadi wiſſa ahrſtiba maggumâ ees, un flikti isdohſees.

Prahtigs ahrſtenceks ne ſtrahda no wirſches un atſchgarni, winſch tahs wainas no Eekſch- un ahrpuſſes iſtihka, winſch usmett arridſan azzis us augons nomallahm. Ja ſchahs nomallas kwehlainas, tad warr iſpraſt: tahdu kwehlu no eekſchenes nahkam, kad aſſins twihkſt un kalſt un eekarſt. Schis eekarſees aſſins peereeta tam tuhkuman., tuhkums eekwehlaſees un ſuhrſt; teitan lai plahſtere zik gribbedams, tahs kwehlas un ſahpes ne atlaidiſees wiſs, kamehr no eekſchenes tahm aſſinim tas karſtums panemts buhs, tad arri to kwehlaina augons nomallu warr dſiſſinaht: tad arridſan ahrigu apleekamaju warr mahdiht. Patwaffarâ un waſſarâ pawohms pee rohkas buhs. Tahs lappas no leelajeem dadſcheem ſcheitan uslikti, atdſiſſina

to twihkumu un atweeglo to fuhrfteſchanu. Jr zelkmallulappas; ir pellaſchki ko zitti pihpenes ſchaafgarben fauz, tik ſalki faſpeeſti un uslikti dſiſſina wehl diktaki un dſeedina weeglinam. Bet ar weenuweenigu uslikkumu ne peetikſi wiſs, buhs tikku tikkahm uslikt kamehr labbumu juttiſi, rihtòs wakkarôs jausleek no jauna. Ja ſchahs ſahles ne palihdſ tad nemm.

Pautu baltumu faberſi to ar alluhn kamehr ta ſabeeſ un kuppinahs kà kuppinahts peens. ſcho beeſumu ustraipi us luppatu un leezi to wirſu, ja apſuſſe lakkats, jaleek zits wirſu.

Jr kuppinahts peens uslikts atdſiſſina ſawu teeſu. Ne ween ſchi noruhdita augonsnomalla ſtahwo tai dſeedeſchanai pretti; bet arridſan ta apreppeta naggaina ahda tannî nomallâ. Scho zeeſneju ahdu papreekſchu buhs atmihkſtiht un atraidiht, zittadi wiſſa darboſchana welta irr. Schis reppis ar bleetiti eezirſts tohp, un tad teek welkami radſiņi wirſu likti. Bet ittin kà tas pee nahwes fahp; to ne buhs darriht kà ſpaida laikâ.

Es ſche zillinaſchu kahdu ſahli kas tahdâs wainâs triahdu labbumu padarra. Warduki no wahzeeſcheem ſchellkraut faukti irr ſchi ſahleta aug ſehtmallôs un pawehnôs, ta islaiſch faſpeeſta ſeltenu ſullu it ſihwu ja to pee mehles leezi. Nu mehs to triahdu ſpehku ſchahs ſahles parahdiſim.

1.) ta ſalka faſpeeſta us zeeſneju augonsmallu uslikta to zeetibu atmihkſtinahs kà to braunu pehz ar pirkſteem warr nolohbiht.

2.) kad wahts jaw pahrtruhkuſi; tad ſchi ſahle iskohſch to wahti to ſchkiſtidama.

3.) wiſſu ruhkumu wahtîs atljzzinatu ſchi ſahle atlaidinahs un noſlahbina. Ja

Ja zilki jeb zits meesas gabbals ustuhzis; tad Ettiki ar krahsmahleem (kas krahsni isdegti) gan warr bruhkeht; bet schi sahle irr daudz spehzigaka.

Nu peeklahsees tohs kaweklus pee wahschu ahrsteschanas usstihmeht, kas no pascheem augoneem leez. Sennejs augons lahdsigus puëschņus ne islaisch, tas suhst ween! tahds suttons tai dseedeschanai nikni pretti stahw. Ittin ka ehdajs pirkstōs, no zitteem matrans nosaukts, to mehds padarriht. Tadehl waijadsehs scho wezzu muhschigu suttoni iskalteht. Tahds kaltamajs irr wihtola misa, to ar uhdeni buhs wahriht kamehr uhdens dumsch paleek. No wihtoleem wehl buhs peeminneht: kà muhsu widsemnecki, sewiski tee zehsneeschi, kurreem isweizigaka mehle irr kà zitteem malleneeschem, scho paschu kohku arridsan blihsni ir kahrklūsnosauz, tapehz kà schis kohks ne weenahdas tautas essoht. Ta misa no scha kohka, kà pirmit sazzihts, wahrita isdohd masgamaju, ar kurru wissas suttainas wezzas skahdes warr istihriht kà tahs us atwesseloschanu nemtohs. Ja tahds suttons jeb strutta suita tad nokassi kahdu druszinu blihwittes (bleyweiß) un leezi to ar lakkatu klaht; drihs apsussehs!

Wissu leekugalku un zittus wahschu struttas jeb peewassas warr ar to gallizu akmini dsiht, un wehl labbaki, ar to akmini preekschajās lappas apcakstitu.

Ja tew naudaas pee rohkahm un tew ne reebj to pehz tawas ahrstibas isdoht; tad lai apteekeris tew scho pulwerī pataisa, ko es nu pat aprakstischu.

R. Mirres smalki sagruhstas, 1 Loht salmiak buhs Loht. Salpeeter un kamwer no katra buhs kwentin.

Lai apteekers to glabsē dohd ar puhsli labbi aisseetā.

Daudſ ne makſa, jeb dahrgs newa perzin Turri ſcho glahſt ſaukâ weetâ, jo welganâ pulwers atlaiſchahs un iskuhſt. Us ſtruttainu augoni peeberri ſcho pulweri, aplam ſuhrſt, kamehr ſtrutas un leekagalka klaht. Tas iſehd to niknu leekumu tik dſilti kà niknums eeurbulejees. Kad niknums iſehſts wair ne ſahpehs! ir pulwers wair ne peeberrams! pee ta pulwera druſziņu no tahs ſalwes warr peelikt, kas no luttinata ſwekka; no pautu ſeltuma un meddus taiſama. Kà preekſchajâs lappâs minnehts.

Daſchkahrt ſche arridſan palihdſ ſemmenu (Erdbeeren) lappas, kalteras un, par pulweri ſagruhſtas un tà wahtis eebehrtas. Tahdu pafchu labbumu padarra kà ne aplam zittas ſahles.

Ir pautu un mixxu Elje geldehs pee wahſchu ahrſteſchanas. Schi Elje kluhſt ſchahdâ wihſê pataiſita:

Wahri kahdas pautas it zeet, nemm to ſeltumu no teem zeeteem pauteem ahra, gohſa to kahdâ pannê kamehr noſwihſch, iſſpeedi to ſwihdumu dikti zaur lakkatu, ſchis ſwihdums irr pautu Elje, to ween warr bruhkeht kamehr jauna, jo pahrſtahwejuſi un paſmakkuſi ta wair leeit ne deer.

Mixxu Elje zittadi jataiſa: Nemm to baltumu no zeetwahriteem wiſtu pauteem, peepildi ſcho baltumu ar ſagtuhſtahm mixxeem apteekê pirzineem, ſeen tohs ar kahdu weddenu kohpâ, uskarri tohs pagrabâ jeb zittâ dſeſtrâ weetâ, leezi mahlu telleeki appakſchâ, tad kahdas pilles iſpillehs, ſchahs pillites irr mixxu Elje!

Schi irr gahrda un ſlawena ſwaidama ſahle, ar kuxxu wiſſadas wahtis warr dſeedeht, kad tahs pirmit peederrigi is ihritas. Ar ſcho arridſan wiſſadas aukſchu augoni un ſahpes no teefas tohp ahrſtetas.

Latweeschu Ahrstes

diwidesmitajs treschajs Gabbals

Semneeki mehds Bissahli bruhkeht ahrstetohs, ittin ka jaw zettortâ Gabbalâ peeminnehts. Schi Bruhke irr labba un aplam ne nosmahdejama. Jo Bissahle tohp no tahdahm Leetahm issamaigta ko arridsan Ahrsteneeki sawôs Pulwerôs eejauz, prohti: no Salpeetera sehra un dsissinatahm Ohglehm. Salpeteris atdissina eekschkigu karstumu. Sehrs pahrsweedrina. Smalki sagruhstas Ohglas stahw Wehdera Jehlonam pretti, dsenn tahdâ Wihsê brihscham to Drudsê.

Tahdu Pulweri tu lehtaki warr eenahkt un pataisiht. Prohtams: Samekle gleemeschu Tschaumalas, no zitteem gleemeschu Skirstini saukti, thas wissur Uhdens- Juhr- un Upmallâs salassamas, jeb Wahzsemmes gleemeschutschaumalas. Pawassarâ Pilsahtôs Mehslôs ismestas. Sawahri tahdas Tschaumalas glummâ Sahrmâ,

888

mâ, lai lippigi Sahrni atmeekſch, tad noſkrubbini un nokaſſi tahs ar Naſſite it tihri, ſagruhſtas Meeſeri par ſmalku Pulweri, iſſija zaur Aſchkuſeetu. Lezzahs gleemeſchi peetruhkſtus, neds uſeijami buhtu; warr tu arridſan wehſchu Tſchaumalas jeb kahjinas nemmt, bet to lihpama Gaalla ir ta eekſchkiga Miſſa jeb Plehwite tihri jaſlaup.

Wiſſu labbaki irr tee balti Akminkſni wehſchu eekſchâ pee Pakaufiti atraſtini, zitti Latweeſchi ſchohs Akminkſnus Wehſchudſirnawas noſauz.

Ir wiſtu un ſohſchu Paututſchauma, las warr ta pat paglabbaht un te bruhkeht, ſmalki ſagruhſtas un zaur Aſchkuſeetu jeb zaur ſmalku Audekli zaur bihdeletas, ka pirmit ſazzihts. Mahz Behrnus jehls Wehders ar Ehdohkſli un ar Wemmehni; dohd no tahda Tſchaumalu Pulwera tik dauds ka ar Naſcha Galla warr grahbt, jeb Schippirkſtitî, ka zitti Latweeſchi to noſauz, tas eedohdams ar Uhdeni. Schis Pulweris ta pat arridſan dſenn aukſtu Drudſi, Maſeem weeni diwi, Leelajeem wenni tſchetr Schippirkſchi ar Uhdeni eedſerrami, ja Drudſeneeks pahrſwihſt, it labbi apſedſams buhs.

Ja ſcho Pulweri pret karſoni bruhkeht gribbetu; tad maiſi weenu ſtrihkrtu Karrohtiti Salpeetera, weenus diwi jeb trihs Karrohtites Tſchaumalu Pulweri dikti kohpâ, no ta leelam Zilwehkam pa 2, un Maſajam pa 1 Schippirkſti dohdams. Bet lai ne paleek pee Weenkahrtîga Dewuma par Deenu, ja Wahjineeks nikni twihkſt un eefakar-

88 c

eesakarstahs; tad rihtôs Widdusdeenâ un Wakkarôs ir paschâ Naktî ja-eedohd.

Te pat es wehl mahzischu kahdu Behrnu Pulweri taisiht, kad Behrni wehksch tihtigi uu nemeerigi irr:

Pawassarâ mekle Leelrohschu Saknes, Peonjee no Wahzeescheem saukti, tahs lehti wissas Muischâs useijamas. Isrohzi tahs pirms winnu Lappas plaukst, iskalte tahs tihri nomasgatas, ja tahs suischi resnas, jaskaldi un jagrees massös Gabbalinôs, sakaltetas Pawehnî us, werr kahdâ Paweddenî, pehz iskahrsti tahs Wehjâ dikti kaltetos, tad sausas un druppanas sagruhdi Meeserî Gruhslu Gruhslôs par Pulweri, pehz wehl zaur Aschku Seetu warr zaur laist, no ta nemm 2 Schippirkstus no ta Tschaumalu Pulwera arri 2 un no Salpeetera smalki sagruhsta ta pat weenu Schippirksti, jâuz to wissu jaukdams, no ta warr Puppabehrnam Paschippirkstiti ar Sihdekli, Atschkirtnam diwiteek dauds eedoht ar Uhdeni. Ja ne atlabbejahs warr to diwi jeb trihs reis par Deenu darriht Ir leels Zilwehks to Pulweri labbam warr eesanemtees, kad Sirds durr un schnaudsahs.

Schihs Leelrohses irr aplam leetigas un Ahrstibâs derrigas, luhk tadehl to Sehklu dabbuht, eesehj to tawâ Dahrsâ ta brihnum auglojahs un saknojahs, un tew labbs Padohms buhs ir taweem Kaimineem.

Wehl es tew eerahdischu kahdas Sweedrinajamas Sahles samahdiht. Tu Wahjam isluhdsees Sahles no Kungeem,

88 a

Kungeem, tew teek ſwihſtams Pulwers dohts, un ſchis Pulwers irr ſadarrinahts no Salpetera un zaurſahpju Sahlehm, Kardobenedikt zitkahrt fauktahm, tik lehti tu no Kungeem mahk to Sehklu no ſchahm Sahlehm luhgt, jeb par kahdu Wehrdiņu no Sahļubohdneekeem pirkt, un to tawâ Dahrſâ feht, un Ruddenî to Sehklu no ta Sehjuma iſņemmt un glabbaht, tahdai tew it labbas Sahles rohkâ gahjuſchas, kas wahjâ Laikâ tew un taweem Lohpeem deenehs. Bet ſchis Zaurſahpju Pulwers diwijadâ Wihſê tohp fataiſihts un bruhkehts, karſoni weens Schippirkſtis no ta, un diwi Schippirkſti no Salpeteera jaņemm, aukſtâ Drudſâ no weena tik dauds ka no ohtra kluhſt ņemmts.

Luhk ta tu waijadſigas Sahles pee Rohkas tawâ Mahjâ warr turreht, ne drihkſt Naudu isdoht neds us Muiſchu eet, neds no Ahrſtneekeem dahrgi eeſapirkt.

Wehl weenu ſtipru ſwihſtamu Pulweri warr eeſadabbuht, ņemm Zaurſahpju Pulwera weetâ Sirdſenes jeb Alantu Saknes, no tahm Wahjam weenu jeb diwi Schipprikſti warr eedoht. Schihs Saknes ta pat ka Leelrohſes Pawaffarâ teek iſraktas un kaltetas. Ne noſmahde ſchahdas Sahles. Zittur Semneeki tahs Sahļu Bohdneekeem pahrdohd, no kurreem tahs atkal atpirzinas.

Latweeschu Ahrstes

diwidesmitajs zettorts Gabbals

no

daschadeem Plahsterreem un winnu Bruhkes.

Pehz mannas apsohlischanas es nu pat peemahzischu daschus plahsterus pataisiht un kà, un kur katru warr bruhkeht. Wahtis augoni un puuni tohp ar plahsterreem dseedeti, tas irr sinnams! bet to buhs arridsan issinnaht un isprahteht: pee kurras wainas ikkursch plahsteris laikà nahk. Zitti plahsteri pee augoneem un puuneem zitti pee kwehlianeem zeesnejeem tuhkuneem un puntehm leeti derr. Jr retti zilweki irr kurru ahda ne mas ne kahdu plahsteri iszeesch. Man mihl buhtu: tewi tà ismahziht: kà tu pee plahsterru sataisischan as un bruhkeschanas peederrigi warretu turretees, un kà tu tahdu krahjumu no plahsterreem warretu samahdiht pee laika, kà kattrà wainà waijadsehs. No pirmaja galla es no tahdeem plahsterreem runnaschu, kas zeetus pumpumus sawelk, kà tee puëschno un mihkstneji paleek, tee tohp no dakterreem saukti sawelkami plahsteri swekkis weens pats te deenehs par sawelkamaju. Ta pat leezi

90

waſku pee ſwekka klaht un ſakauſt to kohpâ, tas tew buhs ſawelkams plahſteris, tomehr tas ne tik dikti welk kâ ſchis plahſteris.

Nemm ſwekka werendel mahrſniņ waſka 4 Lohtes ſwetſchu tauku 2 Lohtes tezzinata ſwekka 1 Loht. kauſl to wiſs pee paſchahm labbahm ohglehm kohpâ ar ween to maiſidams.

Ja tu redſi: to pumpji wehl zeeſneju eſſam; tad lai tas ſwekkis ſtahw; jauzi pee ta waſka wairak taukus, woj ſohfu woj zuhku tauku, woi neſahlitu ſweeſtu klaht, ahda un pumpis mihkſtaks kluhs azzim redſoht. Luhk: kâ ahdminnis un kurpneeks to wiſſu ſtihwaku ahdu ar ſaweem taukumeem ween pahrſwaiditu warr iswihkſtiht un ſmuidru darriht! kam tu tad âr taukainu plahſteri ne zilweka ahdu pahrwarretu? tahds taukains atmihkſtinajamajs plahſteris buhs: Nemm waſku ahſchu tauku ſohfu jeb zuhku tauku no kattra lihdſenu teeſu, iskauſi to wallinahm pee ohbgehm jeb ſpirgſtim, maiſe to ar ween, un ja tu pumpumam arri to ſuhrſtefchanu gribb panemt; tad isſpeedi to ſullu no driggenehm un leezi kahdas karrotes no tahs ſullas klaht, lai ta ar teem taukeem kahda zehleena laiku ſawerd; tas buhs it leetigs plahſteris. Scho plahſteri mehdſ arri bruhkeht prett tahm aſchahm zaurahm ſahpehm, ir prett ſirdsdurehm irr tas us peeſirdi leckams. Sewiſchki tomehr irr tas atmihkſtinatajs to zeeſneju pumpumu: Jo tas atlaidina to iſtihwetu blihdufchu ahdu, no tahdas ieſtihweſchanas tahs ahdas tuhkumôs, no tahs ween lezz tahs gauſchas ſahpes. Kur ahda ſlahbana paleek; ſahpes mittahs. Tahdu mihk-

mihk

ſtinataju warr arridſan no linſehklas taiſiht ſagruhdi to linſehklu un ſawahri to kamehr glumma un tummiga pa leek. Schahs taukainas glohtas warr ſohfu tauku wee tâ nemt.

Zits ſawelkams un wahſchu kwehlu panemdams plahſteris Nemm waſku 6 Loht. Swekki 1 Loht. ahſchu tauku 3 Loht. No raſſuſahlehm (alkimilla) tahs lappas par pulweri berſetas 3 Loht: Kauſi to pee ohglehm an maiſi to kreetni.

gan es warretu wehl zittus plahſterus usmahziht: bet ta ſataiſiſchana irr ſkunſtigaka, un tahs ſahles us teem peederrigas irr par naudu no apteekehm pirzinas: Es tadehl pa wiſſam ween usrahdiſchu ko pee kattras plahſtera taiſiſchanas buhs wehrâ nemt: plahſtereem ne buhs par leeku beeſeem ne ſchkihſteem jeb plahneem|buht. Ja plahns irr, tad iſſchkihſt un ne łaujahs us gudekli ustruipiht, ja beeſaks irr, tad ſtihws un ſuiſchi lippigs. Tapehz buhs pee wahriſchanas to ihſti mehru ustrahpiht. mehrens irr tas plahſteris kat ſtarp pirkſteem ne ſuiſchi istekt un arri ne ſuiſchi wilzigs un lihpams irr.

Atkal ne weena alga bnhs: kahdu gabbalu tu papreekſch piohdâ leezi, jo tee zeeti gabbali kâ waſks, pirmit gahſchami, pehz tee mihkſtaki tauki, tad wiſſi gabbali blakkam kohpâ pluhſt un kuhſt.

Pa to ſtarpu, kad tu nemahzeneeks buhdams, arridſan ne pehz apteekeru ſkunſts un mahkla tawu plah-

92

steri isfadarrinâjs essi tas ne kalsch wiss, ja tikkaj plahsteris palihds!

Plahsteris pret wehdera uspuhschanahm un mahtes usnahkschanahm nemmi wafku un.

Taukus no kattra. 4 Loht. Swekki 1 Loht. Linelji jeb nesahlitu Sweestu 1 karrotiti tad sagruhdi smalki: Lohrbehres 2 Loht. paëhgtu ohgas 2 Loht. kimmenes 2 Loht. wella suhdus 1 Loht. Sakausi pirmit to wafku to swekki un tohs taukus, pehz leezi to pulweri klaht un jauzi wissu labbi kohpâ. Kad jaw pee ugguns peederrigi sabeesees tad nemm to no ohglehm nohst aptinn to ar puhsli un paglabba to. To puhsli buhs papreekssch ar sweestu peesmehreht, tad ne lihp wiss.

Schkeedamajs plahsteris, kas tuhkumus noslabbina. Nemm wafku, taukus un seepes no katra 4 Loht. Swekki 2 Loht. Kausi to wafku, taukus un swekki un pehz drahsi tahs seepes klaht, lai iskuhst un maisi to weenumehr.

Ja wehl stipraku schkeedamaju gribb pataisiht, tad leezi wehl 2 Lohtes sehra klaht. Schis pulweris pastahwisi bruhkehts atreeta wissus krumslainus punnus.

Latweeschu Ahrstes

diwidesmitajs peekts Gabbals

no

kahdahm Sahlehm eekschkigâs Wainâs.

Pirmajâs lappâs essam mehs usſahkuſchi ſaſinnatees no kahdahm ſahlehm pawaſſarâ ſalaſſamahm. Nu pat mehs uſſihmeſim ſahles waſſarâ useijamas. Ja tu tikkaj to ſalaſſamu ſtrehki ne aiskaweſi. Jo kad waſſara pahrgahjuſi; tad irr krahſa no lappahm nohſt, kà juhs kahdâ ſakkamâ wahrdâ daudſinajeet; tad ſpehks wairak ne lappâs bet ſaknê kluhdahs. Prahta laudis pee weſſelibas buhdami, us kahdu padohmu gahda, ar ko nedeenâ warr elpetees. wahjums warr usmahkt un muhs aisſperrt, tas ſpiggas ne papreekſch ſtellehs muhs no ta nahkoſcha flimmuma apwehſtiht. Es to jaw zittur eſmu ſazzijis, un es to ſcheitan uſſakku ſazzidams juhs lautiņi pa gallam nebehdneeki eſſat! gan juhs luhdſeet: No kunga meeru no deewa weſſelib. Bet woj weſſeliba teek usturreta jeb atſaukta, bes peederrigahm ſahlehm, ko deews juhſu preekſchâ audſina? Wah-

94

Wahwerini (porsch) irr sinnama sahle, smird nikni un apreibina. galwu Tee seede wassaras sahkumâ. Aplamneeki to jauz starp appiņeem allu. darroht. Tas irr aplam, ne darri to, galwa sahp un kaist, wehmens greesch sirdi, dasch no wahwerineem ta irr aisgrahbts kâ kahjas jeb rohkas nekaufchu palikkuschas. kas tapehz tahdu kaitigu leetu pee dsehreena liks? Bet klauf! wissahm leetahm pasaulê irr sawa labba un launa puse, wahwerineem arridsan. Kaut tee ne geld pee dserschanas; tee gan geldehs zittur.

Ar wahwerineem warr uttis dsiht. Zuhkas ar to waimu kaujahs un nihkst. Kaisi katrâ stuhrâ zuhku kuhti no schahm sahlehm; uttis behdsihs, zuhkas buhs weselas. Un apkuhlasees labbak kâ pirmak. Warr arri no tahm sahlehm nu wissu kuhti pakaisiht.

Sche pat es gan arri wehl zittas sahles warretu peeminneht ar kurrahm zuhkas warr pawassarâ ispluhtinaht, kâ tee pee sliktas gannibas un barribas turrahs; bet tas notiks turpak, no juhsu salni neezibas runnajoht.

Pihpenes (schaafgarben) jeb pellaschki wezzeem un jauneem pasihstamas, tohp arri no zitteem awju aschki dehwetas tahs seed zauru waffaru lihds ruddenam un isdohd sawu leelu gohdu un spehku.

Sasspeedi pihpenes un leezi tahs sakkas us zirtumeem, tahs aistwerr tahs affinis un dsihja to waiun it ihsâ laikâ. Ir eedsertas irr tahs it weselligas. salassi tahs sahles,

sewischki

fewiſki tohs ſeedus, ſeen to kohpa un lai pawehni kalſt. Nemm no ta diwi ſaujas, leij kahdu ſtohpu uhdens wirſu' lai pee ohglehm puſsſtundu apwahſiâ pohdâ werd pa maggam ween,

Schis pihpenu jeb pellaſchku uhdens dſenn ſirdsduhres un zaurlaiſchanu wainu, apſtahdina ſuitus ſeewu ſahrnus, atweeglo mahtes uſnahkſchanas.

Tas geldehs arri paſchâ dellamâ wainâ. Kruhſchu un kruhtelu eekſchkigi pinumi ar to tohp iſahrſieti. Bet to buhs ikriht dſert, un ar to dſerſchanu arween uſſtaht. Wehl ſpehzigakas buhs tahs pihpenes ſajauktas ar tahm ſahlehm kuŗas es nu pat aprakſtiſchu: Kummeliſchi gan juſſu ſtarpâ irr kohjâs, bet winnu ſpehku un dabbu ne pahrſinnajt. Tee ſeedi dſenn to drudſi. Tas wiſſu wahrigakais warr tohs bruhkeht, kad Eekſchas ween no glohtahm un ſahrneem iſtukſchotas irr. Schee ſeedi teek par pulweri ſagruhſti un leelam zilwekam rihtôs wakkarôs diwi ſchippirkſti eedohti, labbâ deenâ, tas irr tai deenâ kad drudſis ne rohkâ nemm. Schee ſeedi warr arridſan ar maggeniti meddus ſajaukti tapt. Un kad winni ar pleederu un paëhgku puttru nemti tohp, irr tas wehl labbak.

Nemm kummelus un pellaſchkus jeb pihpenes (ſchaafgarben) no kattra lihdſenu teeſu, ſawahri to kà pirmit ſaz

96

zihts, tas buhs kreetns gohdahts dſehreens, pret wehdera graiſi, ſirds apſchnaugeem un kruhſchu aiſſmakkumu. Mahtitehm un ſeewiſchkahm irr ſchis dſehreens wiſſwairak peeklahjigs. Pehz Raddahm, kad behrnu mahtes ar leekahm ſahpehm kaujahs, tad lai tahda mahte ikdiwi ſtundahm malzinu no ta eedſerr. Ja tahda mahtite ne par leeku kaiſt un twihkſt; tad wahri kahdu ſauju no ſchahm ſahlehm ar ſtohpu allus, ja tikkaj tas allus ne nowaddees nedſ eeſtahbjees irr, leezi puſsſauju ſagruhſtu kimmenu klaht. Schis wirrums irr pee ohglehm apwahſtâ pohdâ jawahri. Itweens ſcho dſehreenu warr bruhkeht, pret wehdera graiſi, un kruhſchu ſmakkumu. Tahs ſeewiſchkas to warr eezeeniht pret mahtes uſnahkſchanahm. Un ja tahs ſahpes wehl drihſaki gribb remdeht; tad druſziņu ne ſahlitu ſweeſtu warr peemettinaht, tad ſahpes wehl drihſaki atlaidiſees. Bet lezzahs wahjineeze breeſmigi kaiſtus; tad ſchahs ſahles ne ar allu; ar uhdeni tikkaj jawahri.

· LATVIEŠU ĀRSTE ·

Tas pirmajs gabals

Mīļajs draugs!

brīnojies! es tevi nosaucu par draugu, un tu man tāds esi. Mana kārta ir citāda kā tā tavaja, to es apzinos! bet ne kaiš! es pretī tev ne dižošos, tu tāds cilvēciņs kā es pats, no Dieva radīts man par t ū v ā k u un r a d i n i e k u. Tas man ne riebj vis! tāpēc es tevi ieraugu un sirdsnīgi mīlā turu, tev labu darīdams. Proti: še tev labus māklus celšu un vaijadzīgu padomu spriedīšu,

«kā tu, nemācenieks, miesas veselību vari glabāt, uzmākdamus
«vājumus caur Dieva spēku ar labām zālēm dzīt un tā pie tava
«grūta darba un pie tavas saimniecības veikni un sekmi redzēt,
«vairāk ne kā tu nejēdzīgs to līdz šim redzējis esi!

Zinams: bez tava mācītāja tev uzticami draugi reti! kas tev gurdeļojušam un guldenam labu padomu spriež? kas tev, dusuļam, uz tavām pašām kājiņām izdēdējušam, pabalstiņs ir? kas tev, tvīkdamam karsonī,
3 vilgumu pasniedz? Kas to kaisdamu // un kalzdamu mēli atveldz un plieknu sirdi atkapina? Kas tavas vātis sasaistīdams aptveŗ? tie tavaji gan apkārt stāv pāržēlodamies, bet ko tie no ārstības prot?

Dažreiz sieviņa klikst un vaid, dažreiz bērniņi grūtā guļā vēkš, sten un tusnē, to tu ar acim redzi: elpiņa navaid! Apniknots drudzis aizspeŗ sievu, bērnus, brāļus, radus. Ātra nāve tos aizgrābj, kas jašu dažu gadu tavi gaitnieki un apteksņi būtu bijuši; padoms trūkst, piederīgas zāles nav pie rokas.

Man rūpj tev vājā laikā tik tukšu esam, asaras birst, to uzdomādamam.

Tā mīlestība, žēlums un mans pienākums ir tie mudinātāji tevi izmācīt un dzījamaju ierādīt. Dzījamaju no zālēm, ko tu gan pazīst, bet viņu brūķi ne proti.

Vispirmāki es tev kādu atdzisinajamaju karsonī iemācīšu, tā pat ari kādu pulveri, kad krūts cieta un aizsmakusi, tā ka ne spēj atpūst un atklepot. Vēl es rādīšu kādu plāksteri, zalvi un pulveri darināt, uz vātim, augoņiem, budžiem un lēkatņiem liekamu, ka tas viss drīzi apdzīst.

Klaus vēl: es kā ārstenieks pazīstu ari tās vājības un vainas to zirgu un lopu. Es kā zāļu zinātājs un nozīmētājs uzzīmēšu tev tās zāles, katrā skādē derīgas.

Ir arājam es dažu labu ziņu un māklu atmetīšu, ko tu, arājs
4 būdams, līdz šim aplam ne atģidājs. // Tu dzīvs, miris uz darbu krīti, kūņodamies pēc vecas ticības, un ne zini: kā mūsu laikā tā saimniecība izlētīta esus dažās lietās. Dažs dareklis glīšākā un izveicīgākā vīzē var notikt, kā tu strādā. Tev ne vižo ne ko mēdzināt.

Tavs draugs būdams, es arīdzan tavs pamācītājs un rātmanis kļūšu, tev rātiņ mācīdams, kur nākās. Kur tu uz maldamu ceļu izlaipojies, es tev uz labumu atgriezīšu. Prāta cilvēks! es apceros, ka tu manu mācību labam iesaņemsies, ka tu izdabīgs un vērselīgs būsi pēc maniem priekšrakstiem, tev par veikni no labas sirds izdotiem.

Gŗūši tu manim šo darību aizmaksāsi. Ne kaiš! es tomēr pietikšu, es ne tīkāju citu maksu kā tavu mīlestību. Man mīl: ja tu man uztici un pēc maniem likumiem turēsies. Jašu man, sen nīkoņa bedrē apbestam, vēl tavi bērni un bērnu bērni pateicības sacīs. Un tas man sadomājušu urdīs tev iknedelas tādu driķētu lapu un ierādīšanu priekšā likt.//

Latviešu Ārstes otrajs gabals

Mīļajs draugs!

irmā lapā ir jav pasacīts, kas man uz domām bija. Sadomājies esmu tev iknedelas kādu driķētu iemācīšanu rokā skapēt. Jav prātā saņēmies no tām vājībām runāt, kā katra saucama un kādas zāles ikkuŗai pretī stāv, bet man viena lieta riebj.

Es redzu dažu lažu jūsu starpā. Daudz gadus te sadzīvojis, gan sabijis esmu ar jums, ļautiņiem, gan pārzinu jūsu tiklību un netiklību, ir tās menšīgas, dīvaiņas blēņuticības. Bābu pasakām, tieslēmēju melustāstiem vairāk tiek uzticēts kā prātaļaudim.

Tu redzi man no liekas ticības runājam. Ja kāda apciemā ļaudis piepeši apsirgst, vaina plešās un top lipīga, slimums no cita uz citu ieveŗās, ir pie lopiem, ko tu saki? tad ir skaudinieku darbs, kas appesteļojuši, tādi baigļi un tādas pesteles vairāk top daudzinātas, ne kā
6 Dieva pirksts un // Dieva roka ievērota. Veselība un neveselība nāk no Dieva un ne no pestelēm!

Tas ir Dieva rīkste, saki tu; tas ir pareizi! tādu ticību es ne nosmādēšu vis! man mīl tev iekš tādas ticības redzēt un vēl mīlāki: ja tu mācīsies Dieva rīksti pieklājīgi pretī ņemt; tad tu izlietāts un izlocīts taps Dievam visai ļauties un padoties, tad tu nedienā un baltā dienā rimsies, un šī ticība tavs pabalsts kļūs ir mirstamā stundiņā.

Bet klaus jele! Vājums ne nāk tādā vīzē no Dieva, ka nākdamu ne var papriekšu ģist un saredzēt jeb, kad tas klāt, ka ne kādas zāles varētu atvieglošanu skapēt.

Uzskaties uz tavu druvu un sēju! Dievs to var svētīt un kupļot, un atkal nozaudēt, izpūpēt un izgaisināt, kā gribēdams. To graudu, sausā zemē ieliktu, Dievs apliedē ar siltu lietutiņu; tad tas iedīgst, asni sprāgst, saule spigulo, viņas siltums sīkus asnus spirdzina un audzina, tur pretī, ja auksts rītenis un ziemalis smildzina, tos asnus izgaudo; labība paliek plāna un vāja. Tik daudz notiek ari pie mūsas miesas un veselības. Pavasarā un rudenī ir vājības ļaužu starpā kājās. Ne kāda n ī k o ņ a v i e t a un n e d i e n a, ne tas ūdens, ko tu dzeri, ne tā maizīte, ko tu ēdi, to padara, tā vaina no gadskārtu laika un no tā gaisa cēlusies. Es tev to magenīt iztulkošu.

Pavasarā un rudenī ir tas laiks jēls, ne stāv vienāži, drīz kūst, drīz salst, pūlevējš atvazā dūmakaiņu apniknotu gaisu, tās miglas, iz
7 zemes sacēlušās, ir velganas, dzestras un mūsu krūtim riebīgas, // tādu slimību gaisā tu ar tavām acim ne spēj atgidāt. Tu elpi ņem vienā stundā gan tūkstošām reizēm. Ar katru pūsmi tu iesaņem tādu nelabu vēsmiņu caur nāsim un caur muti, tas jestrums un niknums apsmok krūtis, pēc tas saiet ar tavām asinim, atpūšanas metās grūtākas. Atkal ja tas apdūmakains auksts gaiss no āra tev aizņem, tavas asinis kupinās kā kupināts piens. Ir buls, bula laiks, kas no āra spiež; tavas asinis burbulē, kaist un verd. No turenes lecās visādas iekšķigas vainas. Jo vainīgs asins visas iekšas ievaino, tas uzplūst uz sirdi. Sirds lec, klukst un top žņaugta, edz, visu vājumu iesākumu!

Es to vēl ar protamiem vārdiem uzsacīšu:

«sirdī ir tā atteka un izteka no visām tām asinim, kas dzīslās «čurgst. Ja tas asins ne tik skaidrs kā nākās, ja tas glotains un «biez, tad sirds to moki izlaiž un dzīslās pierietina; ja atkal asins par lieku iekarsusies, tad straujs ātri tek, sirds tik drīz asinis ne var iesaņemt un atkal izlaist; tad tu vaidi par sirdi, sirds sāpēm un dūreniem; tad visa krūts ir kā sažnaugta un saspailēta.

Lūk, no turenes cēlās tās izbailes un kaulu aptērpināšana, kad tev kāds drudzis, kāds karsons jeb cita grūta liga aizspeŗ; tā pluta un āda, ar ko visi tavi kauli ir apmizēti, šī āda, saku es, ir kā izurbelēta ar sīkiem, sīkiem caurumiņiem, tā sviedru suta it kā caur kādām kāstavām tiek caur kāsta, kad tā āda sarāvusies no ārīga aukstuma, virsū šau-
8 dama; tad tā pārsviedrināšana speŗās, tad sviedru suliņa pa iek-//šu apstājās; tad nāk šausmas virsū, kauli krešās, auksts drudzis ņem tev rokā, kur nu sviedri atsūst, tur metās visās miesās kaitīgi apstātņi un dažādas vainas.

Pret vienu un otru es nu pat labu padomu spriedīšu un zāles ierādīšu.

Lecās tā kā mēŗa gaiss jeb apniknots laiks, ka cilvēki gulama gul un mirstama mirst; un tu dzīŗies par to nākdamu guļu sargāties un izzāļoties, tad sameklē:

p a ē g l u o g a s, īsti melnas, tās ir spēka zāles, kā es turpāk rādīšu. Tās turi vienu mēr tavā mājā. Redzēdams, ka ļaudis apsirgst nāburgos, tad ie—ēd katru rīt, ne—ēdis vēl būdams, kādu saujiņu no šām odziņām, dikti tās sakodis, ie—ēd tās gluži. Taviem bērniem, sīki vēl būdamiem, tu kādu pāri no tām ogām vari iedot. Šās ogas ari citādi var sataisīt.

Ņem divi saujas no tām ogām, sagrūdi tās smalki, liec tās putulē, leji kādu stopu brandavīna virsū, liec aizkrāsī jeb citā siltā vietā, lai kādu nedelu stāv atsulinātos. No tām drapēm ņem ikrīt kādu mazu glāzīti. Tas vairāk spēkā ies kā viss cits brandavīns un tomēr ne dārgāks ir.

Šās ogas spirdzina pakrūti un pasirdi, izmīzina un pārsviedrina pamazītim visas miesas, dzen glotaiņus sārņus ar visu sūrumu no iekšām, kas veselībai riebīgi un kaitīgi var tapt.

Tas ir no uzturamas veselības! uz priekšu tu mācīsies, kas darams, kad vājums jav klāt. //

Latviešu Ārstes trešajs gabals

nu pat parādīšu, kā tiem jāturās, kas vairāk nav pie veselības ir, bet ar vājībām kaujās.

Ne laba duše un slimums uznākot, ko mūsu ļautiņi dara? voj agrojās palīgu meklēt? ne maz! nebēdīgi un droši tie domā: gan tā pat vesels būs! jeb pirts ir viņu tversme, jeb piperes un brandavīns, jeb tie ņem viršu varšu, ko katra veca bāba ieteicot pienesa. Voj tas nav tiesa? Sāpju un bēdu dižumā, kad nāve jav zobu galā! tad skriedina drīz un drīz pēc zālēm, pēc pulveŗiem; bet baŗo nu suni, kad vilks jav kūtī! kad vaina jav apniknojās, zāles tik lēši ne caur ies kā pašā sākumā. Un tā tūstoši aiziet.

Nē, draugs! klaus lūdzams! kad sērgas kājās, ļaudim jav sirgstama sirgstot, kad tev pašam jav kauli brīžam tvīkst, brīžam salst ar uziedamām šaušalām, tad ne uzkavējies vis, patecini drīzi mui-//žā pulveri izlūgtos jeb brūķē tās zāles, ko es te ierādīšu. Ļaunums, jav kaulos paplēties, ne dzenams tik lēti, tad ārstības grūtākas un paša ārstinieka padoms tukšs!

No paša iesākuma lētāki gulām ceļu var atrast, tāpēc pie laika palīdzība jāmeklē.

Un, sadomājies kādas ārstējamas zāles brūķēt, ne jauc citu ar citu, bet palieci krietni pie vienām zālēm. Pamīšams vienā varšā samistrētas

lietas rīklē gāzt, ko šis nagadauzis un viņa bāba dāvā, tas ir suits! Mūsu vēders ne ir dranķubalje, kur jēlu un nejēlu, biezu un plānu, saldu un rūktu var pietucēt. Ne vesels cilvēks to var kuņķīs savārīt, kā sirdzītis to labam iesaņemtos!

Padoms pret augoņiem, vātim, lēkatņiem
jeb slimiem mēŗa trumiem.

Visas šādas miesas nešķīstības, seviški tie lēkatņi un lielas vātis, pakes, tā pat ari tās sarkanas zīmes un asinsliga, ir lipīgas vainas, tiek citam no cita lēti pielipinātas. Tas ir zinama lieta. Tas palags, krekls, tā cisa, pirts, ir tas sēdekls, kur tāds sērdzīgs jeb asinsligatns sēžās, ieverina to slimību pie veseliem. To ne dara kāda n e d i e n a un p e s t e l i, ne maz! bet tā sērgoņa suta un nikna pārsviedrošana to kļūda, tā vesela cilvēka drēbēs un pēc pašās miesās ieķeŗās.//

11 Redzams: latviešu un kurzemnieku starpā še te tādas slimas vātis plešās, no kurām citkārt aplam ne dzirdēts. No kurenes tas gadās? tas lec no tā, kad tie ar tādiem ļaudim sadzīvo, kas ar tādu ķertīgu vainu vazās. Tāpēc gan ar acim jādzīvo un jāsargās, ka ar tādu neškīstu ne vienā cisā gul, ne vienās peŗās peŗ, ne no viena trauka dzer u. t.pr.

Plāksteris pret tādām vātim.

Ņem kādu mārciņu vasku, izkausi to tīrā mālu podā, piegāzi pie tā izkausētā trīs karotes linu- jeb kaņiepju-elji klāt, samaisi to krietni, ņem pēc kādu tīru audekla lupatu, mērci to tur iekšā, kamēr audekls gluži pār pārim samircis. Tad izņem to audekls, tas atdzisis un sastīvējies būs itin kā kāds plāksters, tad ar tīru nazi labi jāgludina. To paglabā. Lecās vātis jeb augoņi, nogriezi no tava plāksteŗa tik lielu gabalu, kā tā vaina ir, lieci to virsū. Ikrīt un ikvakar aplūko to vainu, ir tas plāksters ar puešņiem un strutām apsmurgāts, tad nomazgā tās ar remdenu ūdeni un lieci to atkal virsū, tādā vīzē tu šo apvasķētu gabalu daž reiz varēsi brūķēt.

Kāds ūdens, kas vātis ir augoņus drīz mēdz dzījāt. Ņem kādu sauju sagriezta tabaciņa, leiji kādu stopu ūdens klāt, apsedzi to un vāri to pa
12 spirgstim jeb pašām labām oglēm. Ar šo ū-//dentiņu izmazgā rītos, vakaros tavas vātis, tad lieci to plāksteri, kā pirmīt mācīts, virsū. Ja tīk, var uz to plāksteri vēl kādu lupatu, ar šo ūdeni slakātu, uzlikt, bet tik ilgi ar to ūdeni jāmazgā, kamēr vātis apdzīst.

Atkal kāds ūdens, kas vātis iztīrē
un dziedina, ir miesas tūkumus no slābina.

Ņem divi mārciņus labu ne dzisināto kalķi un tad labu sauju vītola mizu, uzleiji 4 stopus verdoša ūdens, apsedzi to, kamēr atdzisis. Pēc tu redzēsi kādu plēvi pa virsu pludot, to noputājs un izsakaltējs paglabā labi, to var brūķēt puesnaiņas vātis iztīrīt un izmazgāt. To ūdeni no poda var no kāst, lai tuma dibinā paliek, tas plānums putulē leijams un pie malas liekams, tas tāds mazgamajs būs visādas strutaiņas vainas skalot. Metās kāds tūkums, tad sildi šo ūdeni, iemērci tur iekšā kādu lakatiņu un lieci to tūkumam virsū, redzēsi: vesels būs!

Tie cēsnieši šo labu, baltu, košu kaļķi brīnum iecienī un zirgu gilotas un citus trumus ar to ārstē.

To iemācītu kalķa ūdeni darot, lieci kādu sauju sagriezta tabaka klāt; tad būs vēl spēcīgāks. To ūdeni turi ar vien tavā mājā, tas brīnum labdarīgs, visādās vainās lietā der, kā turplīk dzirdēsi.//

Latviešu Ārstes cetortajs gabals

13

nu arīdzan tavu ieradumu pārbrīdinādams priekš acim likšu: kādā vīzē jūs, ļautiņi, ar jūsu vājiem izdaraities un andelējiet, es to nipieklājību parādīšu, un pēc es ziņu došu, kā jūs labāki jūsiem guldeņiem varat pie rokas iet.

Jūs mēdziet jūsiem vājiniekiem jeb nenieku, jeb par lieku iedot. Brandavīns, piperes, vellasūds, biszāle un šādas lietas ir jūsu pabalstiņs. Jūs ticiet ari to kvēpināšanu daudz labuma daram, sevišķi ir tā pirts jūsu tversme. Sāp vēders un pakrūts, tad bāba virsū nāk laitīt. Kad vēdera graize, tad pārkaņiski jāgul jeb pods nabā tiek likts, lai tas ievelkās, lai tas to sarešģelu nabu atšķetina. Ja tas viss ne palīdz, nu tad pūšlātāju un labdaŗu gods, tie ar vārdiem jeb ar appūšlātām zālēm virsū nāk. Brīžam kļūst tas vājinieks vesels, tāpēc ka viņa stunda nav vēl nākusi; tad zīlnieka skunsts tiek daudzināta. Atkal ja sliktāks paliek un
14 nāve jav zobu galā, tad jūs skriedinājiet muižās un // pelčeros, pulvers tiek rokā, bet, ja tas tūdaliņ ne palīdz, pulvers top nosmādēts un pie malas likts.

Tadšu jūs, ļautiņi! no Dieva vārdiem daudz maz protiet, jašu vairāk kā jūsu tēvu tēvi, tadšu blēņu ticība jūsu vidū kājās niknāki ne kā pirmtēvu laikā.

Metās kāda neveselība, tā nākšot no skaudiniekiem un viņu pestelēm, tā jūs ticiet, to dzird ikdien, un, kur jav b u ŗ a v ā r d i, tur ārstības un zāles būšot tukšas! tāda ir jūsu liekaticība! ar burvekļiem būs buriem pretī stāvēt, tādēl tu nevesels noej zīlētos. Labdaris un burmanis sacīšot, kas tev to vājību uzbūris, tas to visu no aluskanna noraudzīšot; tas dodot labas zāles. Kādas zāles? Appūšlātu sālu pa galam svētu!

Un, itin kā blēdība blēdību dzen, tā māca tev tavs blēdīgs kanraudzējs visu nelaimi uz tavu liekamu skaudinieku jeb appesteļotāju atpakal griezt un to tā izčibināt, kā viņš dzīrās pie tev darīt. Šis trešajs dzird šādu jūsu saziņāšanu, tas lecās apsirdzis, viņam zirgs jeb govs apsprāgst, tad ir karš vaļā, tad ķibeli pie nāves, tad tiesāšana un apsūdzēšana bez gala. Ir tavs pretinieks nagīgs un sirdekls, ņem tas tev rokā, kuļ un pārpeŗ tev, ka lauka tek ārā un asins no pieres, to viņš atkal dara iz gudriem, jo tev asins tekot, nedz tavi lāsti, nedz bura vārdi ne kaišot, tik maz kā nesāpēja bise putnu uztrāpīšot " " " un atkal ir tavs liekams
15 pretinieks kāds dūķis, tad kļūst tas apmauts no tavas // satulkošanas ar tavu zīlnieka, tas paliek grūtsirdzīgs, tas dien un nakti kuļās ar baigļiem, domādams: nu nesekmes gals nākšot par savu māju, zirgiem un lopiem, ticēdams, ka tu un tavs burvis viņam jav visu gausību un sātu izgaisinājs esus. Pašā naktī tas actinus ne māk kopā likt, caurā miegā tas satraucēts, biedēkļus un pamēgļus redz miegā melos, tā tas nabags tiek nomāšināts no tava pūšlātāja un tieslēmēja vārdiem un lāstiem!

Gan ne vaijadzētu šādu māšu darbu galu galam aizņemt, cilāt un izstāstīt. Bet tas tomēr top paplūdināts. Šādas nejaucības no jūsiem mācītājiem ir norātiņas un no tiesas nojundētas. Bet es to esmu cilinājis kā ārste tāpēc, ka jūs redziet un mācajties pūšlātāju sālu un zāles gan tukšas un nederīgas esam pie veselības. Grēkus jūs caur to vien pelnajt Dieva priekšā, un jūsu starpā skāde dažkārt notiek caur to liekuticību, ka jūs, ar šermelēm pārņemti, pesteles un burveklus pie nāves bīstieties.

Padoms jāmeklē vājā laikā, bet nav vis pie skunstiniekiem, tie miesu un dvēseli ķēzīs! meklē palīgu pie prāta ļaudim, kas tevi ar labām zinamām zālēm prot izzāļot. No paša pirmaja gala, kamēr ļaunums nav vēl iesaknojies, padoms jāmeklē. Visa ārstēšana būs vieglāka, kur tas vājums kaulos nav vēl iekodies un plēties.

Un, otram kārtam, ja tu zāļoties dzīŗies, ne brūķē nedz suišas, nedz
16 vienā varšā visādas zāles ju-//ku jukām. Vāja cilvēka vēders ne ir putru katls, nei dranķubalje, kur viss aplam var saplunčot un iegāzt, nedz arīdzan tās vājības stāv vienāži, nedz viens pulvers visādu vājumu pievārēs.

Jūs, ļautiņi, ne pazīstiet daudz zāles, ir tās pazīstamas jūs lādzīgi ne uzzīmējiet, nedz viņu spēku nolemiet. Man tādēl pienākās ir tādas zāles uzzīmēt, jūsu vidū maz iecienītas. Zalpieteris, kā vācieši to nosauc,

ir tāda lieta, bez kuŗas aptieķeŗi gan drīz ne vienu vienīgu pulveri sataisa un maisa. Šis zalpieters ir teicama lietīga ārstība, tā brīnum atstāv visu jūsu vellasūdu un citas dīvaiņas zāles, tas ari ne parlieku dārgs, kādu pusmārciņu iesapircis, ilgi varēsi pietikt un daudz labumu no tā redzēt.

Lūk! kad galva kaist un iekšas tvīkst, kurš tvīkums no sakarsušām asinim cēlās, kad slāpes māc, sirds lec, pukst un duŗ, tad šis zalpieters nācīs laikā, tad, iekšas atdzisinādams, sliekaiņas asinis iztīrēs un piederīgi dzīslām pierietinās. Nākošā gabalā mēs rādīsim no šā zalpieteŗa kādu atdzisinajamaju pataisīt, kur tu pašā karsonī krietnu vilgumu var ienākt un ar Dieva palīgu drīzi atveseloties!//

Latviešu Ārstes piektajs gabals

17

ŗūti ir katru vājumu īsti atzīt un, no kurenes tas lēcis, tiesīgi nolemt, un, kas to sākumu tās vājības ne izprot, tas ari piederīgas zāles nei spriedīs, nei uztrāpīs ceļu, pa kureni palīgā jānāk. Itin kā ikkuŗa izteka no sava avota izverd un kā tās atvasas no koka ataug, tā lec tās dažādas vājības no savādas vainas.

Karsons ir pazīstama guļa, bet arīdzan karsoņam ne ir vienāds sākums. Vienam guldenam ir kupināts glotains asins, biezuma pēc asins dzīslās būtu spēries un gluži apstājies, ja drudža karstums un ātrums to aplaiskojušu asini dzīslās ne būtu paskubinājs, lai drīzāki tecina. Caur šo žiglāku tecināšanu asins metās plānāks, glotains biezums caur pārsviedrināšanu izsūst.

Še pat mēs divi lietas gribam vērā ņemt: 1) tas Radītājs no pirma
18 gala vājību piestell ne cilvēku // gumdināt un nonāvēt, bet kādu slimību no iekšām izcelt; 2) kur drudzis uz pārsviedrināšanu tīkā, tur ārsteniekam ar sviedru dzenamām zālēm būs piestāt un ne ar citām!

Lūkosim kādu drudzinieku! tam sārņi iekšās kaiš. Sārņi pakrūtī un kunķis piesveķēti, tie vaļā ne tiek, ne izplūst bez kratīšanas un krēšanas. Drudzis ņem šo vājinieku rokā, kauli krešās, lai iekšķīgi līpami sārņi norietā, voj tam apstādinājamas zāles jādod? Kas norietājušus sārņus un plūtkas aptveŗ?

Sārņu izgājums ir divijāds: caur sviedriem un caur pļūtām. Prāta ārstenieks nolūko pārtīkādams: pa kuru ceļu ņemās atraidīties, to ceļu tas ar savām zālēm plāta. Kas to ne prot, tas ačgarni zāļos un ārstēs kā unspiegelis un greizons!

Tas trešais vājinieks ir asinīgs, kā jaunieši zaļi un smagi ļaudis mēdz būt. Asins tek brīžam caur nāsi, brīžam caur muti. Ko tāda asins tecēšana nozīmē? Asins suitumu! dod tādam asinīgam tveramas zāles, un rīt tas būs mirējs. Citur dzen drudzis to iekšķīgu kaiti caur mīzaliem. Citur tie kaitīgi iekšķīgi sārņi dzenās caur augoņiem un tūkumiem plutā. Ved tādu, kam augoņi taisās, pirtī, kā mēdz darīt, tas tūkums taps aizpērts, slimums atsities aizgrābīs sirdi un drudzinieks rīt līķis būs!//

19 Tāda pārtīkāšana un izprātēšana ir pie ārstības vaijagā, ka skādes ne notiek! kad drudzis pats ļaunumam ceļu rāda caur svīšanu, vēdera atvieglošanu, augoņiem u.t.pr. Pirts un lieka sviedrošana ir kaitīga, brīžam nāvīga. Mācies tāpēc un sargies ar vājiem pēc tavas vecas ticības izdarīties. Allažin jālūko, pa kuru ceļu ļaunums cītās projām iet, tur jāpiepalīdz ar pienākdamām zālēm.

Tā tu nu redzi, kā viens pulvers ne visiem un ne visur laikā nāk. Viens pulvers aukstu drudzi pie desmitiem ir dzinis, ne tic, ka tas ari to dzīs pie tā vienpadesmitā!

Nu pratīsi, kam es ari to kvēpināšanu to vāju viskin ne māku teikt. Kam tā lietā der? Arīg tā kvēpe, caur miesu spiedusies, iekšķīgu kaiti tramdīs? Tu saki: tomēr ir tā citiem palīdzējs! ne būtu palīdzējs! tā birga un kvēpe apreibina, to brīdi tas vājais ne ko mana un jūt. Atdzījies no reibuma, sāpes vairojās. Tāpēc es ne varu piemesties pie tavām kvēpēm, labāki būs kādu pulveri ņemt, ko es pēc ierādīšu.

Ir to sapiperētu brandavīnu es ne slavēšu visai. Jo no paša iesākuma, kad iekšas iesakarsušas kaist un piperes virsū nāk, gan var domāt, ka uguns vaļā, brandavīns un piperes ir deglis, prātnieks to gan izprot, te dzisināšanas vaijagā ir un ne uguni pakurīt un pasvērināt, tu gan no-
20 jēdz, // ka es te no kaislām asinim runāju un ne no padegļa un ugunskura.

Tomēr, ja tu uz appiperētām zālēm cīties, ne sagrūdi vis tās piperes, jo sagrūstas tās niknāki karsina ne kā veselas ie-ēstas. Kad iekšas un pakrūts (māga) sliekaiņa, kā aukstā drudzī mēdz, tad negrūstas piperes lietā der. Kad iekšas sārnaiņas, kad rītos slimums un vemes māc, tad piperes negrūstas jāņem, ikrīt pa 12 jeb 15 graudiņiem, bet tur pretī, ja apniknoti karsoņi kājās, tad par piperēm jāsargās. Še paēgļu ogas ieņemamas, itin kā es to manā otrā mācības gabalā uzrādījis esmu.

Kāds dzēriens visādās vājībās
un karsonī labi dzeŗams.

Ņem trīs saujas miežu, noskalo tos tīrā ūdenī, lieci tos tīrā podā jeb katlā, leiji divi stopus ūdens virsū, savāri tos, kamēr sēnalas sprāgst, tad kāsi šo miežu ūdentiņu caur tīrām kāstavām un, ja tu to vēl labāku gribi darīt, lieci kādu kaŗoti medus klāt, tā tiks tas dzēriens sasaldēts; ir kādu kaŗoti zalpieteŗa var pielicināt, ko es tev manā cetortā mācības gabalā ieteicis esmu. Šis dzēriens tev dienēs dažādā vājumā.//

21

Latviešu Ārstes sestajs gabals

no

kvēlaiņām vainām un tūkumiem
jeb puņiem

irms kā es manus citus māklus no ārstēšanas un izzāļošanas cilāšu, būs man jāmāca, kā pie kvēlaiņām vainām un tūkumiem jāturās. Tas latvis sauc zobu kvēlu, kad zobi tik nikni sūrst, ka arīdzan kvēlains tūkums vaigā metās. Tāda kvēla un tūkums var ari citur pie miesas mesties. Katrs tāds tūkums jeb n o s l ā b, jeb i e k v ē l ā s no apakša, tad pārvēršās tas tuklajs punis iekš puešņiem un tā metās visādi augoņi.

No tās noslābēšanas esam mēs jav priekšājās lapās plaš satulkojušies: proti, to etiķi labu noslābinātāju esam.[1] Ir brandavīnu ar ziepēm pēc to var brūķēt. Tūkums no tā dažreiz noslāb.

[1] Langes tulkojuma 6. gabals nezināmu iemeslu dēļ samainīts ar 23. gabalu. Līdz ar to atsauces tekstā nav precīzas: par etiķi, piemēram, «priekšajās lapās» vēl nemaz nav runāts.

Bet, kur tūkums uzstājās un par augoni jeb puni pārvērtās, tur vairāk kopšanas vaijadzēs. Brīžam ne būs gaidīt, kamēr punis caur tiek
22 un no // sev paša pārtrūkst. Brīžam ir tas repis jeb āda tik bieza un sīksta, ka tā ne spēj plīst, vaļā tapt un tos iekšķīgus puešņus izvirināt. Tur tie aši puešņi dziļumā iet, to apakšāju gaļu izurbelēdami. Še vaijaga ir tos apstāvējušus puešus pa āru iztecināt. Bet kādā vīzē tos iztecināsi, vēl jēli un biezi esošus? Grūti ir jums, ļautiņiem, to viss jūsu valodā iztulkot un aprakstīt, ka jūs šādā lietā ne samisajties. Nemiet tādēļ gaumē:

Ja katru puni no pirmaja gala tūdaliņ varētu noslābināt, ka tas saplok un nedz vair tūkst, nedz trūkst, tad tas tā vis labākā lieta būtu bijusi.

Bet klaus labi: jašu tu pirmīt guldens esi bijis, jašu no tās guļas vēl kādi sūrumi iekšās un asinīs ir atlicināti, jašu še atlicināti sūrumi caur augoņiem uz āru citās, voj tādu augoni būs dzīt? lai tas atsūst, tas atsutis sirdi aizņems; tad būs bailīga būšana. Še sargies puņus atsutināt, še ģeldēs mīkstinajamais, kas tos ierietējušu puešņus no puņiem izrietina jeb iztecina.

Atkal citi puņi no ārpuses ne puešnaiņi izliekās, puešņi ir iedobušies un tāpēc no āra neredzami, ir tādus puņus ne būs dzīt, nedz pieplacināt. Ērms! saki tu, kas to var izzināt, voj tur puešņi iekšā un apakšā jeb ne! Es atbildēšu: to gan var zināt!

Pats jutīsi: kamēr punis ne puešņojs, tamēr tūkums sāp un pukst, tamēr kauli salst un tvīkst kā drudža laikā, bet, kur tas viss atlaižās, tur
23 var nojēgt to puni jav puešņojam, seviški, kad pats // augons spiež un duŗ. Un vēl skaidrāki var manīt to puni gatavu esam, kad pats punis mīkstnējs paliek un atlaižās jeb vidus punte kā pupa gals blīzt; tur sūdi klāt! pēc iztecēšanas tur jele it droši mīkstinajamaju var uzlikt, kas to puni cauru dara un iz tecina. Un tādu zalvi es nu pat ierādīšu.

Atmīkstinātājas zalves un zāles, kas puešnaiņus puņus pārtrūcina jeb caurus dara.

1) Ņem kādas saujas linsēkla, sagrūdi to par pulveru, vāri to ar saldu pienu par biezu putru, svaidi šo biezumu uz lakatu, lieci to it siltu virsū, vēl var sildinātus lakatus pa virsu likt, lai aplikums ne maz ne dziest, ja dziest, jauna silta putra virsū jāliek, un tā bez mitēšanas, lai ne maz auksts paliek. Jo, kur aplikums dzisīs, tur puešņi puņos atsutīs.

2) Ņem kumeļu ziedus un, ja augons ļoti sūrst, lieci kādu sauju driģeņu klāt, daleij saldu pienu un kādas kaŗotes bomeljes, savāri to par putru un padari no tā kādu siltu apliekamaju, kā pirmīt mācīts.

3) Ņem raudziņu un medu, ja tīk, var ari drusciņu sadrāztu ziepju klāt likt, savāri to kopā un lieci virsū.

4) Cepj kādu sīpolu spirgstīs, saspiedi to, samaisi to ar medu un raudziņu un lieci to virsū.

5) Sameklē žurku pires (tas ir: sūdus), samaisi tās ar medu, lieci virsū, tas augoni tūdal cauru dara.//

24 6) Veci zaķu jeb zosu tauki izvelk vilkdami. Ar to vienu zaķu tauku var skabargus, ādā iespraustus, drīz izvilcināt.

7) Ņem pavillas, tas ir tā taukaiņa villa pa aitu kāju starpā, sieni to virsū.

8) Pie bērniem var arīdzan tās p ū k a s jeb dūņas apakš zosu spārniem pieplūkāt, sajauci šās pūkas ar krējumu un apsieni ar tām to tūkumu jeb puņi. Citādi:

Savāri kumelīšus ar pienu, leij to kādā pūslā ne par lieku karstu un tā, ka pūsļa pustiesa vien piepildīta tiek, lieci to pūsli tā virsū. Ja tu jutīsi to pūsli atdziestam, tad citu pūsli ar siltu pienu būs ņemt.

Beidzot es vēl pieminēšu: allažin labāki esam, kur tas punis gatavs, to ar blietīti jeb ar skutamaju vaļā griezt, drīzāki tas dzīst. Un, kur strutu suitums, tur to pašu ne aplam uz vien reiz būs izspiest, jo tas vājais no tā mēdz pamirt.//

Latviešu Ārstes septītajs gabals

21*

atulkosimies arīdzan no tās pēršanas. Vesels būdams, tu mēdzi iknedelas pērties, un, ja vājība uznāk, knaši pirtī jāiet! Es tev tādēļ to labumu un n e j a u c ī b u, ko pirts māk padarīt, pieticīgi uzklāšu.

Tava pirts ir izkurusi, ka tik ne mati galvā piesvilst, tu svilis vēl dikti uzleiji, svelme un versme ar tiem karstiem garaiņiem virsū šaujās visas miesas izsautēt, sviedru suta pārplūst, nav vēl gan, nu ir slotas gods, nu tiek pārpērts, berzēts un braucīts, pluta atmiekšās, un suliņa ar straumi tek, tā iet sārņi nost! gan tiesa; bet šī suliņa, par lieku no asinim norietājusi, padara to asini sausu, biezu un gludu. Asins bez šās suliņas saretās. Tev pie tava grūta darba gan bez tā sulas tek, ir tā sausa maizīte un sauss pienīns, un kaņiepji, ko tu no tavas cibas ie-ēdi, visas tavas iekšas tā izsusē, ka tev suliņas vaijadzētu iesalasīt,
22* nav vis // iztecināt; apdomā, ko es manā otrā gabalā no tām asinim mūsu dzīslās sacīju: kad asins kupināts un iesusējies, tvīkums un karsons būs klāt. Kāpēc jums, ļautiņiem, pavasaras un rudens laiks vairāk kaiš

* Oriģinālā šeit sajaukta lappušu numerācija un atkārtotas 21.—23. lpp. Kļūda novērsta, sākot ar 29. lpp. «Latviešu Ārstes» 7. gabalam ir tikai 3 lappuses, 4. lappuse tukša.

kā citiem? voi tas ne notiek tāpēc, ka jūsu asins caur to lieku pārsvīšanu tā kā iekaisis un tādēļ tik drīzi kā dedzenis uguni ņem. Kad pavasarāji dzestri un jēli vēji ar pūtām uzšaujās, ir uguns jeb kaišanas tavās iekšās un tavās asinīs vaļā; tad tu steni: visi kauli sāpot! Galva kaistot, redz nu, kā es taisnību runāju! es tev tāpēc pamācīšu, kā tu gan vari pērties, bet ar prātu un ar ziņu!

23* Peŗas un nomazgāšanas tev pienākās, tev, cauru nedelu izpūlējušam, sārņi un smurguļi pieķepj un aizsveķē visu ādu. Voj tas viss vaļā un āda mīksta tiks bez pēršanas? ne vien šķistīšanas, bet ari veselības pēc peŗas vaijadzēs. Bet lai pirts ne suiši kurināta top, ka tu par lieku ne ietvīksti! Lai tā braucīšana un berzēšana ne tik nikni notiek! lai tā pārsvīšana mērena paliek; tad tavas asinis dzīslās it izdabīgi tecēs, tev būs laba duše un tava sirds spirglāka. Kad citi, suiti pārpērušies, pliekni paliks un gurdeļos, tad tu mudrs būs un jaudas vīrs, it nagīgi savu darbu rokā ņemdams un pagūdams.//

Patiesi, kaut tā lieka pārsviedrošana vien to kaitīgu suliņu un ne labu sūkulu būtu nosūkusi, tad es ne vienu pašu vārdu būtu sacījis, bet tā aizņem to siltu no dvēseles un to piederīgu mīkstumu no iekšām.

Gan es esmu pārtikājs, bet es te lāgas ne redzu, tāpēc pieklājās tev no tiesas piemācīt. Tu dziŗies cilināt to vecu tiesu un ieradumu tavu tēvu tēvu. Šās pamaņas un pamašas es jav sen izzinu. No pirticas līdz grūtai gultai ir viena pēršana! Bet voj caur to tavi tēvi un tēvu tēvi ir izsprukuši no guļām? voj tie to skādi un vainu ir samanījuši, kas no šādām perām atlec? voj tiem mācītāji ir bijuši, miesas īstu kopšanu daudzinādami? Tev top tas nu daudzināts un iekodināts. Tu ne esi kociņs, bet prāta cilvēks, tu pats māk pārprast un nolemt, kas izveicīgs un kaitīgs būs; ja tu mani izdabāsi, tu labumu redzēsi un vēl par to labu padomu pateiksi.//

Latviešu Ārstes astots gabals

29

asinslaišana ir viens ieradums jūsu vidū vājā laikā. Bet, nemācenieki būdami, jūs gṛūši izprātēsiet, kad tā asinslaišana klājās un ne klājās. Kā jums šķiet, tā jūs laidiet, ticēdami, tā allažin par labu būšot. Ja tev kāda uznākšana, ja sirds metās sāpēt, knaši asins jālaiž. Kaist galva, tvīkst kauli, — ir asins laišana tavs atbalsts. Tev ne vižo vis pārtīkāt, voj tas sērgas sākumā jeb pašā vājības dižumā notiek, kuṛā tā vājinieka sirds jav tik pliekna, ka asins tecināšanu moki spēj pārciest. To gala vārdu sakot: tu rimstaijs suiši pie tavas asinslaišanas, bet jāmācās jele, kādā vīzē tev šeitan būs izdarīties.

No vienas puses, ir asinslaišana veselīga, laba lieta un tāds elpiņs, caur ko dažs guldens no nāves izsprucis, no otras puses, ir dažs sirdzītis caur to tā novājāts, ka vinš asini un dvašu līdz izkrācis. Nem tādę̣ vērā, ko es te sacīšu.//

30 1) Pirmajā galā, vājumam uzeijot, ir asins laižams strēķis, tad ir cilvēks vel zalš, smags un pie spēka, tad uzmākdams slimums ātri top trenkāts, un, ja tu caur to ne tūdaḷ gluži vesels paliec, takmēr vājības niknums kḷūst paṇemts. Tomēr ir pašā iesākumā tā asinslaišana ne visādiem sērgoṇiem izdevīga būs. Ak, nē! Apniknotās un lipīgās sērgās tā visaj ne klājās; kur ļaudis piepeši apkrīt un tūdaliņ pie nāves

gurdeni un pliekni paliek, tur asinstecēšana nejaucību un pašu nāvi padara.

2) Gurdeļiem, kas savu spēku grūtās guļās jav izlaiduši, tiem asinslaide ne maz pienākās. Kāpēc ne? to lēti var nojēgt. Tā asinslaide ievājā, tā ka dažs to strēķi geibst un pamirst, un tas priekšājs vājums ari savu tiesu ir izgaudinājs; cik ilgi vājš cilvēks to cietīs? pie vājiem asini būs vairot, ne zaudēt.

Tā protams, ka lielā ligā, pēc ilgošņa, kad cilvēks kā ginda izdēdējs, tā asinslaide vien kaiš un ne ģeld. Gan es vairāk no tā runātu, bet tu mani ne izpratīsi. Pa tam starpam tu labi darīsi, vēl vesels būdams, pa strēķiem uz asins laišanu ieradinātos, proti, pavasarā un rudenī ir tā it izveicīga.//

31 Un še pat vēl vērā liekams: jums, ļautiņiem, reti asinu suitums, tur pretī asinu mazums kaiš, it kā jav pirmīt sacīts, un asins glotains biezums vis vairāk kaiš. Šis biezums pie visiem uznākdamiem vājumiem ir jārietina, tas notiek caur to miežu dzērenu, papriekš jav iemācītu. Ir tas asins plāns un šķīst, tad tas jo glīšāki dzīslās tiek! un vājība lēti ne var ieniknoties, bet drīzāki būs dzenama. Caur asinslaišanu pats asins ne škīstāks, bet mazāks paliek, ko tad nu palīdz tā tecināšana? Ja slimums uzmāc, lai tūdaliņ tava mēle aplūkota tiek, voj tā ne gļotaiņa un balta ir? tādi sliekaiņi sārņi būs tūdaliņ ar nazīti viegliņām nokasami. Šī zīme pie mēles tev apziņa, ka piederīga atveldzēšana jeb dzeršana tai guļā vaijadzēs. Šis vilgums tavs vienīgs glābiņs priekš nāves būs, un še tavs miežu ūdens ģeldēs, to tu remdenu, ne aukstu, māk iedzert pa malciņiem un ne iegāzt par lieku. Liekums vājam riebj un īd. Takmēr tā mutes atveldzēšana nākās, jebšu ari ne kādas slāpes māc. Jo šis slapjums vajaga ir ne pēc atdzisināšanas tās slāpes, bet pēc atveldzēšanas tā iekšķīga tvīkuma.//

32 Še pat es tev vēl uzzīmēšu kādu jaunu vilgumu, karsonī lēti pataisamu.

Maizīte, tirā ūdenī samirkusi, dod vājam gārdu vilgumu. Ja vājam tāds maizes ūdens riebj, tad ņem dzērveņu ogas, sagrūdi tās, leiji verdotu ūdeni virsū; lai kādu brītiņu ogas tur atsulinās; no tā dod vājam dzert. Tāda suliņa būs paskābja, bet gārds vilgums. Ir pašas ogas var ie-ēst, ja tās vien tikaj ne gluži aukstas un sasalušas ir. Daždien šās ogas vien to pašu karsoni ir dzinušas.//

Latviešu Ārstes devītajs gabals

33

ilgāki mēs sadzīvojam, mīļais latvis! jo grūtāka ir mūsu satulkošana, to es gan jūtu. Es cītos tevi izlietāt, tādēļ rakstu es iknedelu šos rakstus, veselības padomus ieteikdams. Bet es dziržu: dažs jūsu starpā ņemās nemācinieks palikt, kā bijis. Mēs uzrādam pazīstamas šās zemes zāles labam saņemt un brūķēt, un ko tu atbildi? tās ir zinamas sliktas zāles! ko tās lietā derēs! būtu es svešas, nepazīstamas zāles cilinājs, tad tu būtu at bildējs: tādas svešas lietas es ne pazīstu vis!

Es labēju manā otrā mācības gabalā tās paēgļu ogas, es slavēju tās kā jēla vēdera ārstētājas, kā pretī stāvētājas visām ķertīgām mēra guļām; ko tu te dari? tu, tresmanis, atbildi: ne man ir jēls vēders, ne mēŗa niknums, es, paldies Dievam, vesels, ēdelīgs cilvēks, ko es ar paēgļu ogām
34 darīšu! rimstajs, draugs! es ari ne esmu mācījis to ikbrīd dze-//lēt, bet spaidu laikā, kad guļas un apniknotas sērgas kājās un tūvumā. Kad draudeklis no citiem sērgoņiem klāt jeb pie tev paša jav slimums uzmācās. Tu esi ēdelīgs cilvēks veselā dienā; vājā laikā gan uzies īgnums. Kamēr tu zalš un smags un pie pilna prāta esi, pieklājās to elpiņu atzīt, kas tev par pabalstiņu var būt grūtā stundā un grūtā laikā. Tu godījies: slikta zāle ne varēšot jašu palīdzēt. Bet tā kvēpināšana ar ādu, ar spalvām, ar sūnām — voj tā ir liela lieta, un tadšu tu tur brīžam

tversmes meklē. Tas sāls, no tava pūšlātāja davāts, — ir tas liela lieta? un tomēr ir tas tev svētāks kā sāls sālniekā? tu saki: tā svētība nākot no vārdotāju vārdiem! kluss nabadziņs! ja vārdi jav palīdz, kāpēc sāls vajagā? redz, kā tu svenkojies no vienas uz otru pusi, tavus pašus vārdus apēzdams! Jašu jūsu bērnu bērni turplīk menšīgu blēņuticību smieklam ņems!

Tīrs sāls jav dod cilvēkiem un lopiem garšas, bez tā ne kādas garšas, un šās garšas ne lecās no pūšlātāja pūtām!

Dažs labajs to labāki prot. Rītos, kad neēdušam ne laba duše, viņš sildina aļu un liek saujiņu sāla klāt. Kāda kaŗote ūdens ar sālu ir tā kā drapes, kas jēlu vēderu ārstē un apglīdētas iekšas iztīrē. Ja tu to ikrīt brūķēsi, gan redzēsi: labāki tiks.//

35 Bet, kur kauli un iekšas tvīkst un kaist, tur sāls ne der, tas jodžu asinis iekarsina. Daždien to aukstu drudzi ar sālu vien tikaj var dzīt.

Sāls ir arīdzan laba cērmju zāle. Cērmju vainu pie bērniem var atskārst, kad tie bērni vienumēr nāsīs knibina, jo tās nāsis tiem niezā. Jeb — kad tos rītos ne ēdušus slimums māc un tie suiti siekalā. Tās zīmes uzzīmē cērmju vainu. Tās nekrietnas cērmes ir nabagiem bērniem pamēgļam.

Pret šādu vainu vienu jeb divi kaŗotītes sālaga bērniem var iedot. Ir tie bērni lielāki, tad 3 jeb 4 kaŗotes dodamas būs. Tas ikrīt vienu dienu pakaļ otru ir jādar, un jāsargā, lai bērni līdz pusdienai ne ko ēd.

Gadās kāds kaulutriekums jeb tūkums miesās un tev nekas pie rokas brūķēt un virsū likt, tad ņem kādu stopu ūdens, met labu sauju sāls iekšā, sildi to, liec kādu lakatu četrkāršam kopā, to iemērcējs šādā sālagā, lieci to vainai virsū un to dari par dienu kādu reiz 6 jeb 8, tā lakata laikam silta uzliekama, tā ka tā uz vainu ne atdziest. Šis virsūliekamajs sāpes brīnum atvieglos un tūkumu noslābēs.//

36 Ir tas ēdājs pirkstos, no citiem matrans nosaukts, ir dažiem īstena ērce, kas dien un nakti izērcina; brīvi pie skunstniekiem un zīlniekiem top padoms sameklēts, lai tiem gan tie vārdi ir kā būdami!

Klausi citu padomu: ņem to dzeltanu no jaunas nevārītas pautas, beri kādu mazu žipirkstīti sāla klāt, saberzi to sālu ar to dzeltanu kopā, nosvaidi šo, traipīdams it biezi, uz lakatiņu, lieci to vainīgam pirkstam virsū, lai tas kādu dienu un nakti virsū stāv, redzēsi: sāpes atlaidīsies, āda pirkstā tiks caura, pa tureni tā struta un kaitīgi puešņi ārā tecēs un čūlās; kad pirma reize ne grib palīdzēt, lieci otru reizi virsū, palīdzēs tiešām!//

Latviešu Ārstes desmitajs gabals

37

atulkosimies tagadiņ ari no kokiem un no tām dažādām koku mizām, kas lietā der pēc izzāļošanas tik labi to cilvēku, kā to lopu. Gan tu ērmosies: tādas sliktas lietas zāļu izdevējas esam. Mācais tā apgādīga Radītāja mīlestību daudzināt, kas tev vāju un breku malumalām ir no kokiem ar ārstību ir apdāvinājs. Grēku pelnītājs tu tiktu, tādu tūvaju elpiņu nenokopdams un nosmādēdams. Dievs to dāvā, to audzina priekš tavām durim, un tev vair ne nākās, kā daiet un saņemt tev par labu un par veselību.

Vītoli jeb kārkļi, kuŗu paplētuši krūmi tev ežmalos un pļavās kaitina, izdod tomēr spēcīgas zāles.

Nodrāzi to iekšķīgu zaļu mizu no šā koka. Ņem no tās kādu sauju, lai tā ar pus stopu ūdens saverd. Ir tev auksts drudzis, tad ņem labā dienā kādas kaŗotes, iedzeri tās, un drudzis tev vair ne kratīs.

38 Vēl spēcīgāka ir tā iekšķīga pelēka miza no lieliem // vītoliem, jo kārkļos tāda miza ne aug. Nolobi no šās pelēkas mizas labu pulku, paglabā to sausā vietā, ir no tās zaļas mizas var labu tiesu pieplēsties un krāsī kaltēt, kad krāss jav atsvērojusies un pasilta vien ir. To pelēku, sausu mizu sagrūdi it smalki. Drudža laikā liels cilvēks no tā pulvera rītos, vakaros var 2 šipirkstus ņemt. Šipirkstis ir tik daudz, kā ar naža galu var saķert.

Ja tev ne vižo pašu pulveri ņemt, tad tu arīdzan citādi vari izdarīties. Ņem 4 šipirkstus, vāri tos ar sešpadesmit karotēm ūdens kādu stundas laiku, tad kāsi šo virumu caur, nu ņem labā dienā rītos, pusdienā un vakaros 4 jeb 6 kaŗotes.

Še pat ir vēl labi vērā liekams. Ļautiņi tic: gan jav esam, kad drudzis vien nost. Bet drudzis ne dzenams, kamēr pirmīt iekšas krietni iztīrētas un izpļūtinātas. Paliek pļūtas un sārņi iekšā pie drudzinieka, kas notiks? tad kājas uztūcīs, brīžam ari vēders, un daždien nāk sukata, tas ir, delama vaina, pakaļ.

Tādā vīzē ir tās vislabākas zāles nejauši kaitīgas, kad tās ne ar ziņu brūķētas kļūst. To izplāti priekš acim likšu, kad es no aukstiem drudžiem to īstenu mācību izcilināšu.

Šī daudzināta miza sukatā un karsonī brūķētiņa, bet papriekš asins jālaiž. Vis vairāk šī miza ģeldēs, kad lipīgas vainas ar sarkanām zīmēm un asinsligām kājās ir un apmaļos plešās. Tāds spēks ir iekš šā slikta koka!//

39 Ir p e r p ļ a l a i k ā, kad lopi apkrīt, ir tā viena no tām visulabākām zālēm, tā dzen puumu no asinim, spirdzina un izzāļo idraiņas kunģis un stāv nāvīgiem puekliem pretī.

To pašu labumu arīdzan ošu miza padara, tā tās uzpūstas, šķidraiņas iekšas savelk, caurlaižamai vainai pretī stāvēdama. Tā dzen visus apniknotus drudzus un aiztveŗ vēderu. Bet tādēļ tā arīdzan ar lielu apdomāšanu jāņem.

To mizu var ari par pulveri darīt, itin kā no kārkļu mizas mācīts kļua, un tad būs vislabāk to pulveri tā vārīt, kā pirmāk pieminēts. Bet mazāka tiesa jāņem, jo tā niknāki iekšas aiztver kā kārklu miza.

Tiem lopiem ir tā pa galam pieklājīga. Kad tie pļūtā, tad rītos, vakaros kādu pāri kaŗošu no tā jādod. Un, kur drīz ne palīdz, tur vairāk jādod un ar to došanu jāuzstāv.

Manā mācības gabalā no lopu vājībām es plašāki no tā runāšu.

Ievas koks ir visur zinams. Tie ziedi asinis brīnum šķīstī. Vācieši ar tiem ziediem brandavīnu pārlaiž, un tad ir tas mandelu brandavīnam līdz.

No tā koka tā viduvēja miza vien lietā der. Šī zaļa miza, ar ūdeni vārīta, padara diktu vēmeni ir pļūtīšanas. Grūti ir aprakstīt to vīzi, kā tā jāvār, tāpēc lai tas to vārī, kas to īsti prot.

Tiem ūdenssērdzīgiem šī miza klājās. Ņem // kādu stopu verdoša
40 ūdens, liec sauju no šās mizas iekšā, lai par nakti siltā vietā izsūst, rītā dod ūdenssērdzīgam kādus divi kaŗotes no tā. Viņš vemīs jeb pļūtīs. Ja tas ne notiek, tad pēc kādas pus stundas vēl pāri karošu var padot, kamēr zāle caur iet. Ir tas neveselajs jav pie nāves bezspēcīgs, tad to vair ne var brūķēt.

Lopiem to mēdz dot. Laba sauja ar stopu ūdens tiek vārīta, un papriekš tā pustiesa lopam rīklē gāzta; ja ne caur iet, tad pēc kādām stundām tā otra puse top iegāzta.

Kad tu šo zaļu mizu, sagrieztu ar taukiem,
par zalvi samīci, tad ar šo zalvi
to kasu var izārstēt.

Un šī miza, ar etiķi vārīta, dzen brīnum tās utis.

Ir tas ozols izdod savu godu. Viņa miza aiztver iekšas pie nāves, tā ka vēdera apstātņi uznāk.

Bet, kad tā ar ūdeni tiek vārīta, tad iekš kakla tūkumiem un sāpēm var brūķēt, proti: rīklē virinātos, seviski, kad medus top klāt likts. Visulabāki tiek tā pie lopiem brūķēta, kad tiem pļūtama vaina. Citi to mizu pelnu pelnos sadedzina un dod no tiem pelniem 2 kaŗotes katram lopam, teic: vesels palikšot. //

Latviešu Ārstes vienpadesmitajs gabals

41

unāsim ari no tās liekas dzeršanas, ko jūs, ļautiņi, aplam mīļojiet. Ja jūs gluži no šā grēka ne noradinājami esiet, šie Dieva vārdi jums pretī stāv: zinajt, ka dzērāji Dieva valstību ne iemantos! Voj tu proti, kas tas ir? ja cits ne viens noziegums pie tev būtu, tad tā lieka dzeršana tikaj tev jav debesu durvis aizslēdz! tu iznesīsi šo liekumu ar mūžīgām slāpēm elles ugunī. Redz, kā tava plītēšana ar tādu bezgalīgu nelaimību pakļūdās! Mācies tāpēc šo vainu no pašām saknēm atzīt un viņas nāvīgus augļus nolemt. Jav šeitan tu pie tavas miesas sāpju dižumu matīs, it kā nopelnītu strāpi to es tūdaliņ ierādīšu. Ja tu tavas asinis un tavas iekšas īsti būtu izmanījis, tad es tev varētu uzsacīt, kāda nejaucība tur iekšā notiek; caur to, ko tu suiti rīklē gāzi, tavas iekšas kļūst idraiņas un tava veselība klikst. Pats tu meties tas apīsinātājs tava mūža un mirlis pie tavas miesas!//

42 Tavi tēvu tēvi ne zināja ne no alus, nedz no brandavīna un bija zaļi un smagi kā ozoli. Tā tie nedz pret Dievu apgrēkojās, nedz apzinājās visu to sērdzību, kas tev no dzeršanas lecās. Kaut es spētu tos vārdus tev mutē spļaut un uzklāt, ko es domāju! kurš jele ir tas mudinātājs un brandavīna iesvilpētājs? pats brandavīns ir riebīgs un ašs, voij tas tavu smakuru un kāraju zobu var kutināt; tomēr tu dzīvs, miris virsū krīti. To iegāzis vēderā, tu jūti tvīkumu, kauli un asins tvīkdams tvīkst. Ak,

tā sirds tiek atkapināta, ka mīl mīlēt! nu nāk laba dūša! tas tev patīk! bet cik ilgi stāv šī laba dūša? tik ilgi, kamēr tie garaiņi galvā izgaist; tad rieb vadka sūrums un vēmes, vēderā tāda tuma paliek dibinā kā brandavīna katlā, kad noklārēts! Voj tāda vadka, tāda smirdoti tuma, vēderā var lietā derēt? to nojēdz pats labajs muļķis! Tomēr tu grūši ar vienu glāzi pietiksi, to vēmekli no tās vadkas jūti, un tu gāzi to otru un to trešu glāzi vēl klāt. Ak, tava lopiska rītēšana, kamēr vērdiņs makā!

Nu jav meties reibt un gāzelēt, cilvēcīgi prātiņi novadās, bez atšāršanas ielaist ne mitēsies. Nu reibelis un lops kopā! Voj lops tā piesprādzīsies, kamēr gāžās? tiešām, tu ne lopa vērtas! Lops atdzēries iet savu ceļu! voj tu to spēj darīt? Nē! tu guli kā mirējs padziļās! Pārgulējs,
43 ko tad jūti? Slimums un vēmens māc, tad izrīstījis un izkrā-//cis, visi kauli ir stīvi, stingri un ne ļaužu! Galva durna, sirdi griež, papieres mocina. Pēc ilgošņa, labi iztillinājies, nedz rokas, nedz kājas māk kustināt, uz darbu gluži neviegls un slābans. Redz, kā plītēšanas visas miesas novājā un tev par gintu dara! kurš prātacilvēcīns tādu mirļa darbu pie saviem augumiem darīs un tīšām nīkoņa bedrē skraidīs? Uziet brandavīna kārums, tad uzdomā domādams visu to slimumu, ko tu padziļās šim dienām jutis, un es apceros: tas to kāraju zobu noveiks. Ir tā naudiņa, kroga galdā nolikta, tev riebīs. Cik citādos riebas vēl no tās negantīgas piedzeršanas lēksies. Gan drīzi apnīkstu visu to izstāstīt.

Dažs pilns kā cūka tur paliek, ceļmalī gulot, ar zirgu jeb vezmu. Ārprāta būdams, tiek viņš tur lielceļā no putnanaga un lupjiem apsnoķerēts un applisķēts, un tik tukšs darīts, ka ne paliek silta pie dvēseles. Svilpo nu pārnācis, svilpo nu ar sievu un bērniem tavu nesekmi un trūkumu, kas bija te vainīgs?

Cits kā slaistamats, tur ceļmalī guldamies, kājas un rokas ziemas laikā nosaldē jeb paliek visķin apakš sniegu kupenes, Dievam žēl!

Atkal cits mielestapa, gan labi iedzēries, paliek tur krogā ar saviem
44 matskupiem. Visi pilni, visi lie-//līgi un sirdīgi, no brandavīna mudināti, sāk rāties un bārties. Tad: puiši, kur nagi! tad somiski top sakults dzērājs un nedzērājs, tad suņkūlām sakauts, tad jāiet mājās ar dziļaci, ar nolobītu pieri, ar satriektu roku un kāju. Lūk, kā tu it jauki ar tavu pašu naudu krogā piepircies! tur dažam tie kauli tā tiek saberzēti, ka tas cauru mūžu ne pareizi var izlaizīties. Cik daudz citas nelaimes no tiek no dzērājiem? cik reiz pilna pīpmaņa tābaka kvēla ķeŗ pa salmiem un salmu jumtiem, ka visas ēkas, muižas un ciemi ugunī noslīkst. Pilns cilvēks ir vella stabule, viņš var to uzpūst kā gribēdams un rīdināt uz visādu kaunu un grēku, kur tas nedzēries mūžam ne būtu gājis. Dzird vien to bezkauņu! tās runā, ka vārdi mutē kaļās, un ir godīgiem cilvēkiem ar savu nekaunīgu valodu īstena ērce! jo niknāki tās vella uzpūstas sirdis apgrēkojās, kas vella un Dieva vārdus tā drīkst saputrot, kad tie īsti pilni

un no brandavīna tvīkst, tad tie ņemās dziedāt, pātarus skaitīt un Dievu minēt, kā, Dievam žēl, pie kāzeniekiem redzams.

To galavārdu sakot: tā piedzeršana ir nāves un kakla darbs, ar ko Dievs, tie sv. engeļi un goda ļaudis noskumināti, ar ko tas dzērājs agrojās sev nīkoņa bedri izbest, ar ko tu sievu un bērnus plikus dari un ar ko tu sev to elles uguni tīšām uzkūrināsi!//

Latviešu Ārstes divipadesmitajs gabals

inams: zemnieki vairāk ar vājībām kuļās kā citi ļaudis. Seviški pavasarā un rudenī, brīžam ari pašā vasarā, laikam tie paliek nebēdīgi. Ikgadu guļas kājās, ja ne tavā mājā, tadšu kaimiņos. Kā tu tad bez bēdām vari palikt un ne kādas labas zāles sagādāt? Labas zāles tavās noarās, pļavās, druvās un birzēs aug. Dievs tās labam audzina, un tu tāds palaidons esi tās laikā salasīties. Citas tu pats pazīsti, un šās pazīstamas ir tev jašu nevērtā. Kāpēc? nedz viņu vērtību, nedz viņu spēcību tu nekad esi izsamanījis? Tie zāļu vārītāji un zinātāji to labāki prot. Kas izmanījuši, kādas dablas katras zāles ir, tie arīdzan tik daudz ir izprātējuši, ka Dievs ir tās kaitīgas nāves zāles nebrīvi in kuplojis, un audzējs. Šādas, īsti ar ziņu savārītas, kad tām tas niknums paņemts, dod labu dzījamaju cilvēkiem un lopiem par veselību.

Daudzināsim tās driģenes (Bilsen no vāciešiem sauktas), tās ir cilvē-
46 kiem kaišla zāles, kas ap-//trako, tās tādēļ lopiem īd, riebīgas būdamas un smirdumu izdodamas. Uz priekšu es tomēr rādīšu ir no driģenēm gārdas ārstības pataisīt pret pašu krītamu vainu tādā strēķī, kur citas zāles ne palīdz. Tādas kaitīgas nāves zāles ir arīdzan tie suņustobri (šīrliņi saukti). Cilvēks un lops, to ie-ēdis, mirtiņ mirst, kā zinams! Laikam, kad tas dabls niknums tiem paņemts top pēc ārstenieka mākliem, tie brīnum labas zāles izdod, ar ko visniknākas sērgas var izzāļot. To es

ari no dažām citām zālēm varētu uzsacīt. Mācies tādēļ: ne kādas zāles tik sliktas esam, kur tas Radītājs ne kādu vērtību un lietību būtu ieskrostījis un pielicinājs, no tām zāļu vārītāji savus pulverus sataisa, aptiekās pirciņus.

Nu es tev tās visulabākas zāles aprakstīšu. Pie kuŗu salasīšanas vērā liekams tas salasams laiks. Katru zāli ne katrā laikā var ņemt. Ikvienai ir savāds strēķis, kad tā pie spēka un pilnības ir. Kad tas strēķis pārgājis, paliek lapas plieknas un vīst, tad lietā ne der.

Tā līdz arīdzan būs zināt, kā no tām zālēm voj tās saknes, jeb tās lapas, jeb tie ziedi, jeb tā sēkla brūķētiņa.

Tās saknes stāv savā spēkā, kad lapas nav vēl suiši pieplaukušas, jo, kad lapas plaukst, tad pāriet tas spēks iz saknēm uz lapām, tādēļ saknes pašā pavasarā rokamas priekš lapu plaukšanas.//

47 Tās l a p a s tur pretī ir pie sava īstena spēka, kad dižani pieaugušas, pirms kā ziedi aizmetās. Sīkas zāles gan ar lapām un ziediem līdz tiek plūkātas. Bet tik ilgi ne jāgaid, kamēr noziedējšas un sēkla plaukās stāv, tad spēks un krāsnums no lapām jav aizgājis sēklā.

Ziedi no zālēm ir ņemami tūdaliņ, kad izsprāgst un dzeijās. Uz noziedēšanu ne jāgaid.

Tā sēkla ne der, kamēr īsti ietecējusi un gatava ir. Zaļa sēkla ne kādas lāgas, jo tā ir jēla un nelietīga. Rudenī ir visas sēklas norudējušas, tad ir saņemams laiks.

Gan es zinu, ko jūs, ļautiņi, še pretī runāsiet. Ak, kas mums dod vaļas tik daudz nokopt un salasīt! tie ir jūsu iemesli! nav tiesa? Bet klausi jele, tev tomēr ir gani! ko tie ganos dara? voj tie laika kavēšanas pēc ne kādus uzzīmētus zālutiņus var pieplūkt? Ir pašā svēdienā pēc Dieva vārdiem, kad citi aizkrāsnē gul un trup jeb laiskumu lāpa, jeb krogos vazās, tad tu vari iet ar tiem vaļiniekiem, kas mājās, šādu tādu labu zālutiņu sameklētos. Tā gaita būs pieklājīgāka kā pie tresēšanas un pasaku stāstīšanas.

Es tev tādēļ apziņāšu no tā īsta salasama laika, kādas zāles pavasarā, kādas vasarā un kādas rudenī lasamas būs.

Dzērveņu ogas ir pašā pirmā pavasarā plūcamas. Tik ne kā saule
48 sniegus un sērksņus izsu-//tējusi, dzērvenes spīguļo, it kā zinams. Nem šās ogas, lieci tās tīrā audekļā, izspiedi to sulu tur caur, vāri šo suliņu par oguputru, leiji to putulē, taisi to cieti un liec to dzestrā vietā. Jo siltumā šī putra sarūgst un saskābst. No tā tev gārdajs vilgums un dzērens būs karsonī, kā priekšājā gabalā mācīts.

Tā pat arīdzan pavasarā lielrožu (peonju) saknes jārok, to spēku un to brūķi no šām saknēm es jav sestā gabalā esmu daudzinājs.[1]

Alantes saknes dārzos atrastiņas, ari pavasarā iz bedamas. Šī sakne brīnum spēcīga un zāļoja, to ne būs aizmāršā likt. Šī dzen slimumu caur pārsvīšanu, no skalo saglīdētus plaušus un kuņģis, palīdz atklepot un izkrēpāt un atspirdzina pakrūti, ja tur kāds jēlums un sūrums iekšā. Kādā vīzē tā brūķētiņa, to es turplīk mācīšu.

Zirdzenāju saknes (Angelik) ari būs izrakt pirmā pavasarā, ne būs gaidīt, kamēr lapas jav dižojās. Šī sakne ir tā pat zālīga, kā pirmīt no alantes esam ieteikuši.

Tāpēc tā vaijadzīga, ir priekš lopiem brūķētiņa zāle būs!

Zirdzenāji no latviešiem ari citādi top nosaukti. Citi to dēvē: sautrenes jeb sautusaknes, tāpēc ka mātītes to mēdz brūķēt pie savas sautēšanas pirtis. Kad nu to ārstes zāļu dēvēšana tik dažkārtīga ir, esam mēs to vācisku vārdu klāt likuši, ka no vāciešiem katru zāli vairāk var iztirdīt.//

[1] Sestā gabalā par lielrozēm nav nekas teikts. Sk. 23. gabalu.

Latviešu Ārstes trīspadesmitajs gabals

gan rieb tā salasīšana šādu zāļu, bet laba lieta būs, kad spaidības laikā zāles pie rokas! Ne viens tev, guldeņam, pulveŗus danesīs. Ņem drudzis tev rokā, kas tev mācīs, ko būs darīt, ko ne būs darīt. Bābu un labdaŗu padoms te ne pietiek, kā jav dažreiz pieminēts. Pie kungiem un uz muižu jūs, ļautiņi, ne skrīdinājiet, kā bēdu dižumā, kad nāve jav zobu galā. Es tāpēc ne saredzu ne kādas iztikšanas priekš jūsām ďažkārtīgām vājībām, kā pie laika tādas zāles salasīties, kas jūsu pagalmā un priekš jūsu durvim aug. Tādas lēti var ienākt. Un izzāļošanā būs klāt.

Norātu saknes (Pimpinel) ir tā pirmāka tev ieteicama. Tā ir divijāda. Tā īsta ir lēti atzīstama. Tā sakne ir tieva, aug smilšu zemē un smird kā āži. No tām sameklē labu pulku, tā dzen visādu pavasarāju drudzi, kas ar iesnām un kāsām uznāk, tā norietina un dzen krēpalas un
50 sliekaiņus // sārņus, es uz priekšu parādīšu no tā kādu pulveri ir drapes pataisīt. Tās norātu l a p a s īsti lietā ne ďer, tās ir atmetamas. Šī norātu zāle no latviešiem daždažādi tiek nosaukta. Citi to sauc: sirds zāles, citi — drudža zāles. Bet noraga — tas vārds ir aplam palocīts, jo tā aug noarās, sausās vietās, no turenes lec tas īstens vārds noarātni jeb norāti.

Mēŗa zāļu saknes, es jūsu valodā to ne māku nosaukt, tās aug dumbra zemē un līcīšos. Pavasarā tā zeļ itin kā kumeļupēdas, tā ka tie ziedi pirmīt aizsviežās ne kā pašas lapas. Vasarā tās lapas dižas un platas metās. Tās saknes aug vienā krūmā, diktu smaku izdodot. No šādas saknes

papilnam jāsalass. Tā ir lādzīga pārsviedrinātāja un lopiem brīnum pieklājīga, sevišķi aitēm.

Ir kumeļupēdas, ar lapām un saknēm saņemtas, ir laba kāsu zāle.

Lieldadžu saknes ir viena no tām visuvaijadzīgākām zālēm, tā malu malām iesalasās, tā sakne ir pavasarā izbedama, pirmāki, ne kā tās lapas stiepjās. Tās saknes labi ir jātīr, itin kā pie visām citām saknēm būs notikt. Ja tās par lieku resnas, tad sīkos gabaliņos jāsagriež un pavēnī jākalt. No šām saknēm un no kādām citām // zālēm, turplīk cilamām, kādu dzērenu var taisīt, kas visu iekšķīgu sūrumu, tās ēdes un citus niknus lēkatņus dzen.

51 Pupulākši ir tādi zālotāji, ka bez tiem aplam ne var būt. Tie dzen aukstu drudzi un kāsu, ir to ēdi no plutas un no iekšām, izdzījā trumus, budžus un tos apniknotus liekatņus, ko citi to slimu, ķertīgu vainu sauc. Šie pupulākši aug pļavās avosnaiņās vietās. Saplūci tās lapas, lai tās pavēnī vīst un kalst, bet ne lieci tās kņūpu kopā, biezi saliktas, tās iekarstās, tad uzleiji verdotu ūdeni virsū un izspiedi tās lapas dikti. Vēl labāki būs tās zaļas lapas izspiest un to suliņu caur tīru lakatu caur kāst. No tās sulas rītos seš jeb astoņas karotes ne ēdis var iedzert. Bērnam vienu jeb divi karotes un lielākiem bērniem trīs jeb četras karotes var padot. Bet ar vien to būs brūķēt, kamēr jēdz sāpes atlaižam un kašķi ar vātim nokalstam.

Ir vesels būdams, šo pupulākšu sulu var dzert, pēc tīrīšanas, tā dod pavasarā jaunu, skaidru asini un stāv daudz uzmākdamām vājībām pretī. Seviški, kad šī sula ar sūkulu sajaukta top.//

52 Labi būtu, kad šī pupulākšu sula ilgi stāvētu, tad ikgadskārtas laiku to par asins tīramaju varētu brūķēt. Bet tā ilgi ne stāv, drīzi sarūgst, kur tā ne putulēs, cieti aiztaisītās, leduspagrabā turēta kļūst. Tāpēc citādi jāizdarās ar šo sulu. Proti: ņem labu tiesu no šām lapām, izspaidi to sulu, savāri šo izspaidītu sulu tīrā katlā, kamēr tā sabiez kā medus, bet to būs pie maza uguntiņa vārīt un tikuši maisīt, lai ne piesvilst. Šī sula jeb putra ir podā gāžama un ar kādu pūsli aizsienama, tad gan stāv kādu gadu.

No šās putras jāņem trīs karotes, leiji vienu stopu verdotu ūdeni virsū, virini to atkal pamazītim, kamēr tā putra atlaižās. No tā dzērena liels cilvēks rītā, pusdienā un vakarā 3 jeb 4 karotes var ņemt un to tik ilgi, kamēr tā vājība izzūdās.

Es haben sich wegen der Entfernung des Herrn Übersetzers verschiedene Druckfehler eingeschlichen, welche man zu übersehen bittet. Die Fortsetzung soll so bald als möglich folgen.[1]//

[1] Tulkotāja prombūtnes dēļ ir ieviesušās dažādas iespiedkļūdas, kurām lūdzu nepievērst uzmanību. Turpinājumam jāseko iespējami drīz.

Latviešu Ārstes četrpadesmitajs gabals

53

priekšājos gabalos es citas zāles, lapas un saknes esmu cilinājs, viņu brūķi ierādījis, ir to salasamu laiku uzzīmējs. Cilāsim vēl citas, ka trūkums ne esus spaida laikā, ka tu ari ar tavu padomu lopiem vari par palīgu nākt.

Bet, ja tu to salasīšanas laiku aizkāvēsi, tad visa šī mana mācība velta būs. Jo pie šādas tādas vājības, kas tev var uznākt, es šādu tādu aprakstītu zāli minēšu, ja tu nu šo minētu zāli ne esi atskapējs, tad ir mana minēšana un tava lasīšana šo rakstu viskin brīv. It laba lieta tur pretī būs, kad tu pēc manas izstāstīšanas mācīsies tās vājības grunti pazīt un tūdaliņ piederīgu zāli rokā ņemt, ko tu tavā mājā salasījies. Uz tādu vīzi tu to vērtu šo manu driķētu lapu nojēdzīsi un man vēl pateiksīsi.

Bet es pazīstu to palaiskumu un nebēdniecību mūsu ļautiņu. Dažs labajs sacīs: ko būs daudz no ārstības lietām mācīties, es, paldies Dievam,//
54 esmu spirgls un vesels; kad Dievs piestellēs vājības, tas ari atmetīs ārstības, tāpēc man ne rūp nedz zāles, nedz izzālojama vīze! Rimstajs, draugs! drīzi tu, drīzi sieva jeb bērni pie zemes var gulēt, voj tu tad iesi zāles lasīt.

Vājums brīžam tā apniknojās, ka cilvēks kā apmauts ir un murdos dzīvo. Ak, laba lieta, kad jav pie rokas ir, ar ko var izzāļoties, un ne vaijaga pēc palīga tekalēt.

Mācies tādēļ ari iekš šām lietām ar acim dzīvot, gudri sargāties un apgādāties. Vārīgs, mirstams cilvēks būdams, nedz nāvei, nedz vājībai spēji izbēgt. Ātri ņem drudzis rokā, tad kreš ir zaļi un smagi kauli. Jauna,

jauka āda lēti paiet kasama. Kā lapa birst, tā cilvēks mirst. Lūk, še tādas un šādas domas būs tavas mudinātājas no tavas drošības atlaist. Tās būs tās skubinātājas tavu labklāšanu un miesas veselību uz priekšu krietnāki apgādāt. Tādēļ es ari no manas puses ne norimšos vis labu padomu spriest. Itin kā es tūdaļ vēl zāles ierādīšu, pavasarā samādamas.

Kalvi (kalmus) ir zinama lieta. Šī sakne lai tavā mājā ne kad trūkst. Tas gārds, stiprs smaks, kas no šās saknes tavās nāsīs atsit, jav uzrāda viņas zālojamu spēku. Tā dikti pārsviedrina vājus, tā iztīrē jēlu vēderu,
55 at-//rietina sakaltušas glotas un ierietina asinis, kad tās jav metās kupināties un dzīslās sperties. Maz zāļu mūsu Vidzemē atrastiņas, kas šo kalvju sakni spēkā panāk, un vēl retākas, kas to gārdumā atstāv. Šās saknes kļūst kaltētas un tad smalki par pulveri sagrūstas. Pie šiem smalkumiem lieci sagrūstas čaumalas, zalpieteri un sagrūstas alantes saknes klāt, no viena tik daudz, kā no otra, samaisi to visu, tad ir tēv labējams pulvers rokā. Tas ir auksta drudža dzenamajs un krūteļu krietns dzījamajs. Lieli cilvēki no tā pulvera 2 un bērni pa vienu žipirksti var ienemt, maziem bērniņiem pašipirkstītis tiek pasniegts.

Drapes no tā pataisīt, to es citkārt mācīšu.

Kad tu alu dari un kalvju saknu pulveri pie raudziņa dalicīsi, tad alum no tā tiks gārdajs smaks.

Būtu mūsu saimnieces tik gudras, pavasarā un rudenī savām govim katrai kādu kaŗoti ar sālagu dodot! tad būtu lopi veseli un vaļā no ieveŗamām vainām! Bet kādu pāri nedelu no tā dodams! tad brīnumu redzēsi. Sevišķi, kad pie lopiem jav vainas klāt un tie mirstama mirst (ko mūsu tāmnieki perpļa laiku sauc), tad ģeldēs šis pulvers. Tāpēc laba tiesa no šiem kalvju saknēm jārok. Palagzdi, no citiem zaķukāposti un no vāciešiem Haselwurz nosaukti, aug mūsu mežos. Tā sakne //
56 izdod saldu un zāļīgu smaku. Šī sakne pakļūda vēmeni, tāpēc tā cilvēkam aplam ne jādod. Divi jeb trīs lapas, verdotā ūdenī ieliktas un tad ar maziem malciņiem iedzertas, pamazītim izvemina, ka cilvēks var izciest, bet pie zirgiem un lopiem ir šie palagzdi laikam brūķētiņi. To es uzrādīšu, no lopu vājībām runājot.

Pļavās atradīsi tu arīdzan to zāli, sauktu[1], ne aizkavējies pavasarā šās saknes ienākt. Tā sakne ir teicama, dzen sviedrus ir sievu kaites, atvieglo to girgzdi jeb tās sāpes locītavās, izmīzinādama pavalinām iekšīgus sūrumus. Ir slavējama ačū-zāle un tā pat arīdzan brūķētiņa pret to krītamu vainu. Bet šī sakne ir divijāda: viena lieka un tā otra tā īstena. Šo īstenu no tās liekas atškirt ļote piederās, to ņem gaumē. No viršes viena tā izliekas kā tā otra. Tai īstenai ir sakne pirksta biezumā, no ārpuses pelēka, no iekša balgana, aša un sīva tai mēlei, kad sakosta, izdodama stipru zāļīgu smirdumu.//

[1] J. Langes tulkojumā atstāta tukša vieta. Igauņu variantā te baldriāns.

Latviešu Ārstes pētspadesmitajs gabals

57

Es ne pietieku vis veselīgas ārstības ierādīt, ne! pienākās arīdzzan dažas lažas uzklāt un rātiņ norāt, caur kuŗām tu, spēku un veselību ievājinājs, pašu mūžu apīsini. Jūs pelnajt dažu grēku, bet tā piedzeršana ir, Dievam žēl, kājās! Šī liekās pārlustēšana esama un ir miesas ieskādēšana, maka tēriņš un dvēseles nīkoņabedre! Tu, dziŗulis, jav esi nīkulis un sodams, un tu kupļo to bezdievību, ir bērnus uz to amatu vadādams! ir pupabērniem top no dažas mātes, brandevīna mūsa esošas, šās nāvespiles iepilētas un tas kārajs zobs uz dzeršanu tīšams it agri ieskrostīts. Tekatņi saviešās ar tēvu žūpūti un ar māti mielestapu krogos un dzīrēs, tur izciemājušies, ko tie redz? — to negantību to dzērāju! tur no jaunām dienām plītēšanas nolūkojās un iemācās, no kuŗas prātacilvēciņš un dievbījātājs savus bērniņus svēti sargā un rātiņ atgriež. Tev piederētos ta-//vu
58 bērnu pārbrīdināt, tu, plītnieks, un pats esi vilks un gans, to uz to plītēšanu skubinādams. Tu smieklā ņem, redzot, ka tas puisītis, tas knauķis, skabri māk brandevīna glāzi grābstīt un rīklē gāzt, edz, un kā dēliņs īsti vēršās pakaļ tētīt.

Es ne esmu tavs baznicas kungs, bet dieva bījātājs un tavs ārste, es to saku pāržēlodamies, tādēļ es ari kādus vārdus tā Pestītāja cilināšu pieminēšanas pēc:

Kas vienu no šiem vismazākiem apgrēcina, tam būtu labāki, ka tam viens dzirnavuakmins pie kakla taptu pakārts un apslīcināts jūrā visdziļākā vietā![1]

Tu, bērnu priekšā piedzerdamies, voj tu ne padod to vislielāku apgrēcību? kad, tiem dzirdot, tu ar stingru un apstīpētu mēli vārdus grābsti, grabažas vien stomīdams, redzot, ka tu no vienas puses uz otru svenkojies un puldelē, ko bērni domās, redzot tev krogos jeb ceļmalī kā cūka dubļos izvārtīties un kā mirējs padzirās gulēt? Pasaki jele, voj var bērniem lielāku apgrēcību padot? Voj bērni tevi ne smieklā ņems, kur tie tev mīlos un godās? Kāda liela atbildēšana tev par to viņā dienā dodama būs?

Vislielāka ir tā ņegantība, kad tu pats bērniem uz plītēšanu ceļu
59 rādi. Kam Dievs tev ir bēr-//nus devis pēc audzināšanas uz dievabījāšanu, lai tie uz priekšu lietā der Dievam un cilvēkiem, bet tu nātras iesēj jaunā sirdī, viņiem mācītājs būdams ar tavām ļaunām darībām, tu iegrozi tos uz lažu ne tīšus. Kungi un tiesa tādu bezdievību ne nojundē un soda, voj tu tāpēc ne sodams izspruks? tev jāmirst un jāatbild pastarā tiesā par to audzināšanu tavu bērnu! kā tu atbildēs, ka tu tik bezdievīgi pret tiem izdarījies esi? kuŗa vaina būs, kad tavi bērni tādi paše dzērāji metās kā tu? un tie turplīk jašu grēkus pelnīs, voj šādi noziegumi ne uz tavu burtu rakstami? kā tu viņu grēkus iznesīs? Paši bērni tavi apsūdzētāji kļūs Dieva priekšā: tev vien vainīgu esam.

Pats rīšanā un plītēšanā ieradinājies, ievecējies un nosirmojies; ja tu no tās vair ne spēj izkūņoties un atrauties, krogos ar matskupiem un lāgabrāļiem būdams jeb kāzās, kristībās un bērēs, kaunājies laikam bērnus līdz vadīt, lai tie tavu kaunu ne redz; atmin tos svētus vārdus, pirmīt no apgrēcības cilinātus.

Ne dod mātei vaļu pupabērniem to brandevīnu iepilēt, nav tiesa, ka tas bērnu sirdi atkapina, tāds riebīgs, stiprs un degots malciņs sīka bērna vēderam ne klājās.

Tavu tēvu tēvi no brandevīna ne zināja, tas ir mūsu mūžā vien kājās!
60 Tēvi un // tēvu tēvi bija stipri kā ozoli, zaļi un smagi, tu un tavi bērni gurdeļo un izdēd uz pašām kājām. Lecās brandevīns kādas atspirdzināšanas zāles būtu, tad pa pilītēm un pa drapēm un ne pa stopu un pa pusstopu ņemams, tas, bērniem iepilēts, pakļūda kāraju zobu. Brandevīns ir viļātājs putns, vien reiz iebaudīts, tas uz vairumu un suituma urda, un šis brandevīna zobs tiks gadu gadējs rījāks. Bērni, uz dzīrēm līdz vesti un tur izciemājušies, nedz labumu redz, nedz labumu mācās. Ko bērni starp mielestapām un brandevīnu mūsām mācīsies? Bezkaunību! tas ir zināms! niknas zāles lētāki iesalasās un ieverās kā tās labas!

[1] Šeit citēts Mateja evanģ. 18. nod. 6. pants.

Pārbrīdini tavus bērnus no tiesas, ja tie uz pārdzeršanu cītās, proti: caur šādu uzcītību tas grēku ceļš atveŗās, spirglums izgaist, vājums un sērga kupļojās!

Tāpēc saku es otrā lāgā: domā uz Dievu, uz tavu zinam sirdi, uz to veikni tavu bērniņu un uz to svētu lāgadību, Dievu priekšā dodamu!

Edz, to galavārdu no man tev kā prāta cilvēkam un kā kristītam cilvēkam uzsakamu!

Nākošā gabalā mēs dzīŗamies izsatulkoties to briesmīgu skādi un nejaucību, ko tas brandevīns tavās iekšās pie tavas miesas un veselības padara!//

Latviešu Ārstes sešpadesmitajs gabals

61

tiem jav aprakstītiem kokiem ir vēl citi, kas pēc dziedēšanas jeb ārstības izdevīgi. Ikkurš to liepu pazīst, viņa lūki gan tikuši pavasarā kļūst plēsti. Vidzemnieki savas vīzes no tiem ada, un plostnieki savas š a i m e s no tiem vij, tas ir: lūkuvirves.

Bet voj tici liepu arīdzan zāles izdodam?

Tomēr ir tas tiesa! to tu nu pat redzēsi:

Ņem no īstas zaļas liepas to viduksnēju mizu, tā ārīga ne der, šo vīduvēju mizu nokasi līdz koka cietumam. No šām nokasām ņem 2 saujas, leiji pus stopu ūdens klāt, to virsū lējis, sadukurī to tiku tikām, kamēr tumīga jeb glotaiņa paliek.

No šās glotas var uz sāpīgiem un kvēlaiņiem tūkumiem uzsvaidīt.

62 Kad kalst, var no jau-//na uz kādu lakatu uztraipīt un virsū likt, un, ja kvēlas ar sāpēm ne atlaižās, ar vien virsū liiekama būs šī glota, vesels tiks.

Ir uz dzelbām, kad kāja jeb roka dzeldēta, var to virsū likt, ir izīgušām acim. Lielvātim, roze sauktām, tām vien ne der.

No liepu ziediem aptieķeri skaistu ūdentiņu pārlaiž, tas bērnu ārstība.

Šādi koki, tādi koki, ne viens tadšu paegli panāk. Tā dzen visu slimumu no iekšām, kad asinis saglīdētas jeb apniknotas kā slimā spranču

vainā, tad dzen visu niknumu ārā caur sviedriem un mieznāšanu. Tā gaļa no šā koka, sakne un ogas — viss ir zāļotājas.

Ņem no šā koka un no lieldadžu saknēm kādu sauju, pussauju norātu saknu, leiji pus stopu ūdens virsū, lai pie pašām labām oglēm valinām verd, kamēr treša tiesa ievirusi.

No šā dzēriena tas neveselajs ikdien kādu stopu iedzeŗ. Jo vairāk, jo labāk, un tik ilgi, kamēr tie slimumi mitās. Patīk šo dzērienu vēl gārdāku darīt, tad ņem kādas saujas no paegļu ogām, leiji aukstu ūdeni virsū un laj stāv, kamēr ogas atsulinājšas, tad noleiji to ūdeni un dzeri
63 to kā // citus dzerešus. Ir šis dzēriens ir asiņu šķīstamajs un uznākdamu neveselību pretīstāvētājs. Bet tas dzēriens ilgāki ne stāv kā kādu nedelu; tad būs atkal jaunu pataisīt, ko it lēti var darīt.

Ir paēgļu putru var vārīt, uz tādu vīzi: sagrūdi tās ogas, vāri tās kādas stundas ar ūdeni. Spiedi to virumu caur tīru lakatu, met tās grumsteles nost, tā kāsība jeb tas ūdens atkal jāvār, tiku tikām, kamēr tumīga paliek kā medus. Šī ogu putra labi jāglabā, tā vēl spēcīgāka ir kā tas priekšājs dzēriens, no tā koka izvārīts. No tās putras ņem tik daudz, kā divi reiz ar naža gala var saķert un vēl druscin vairāk, tad dikti pārsvīdīsi, dikti izmieznāsi. Ūdenssērdzīgi daždien caur šo putru vien ir izārstēti. Ir pie lopiem tā pa galam laba ir.

Tās ogas ne būs zaļas, bet mellas
un labi gatavas ņemt.

Nu es to priedi un egli gribu cilāt. Zinams: no šiem kokiem sveķis iztek. Ļaudis gan prot no šiem sveķiem plāsteri pataisīt uz vātim un trumiem uzliekamu, ir skabargus, pirkstos jebkur ielīdušus, tie ar sveķi izvelk. Tas nu gan labi ir! jo sveķis ir vāšu dziedētājs. Bet es tagadiņ mācīšu tos sveķus tecināt kā medu. Šos tecinātus sveķus vācieši terpentīnu sauc. Ka ne drīkst to no aptiekeŗiem pirkt.//

64 Ielasies labu pulku no tiem sveķiem, sevišķi no tiem baltiem un mīkstiem, un ne kaiš, kad ari ciesnēji apsusēti gabaliņi starpā. Ņem tīru podu, sien lakatu virsū, tā kā pie medus tecināšanas, tā, ka lakata maka vīzē iekšan kaŗās līdz pus podam. Liec tavu sveķi uz lakatu un to podu cepļā, kad maizīte izņemta ir. Lai tas tur pa nakti stāv. Siltums sveķus izkaus un patecina. Grumsteles vien atliek lakatā, tīrs terpentīns poda dibinā. Redz tu, ka grumsteles nav vēl tīri izkausētas, tad lieci podu otr reiz tā pat krāsņā jeb cepļā, kamēr visnodaļ iztecināts.

Ņem šo tecinātu sveķi jeb terpentīnu ar to dzeltumu no pautām, samaisi to, tad tev ir labs plāsteris rokā, tas iztīrē vātis it krietni no strutām. Un ko tu vēl pie tā plāsteŗa var iejaukt, to es parādīšu manā mācības gabalā: No tās dziedēšanas to dažādu vāšu.//

Latviešu Ārstes septiņpadesmitajs gabals

tām priedēm vēl ko būs pieminēt. Pie tām aizsviežās pavasarā pumpuŗi, tie ir it slavena lieta pret S k a r b u t un citu nešķīstību asinīs. Vācieši šo apniknotu vainu s k a r b ū t sauc, tas ir: kad kādi sārņi itin kā mieles visas asinis pārraudzē, ka puumi, vātis un pumpumi pa miesas āru, sevišķi pa smaganēm, metās.

Tie priežu pumpuŗi dzen tādas nešķīstības iz asinim.

Ņem kādu sauju no tiem pumpuŗiem, savāri tos ar kādu stopu ūdens, kamēr tie sveķi, tur līpami, atrietā.

No šā ūdens ikdien divi reiz labu alus glāzi var nodzert. Šie pumpuŗi, ari ar brandavīna pārlaisti, padara to brandavīnu it gārdu un smeķīgu.

To bērzu tā pat arīdzan tiem veselīgiem kokiem pieskaitam. Tas ir zinams! jūs, ļautiņi, gan protiet to pavasarāju bērzu sulu iecienīt, un tiešām tā aplam ne ir peļama, jo tā ir pa magam asins šķīstītāja un dzen to skarbūtu jeb asins sūrumu. Ir no bērzu pumpuŗiem labu zalvi var pataisīt://

66 Ņem šos pavasarājus pumpuŗus, kamēr tie zaļi un svekaiņi, sagrūdi tos ar saldu, ne sālītu sviestu, tiekams sviests no tiem zalš paliek, spiedi šo grūdumu caur lakatu un paglabā to dzestrumā.

Šāda zalve tev dienēs pret visādiem tūkumiem, tos noslābinādama, to tuklu cietību atmiekšēdama. Ir tās sāpes tā atlaidinās. To pašu pie cilvēkiem un lopiem var brūķēt.

Bet vēl lietīgākas ir tās bērzu-lapas.
Tās izdod pavasarā labas peŗas,
itin kā es to nu pat ierādīšu:

Nošķin labu pulku no šām lapām, kad tās sīkas un svekaiņas un nav vēl suiti pieplaukušas; pataisi no tām kādu vietu jeb cisu, tur virsū pieplokies ar pliku miesu. Garšlieku nogulējušam, lai cits vēl uzber lapas, ka tu ar tām kā ar kādu apsegumu apklāts topi. Lai galva vien tikai vaļā paliek. Ne kušņodams pārguli tā kādu brīdi, tiksi pārsviedrināts plaš; tādu svīšanu nokopj, tik ilgams spēsi. Tad, dikti nosvīdies, ceļies un nožavies eij gultā. Ne vaijaga ir kuršanas, jo pašas lapas izdod savu siltumu un savas peŗas, lādzīgākas kā jūsu pirts. Šo lapu pērienu var dažu lāgu par nedelu brūķēt.

Tas izzāļo senējas locekļu sāpes, kas locītavās aizmetās un no vidzemniekiem d z i r g s t s top nosaukta. Ir ģendiņiem, tādiem, kas uz savām pašām kājām izdēd, šis pēriens izdevīgs būs. Sukatā vien un tādā delamā vainā, kur tādi ļauni nakts sviedri uznāk, tur šis lapupēriens ne klājās.//

67 Pret lēkatņiem, ko citi spranču vātis sauc, pret visādiem trumiem, budžiem un kašķiem šās lapas brīnum ārstīgas būs. Bet ikdien ar tām būs sautēties, kamēr lapas sīkas, jo izbriedušas vair lieti ne der. Apgulot tas neveselajs vēl kādu asins-šķīstamaju var iedzert, ko mēs no dadžu saknēm un no paēglēm taisamu citur esam uzrādījuši; lētāki tas sūrums, asinīs kļūdīdamies, izzūdās.

P ē p e ļ u koks tālāki ne teicams, kā pēc saviem pumpuŗiem; no tiem var tādu pašu zalvi pataisīt kā no bērzu pumpurīšiem. Ja patīk, var šo zalvi maisīt ar to izspiestu suliņu no dadžu lapām. Ja kas laban dzīrās ar šo zalvi tūkumus noslābināt un sāpes aizņemt, tad to sulu no driģeņu lapām var izspiest un to ar tiem bērzu jeb pēpeļu pumpuŗiem sajaukt.

Uz šiem pumpuŗiem var ari stipru brandavīnu uzliet, lai tas nedelas divējas aizkrāsnī jeb saulē stāv atsulinātos, būs labas drapes, no tām var ikdien reizes divējas jeb trijas pa 60 jeb 80 pilītēm ņemt, — dzen visādu kašķi, sevišķi, kad tas asinsšķīstamajs dzēriens līdz brūķēts top. Šādi koki, tādi koki, bet ne viens tās godātas pliederes panāk, kas no vidzemniekiem ari pļūšu koks dēvēts kļūst, un tas no tiesas, kā pēc redzēsi.

Tie ziedi, tā miza, tās lapas, tie pumpuŗi — viss pie šā koka ir zāļotājs un dien pēc ārstības. Tā gaļa jeb tā malka vien ne der. Tā viduksnēja miza, no tās ārīgas, kas daudz ne maksā, nolobīta, atvieglo galvas un lielaju vāšu (rozes) sāpes, tur virsū likta.//

68 Šī miza, brandavīnā plūdināta jeb mērcēta un siltumā turēta, lai atsulinājās, dod tādu dzērienu, kas atvieglošanas padara caur vēmienu un caur pļūtīšanu, tāpēc tiek šis pliedeŗu koks mūsu zemiskā valodā it droši pļūšu koks nosaukts. No šā dzēriena 2 jeb 3 kaŗotes jāņem, kad caur ne iet, pie dikti aizspundēta cilvēka jāuzdod kaŗošu triju jeb četru.

Laikam šis dzēriens ar ziņu dodams ne ikkatrā vājībā, tas pieklājās sevišķi ūdenssērdzīgam, jo tas dzen no tiesas to ūdeni iz miesas. Tāds sērdzīgs to reizureizēm var brūķēt, tiekams jūt ūdeni izsīkam. Zeltanā sērgā ir šis dzēriens gan ari izveicīgs, ir dzen tas sievu kaites. Ja kam tas brandavīns, tur virsū liets, riebj, tad var ūdeni uz to mizu liet, tik ātri tas gan ne caur iet; laikam to drošāki var iedzert. Te pumpuŗi no pliederēm, brandavīnā plūdināti, izdod labu asins šķīstamaju, pa drapēm jeb pa pilītēm ņemti. Tos var arīdzan ar ūdeni vārīt. Pa visam būs uzcīsties tos ziedus ienākt, tie ir godāti un spēcīgi, tie pārsviedrina dikti, atvieglo tās sāpes un šķīstī tās asinis. Kad iesnas jeb kāsa ar drudzi uznāk, kad rosījies un kauli kā aptērpināti ir jeb kad bērni kasaiņi, tad ņem kādu sauju no šiem ziediem, leij pūsstopu verdoša ūdens virsū, apvāzi to trauku it cieti, lai stāv un remdens paliek! ir pie pašām labām oglēm to kādu mazu brītiņu var virināt, ja tad tikaj tas pods labi ciets, lai spēks un virums ne izvadās! tad kāsi to caur tīru lakatu un dod no tā kasaiņam ikrīt kaŗošu divēju jeb četru, kamēr tas neēdis un tukšā dūšā ir, lai tas tā cisā apsedzās un sasilst!//

Latviešu Ārstes astoņpadesmitajs gabals

69

riekšājā gabalā ir tas pliedeŗu koks slavēts un ierādīts, kā viņa ziedus pie iekšķīgām kaitēm var brūķēt. Šie ziedi ir svīstamas zāles, tāpēc tos var brūķēt pret tām sarkanām zīmēm, pret pakēm jeb vātim un lēcēm. Šie ziedi top karstā ūdenī kādā aizvāztā podā likti, lai atsulās, no tā bērnam it droši kādu kaŗoti var iedot! sirds atausīs, ļaunums aizmetīsies ārā plutas ar zīmēm un vātim, un tādā vīzē slimība no iekšenes uz āru lauzīsies. Tad var ārīgus sāpīgus tūkumus ar šiem ziediem noslābināt.

Ņem kādu sauju no šiem ziediem, savāri tos ar saldu pienu par putru, spiedi to caur lakatu caur un lieci to tūkumam virsū tik siltu, kā tas neveselajs tikaj var izciest. Tik drīz kā tas apliekamajs atdziest, jauns siltākajs apmeslis apliekams būs. Ja tu šim apliekamajam vēl kumeļu ziedus piemetināsi, tās sāpes drīzāki atlaidīsies. Šis apliekamajs ģeldēs ari pret tām ašām caursāpēm, sirdsdūriem, vēdera graizēm ir pret pašu
70 dzirgsti, dzirgsti sauc // mūsu vidzemnieki tās kvēlaiņas sāpes locītavās, aptieķeri pārlaiž šos pliedeŗu ziedus ar ūdeni, šis ūdens ir it godāts pēc vieglas pārsvīšanas. Šāda pārsvīšana dzen sirdsapžņaugus, kas bērnus aizgrābj, ka tie tā vārdzināti top kā krītamā vainā jeb indivā. No tā ūdens bērnam vienu jeb divi kaŗotes var iedot.

Šos pliedeŗu ziedus arīdzan citur var brūķēt. Tie dienēs sevišķi tūkumos un pie noslābināšanas to tūkumu.

Sagrūdi tos ziedus un lieci šo grūdumu tūkumam virsū; ir tās lapas, saspaidītas un satriektas, izlaiž kādu suliņu, šī sula, par tumīgu putru savirusi, esot tas visulabākajs dzījamajs pret rozi (lielajām vātim) tur virsū liekams.

Nu mēs daudzināsim tās pliedeŗu ogas. Šās top plūkātas, kad īsti gatavas ir, tā sula caur lakatu spaidīta un tiku tikām savārīta, kamēr sabiezās kā medus. Šī oguputra ir brīnumzāļotāja un katram saimniekam ieteicama, tā dzen slimumu iz miesas caur sviedriem un mieznāšanu.

Ir tie sīki sēklu graudiņi ogās ir ārstīgi, jo sagrūsti un ie-ēsti tie vēderu atvieglina. Ir kāda elje no tiem kļūst izspiesta, kas pļūtina un to sūru suliņu no asinim norietina. Redz, kāds lietas koks tas plieders ir! voj ne pieklātos to katrā dārzā audzēt?

Ievas koks malu malām sarodās, ir tas pēc izzāļošanas lieti der. Man žēl viņa ogas rudenī ne salasītas topam, tās īsti kā pliedeŗu ogas
71 var sagrūstas, saspiestas un par putru savārītas // tapt, izdodot savu spēku, ir pret vēdera laišanām un asins ligām it izdevīgas.

Ir lagzdām ir sava vērta! no riekstiem salda, gārda elje izspaidama! bet voj latviešiem vižo tādas spiežamajas skruves pataisīt pie tā darba vaijadzīgas; tā riekstu elje pie kāsas, vēdera graizes un aizspundēšanas, pie savilktiem locekļiem daudz atvieglošanas dod. Un mūsu saimnieki, ja tie roši būtu bijuši, varētu tie tās lagzdu žagas un lapas pavasarā tā salasīt, itin kā tie savas bērzu slotiņas un pazarus sasien! tas būtu lopiem ziemā slaktīgs ēdams bijis. No tā govis labi apkūlās un pienīgas paliek, tik labi kā no āres siena. Kā tu varētu oderi pataupīt un lopiņus krietni izmitināt, kad tev būtu vižojs visādas lapas un pazarus vasarā salasīt. No šādām lapām un žagām citi ļaudis vien savus lopus mitina par ziemu. Pašas alkšņu lapas, citkārt par brekām turētas, ir daždien aitēm veselīgs ēdamajs. Pats rūktums, tur iekšā kļūdīdamies, izzāļo aites brīnum. Lopi, šās rūktas lapas aplam ne ēduši, no pirmaja gala tās urknos un īdēs; bet, kad tie vien reiz ņemās ie-ēst, gan ēdelēs! tik daudz ikkurš var nojēgt: šādas lapas gausīgākas esam ne kā sauss salmu stobrs, ar ko jūs cauru ziemu lopus uzturajt; bet mūsu ļaudis aplaiskojušies, lētāki salmu jumtus plēš, badam ziemā uznākot, kā vasaras laikā lapas un pazarus saness. Citi jūsu starpā gan prot a i t ē m g o b ā t!
72 ja g o b a s ēdešu un zāles iz-//dod, kam ne būtu ari citi koki to izdevuši?

Maz daudz no alkšņiem var teikt; tadšu viņu sēkla, kas čumuros un čupjos pavasarā aizmetās, ir ārstīga lieta, jo tā apstādina un aiztveŗ dikti caur-laižamas vainas. Tā, nelaikā brūķēta, mēdz suiti aizspundēt un kaitīgus apstātņus padarīt. Jo ko palīdz ātras apstāves, kad cilvēka miesā sārņi un pļūtas paliek? laikam var tās alkšņu lapas un mizu salasīt un pie rokas turēt. Bez tā, ka dišleri to mizu pēc jaukas, skaistas

beices brūķē; bez tā, ka mūsu cēsniecenes to plaš iecienī pēc rustes jeb zeltenas pērves, ar ko bābas un meitas, un zeltenītes savus priekšautus norustē, tas ir, zeltenus pērvē. Bez tā, saku es, var to mizu un alkšņu lapas priekš lopiem brūķēt, kā mēs to turpāk parādīsim.

No ārsteniekiem pareizēms kļūst kāds alkšņu sāls pataisīts, ne pēc sālspūšlāšanas, bet pēc reizīgas brūķes. Tie nocērt zaļa alkšņu koka gabalu šādā malkā, tie tais šurp un turp caurumiņus tur iekšā, voj ar lielu svārpstu, voj ar kaltu, šos caurumiņus tie piebeŗ ar sāli un aizspundē tos pēc ar pulķiem no tā paša zaļa koka, tad tiek tas izurbulēts un aizspundēts koks ugunī likts, lai tur svilina, pēc kļūst šis nodeglis jeb svilis no uguns nost ņemts, tie caurumi atdarīti! tad rodās sāls — norudies un rūkts. Tas sāls tiek sausā vietā glabāts, tas būs laba aiztvērēja zāle — lopiem un cilvēkiem lietīga.//

Latviešu Ārstes
deviņpadesmitajs gabals

no

čūsku un kaislu suņu kodumiem.

zteicis tos kokus, no ārstēm iecienītus, es vēl vienu labdablu kociņu cilināšu.

Gan gadās mūsu vidū cilvēkus un lopus no čūskām iedzeltus topam. Aplamnieki tic, čūskām ašas mēles esam, ar kuŗu tās duŗ. Bet pareizi mūsu latvis to nāvīgu čūskas pīku dzeloni sauc. Tas dzelons ir tā kā dzerokslis — ašs zobs, ar ko tā čūska dze| un nedur, pie viņas smagenēm ir kāda pūtīte jeb burbulis, pilns ar nāvīgām siekalām. Čūska iecirzdama ielaiž cirtienam šo nāvīgu siekalu, šī siekala, vātī ielaista, iešaujās un plešās caurās asinīs un miesās. Tad vaina tūkst un kaist; ja tūdal ne padoms pie rokas, tad sāpes un tūkums sirdi aizspeŗ un tas iecirsts ir mirējs un nāves bērns.

Tāpēc gan pieklājās labu padomu spriest, kā šo niknumu no pirmaja gala būs aizsmakt, lai tas iekšas un sirdi ne aizķeŗ!//

74 Zemnieki mēdz iecirstu locekli dzestrā zemē jeb smiltīs bāzt jeb dikti aizsiet: lai launums tālāki ne ielauzās. Tas gan var labi būt, bet ne allažin, sevišķi, kad tā maza, nikna, neredzīga glotene jeb glaume iedzēlusi, kuŗas dzelons nāvīgāks ir, ka drīz un drīz labs padoms vaijaga!

Arīdzan pie kaisla suņa koduma ir liksta un nāve klāt. Tāds iekosts, visas tas mokas un trakības jutīs, kas pašam kaislam suņam bija. Daždien slimums ne tūdaliņ sirdi aizņem; tomēr ir nāves dīglis iešauts, tas slepjās un tiņās pa iekšu, pēc, jašu pēc ilgošņa, tas paplūst! tad metās galva, sirds un asinis iekaist, cilvēks paliek slābans, sadūcis, vienturis, ļaudis bēg, sirds gremžās un saplok, ka viņš ari to vislabāku draugu vair ne ierauga. Pēc rīklē sāpīgs tūkums metās, tad tvīkst un slāpst, un takmēr viņam ūdens un slapjums pie nāves riebj, tur virsū skatīdamies. Raustīšanas un trakums uzmāc, un tāds nelaimīgs sasienams un aizslēdzams, tāpēc ka tas, zobus trīdams, grasās ikvienu saplēst un sakost kā pats kaisls suns. Brīžam tāds vaigsts ērmīgi izdarās bļaudams, gaudādams, riedams. Vaigi pārgrozīti, tukla mella mēle iz rīkles izpaužās. Šī gauda un roiesma gan piespiež prāta cilvēku pie laika padomu sameklēt, kā čūskas un kaisla suņa kodumam var pretī ņemties un tādu slimumu laikā noveikt un no iekšām atraidināt.

Es papriekš kādu ziņu došu, kā tādā nesekmē gudri jāsargās.//

75 Pa visām jālūko, kā to nāvīgu siekalu no tā koduma var izsūkt. Ja tāda izsūkšana šķiņās, bēdas vair daudz ne būs. Ka tā vaina top aizsieta, ar to ne pietiek vis, lecās atliktu viena lasīte vien no tās mēŗīgas siekalas vātī! tas iešaujās un ieveŗās visās asinīs. Ar muti šo mēŗi izsūkt ir bailīga lieta; tecini tādēl knaši pēc kādu asins laidēja, lai tas velkamus radziņus vainai virsū liek, jo dzilāki tas ar blietīti iecērt un jo vairāk asins tek, jo labāk būs. Ir var citur asini laist pa pillam.

Pie čūskas dzeļuma lūk, ka drīz var ošu mizu dabūt, ne to ārīgu, bet to iekšķīgu, pie paša koka klātēju, ar šo aptin to vainu, sāpes un tūkums mitēsies mitama!

Tos radziņus no tās vainas atņēmis, izmazgā to vainu ar stipru etiķi, jo etiķam ir tāds spēks mēŗam to kvēlu paņemt, tādēļ jaudājies ari no tā kādas divi kaŗotes iedzert! tad apsedzies un nosvīdies, caur to svīšanu etiķis slimumu dzīs. Visu labāki ir, kad tu kādu mazumu driakļa (teriak) klāt liksi.

Tā bomelje ir tādās vainās visvairāk pieklājīga, tā aptieķē un muižās lēti uzeijama un ne dārga ir, nosvaidi un berzi ar to it dikti visu to miesas vidu, kur tā vaina; sāpes un tūkums atlaidīsies, un to vairāk kā vien reiz var padarīt. Tā bomelje ir te tik piespēcīga, ka mēs ļaudis esam redzējuši, kas tīšām ļāvušies iedzelties, un, kad tas slimums jav tūvu pie sirds bija, tā bomelje tiem tversmes tapa.

76 Tie o z o l a v a b u l i, kas lapu mēnesī pa // vakar pa pulkiem kā bites spindelē, tie ari še top brūķēti, tie tiek medū ielikti, lai tur iekšā sprāgst, tā kļūst tie ar to pašu medu paglabāti. Lecās kāda nelaime no čūskām, tad top tie grūsti un tam ievainotam iedoti. Dažiem ir tas palīdzējs. Bet tādas jaudas navaid kā pie bomeljes. Jo pie ie-ēšanas tadšu radziņi, asinslaišana un izmazgāšana ar etiķi vaijadzēs. Ir jālūko,

ka tā vāts ne ātri apdzīst, bet kādu laiku vaļā paliek un labi izpuešņo, tās apniknotas strutas izlaižot.

Tāda pilnīga izpuešņošana kļūdīsies caur to sveķu plāsteri, no mums priekšājās lapās aprakstītu.

Visas šās lietas, kaut gan piederīgas, tadžu zemniekiem tādā bailīgā būšanā ne allažin drīz pie rokas ir, es tāpēc drīzāku tversmi ierādīšu. Nogrebsti no vaŗa katla tos sodējus, c i e s n ē j u s pie paša katla lipdamus, tā, ka ari vaŗa grebzdas klāt nāk, šās grebzdas ar caursāpju zāļu pulveri un ar degtiem briežu ragiem, par pulveri taisītiem, ir tam ievainotam jā-iedod uz dažām lāgām, lai tas tad nosvīst.

Jeb grebsti no vaŗa tik daudz kā miežu grauda vērtas, ar sviesta maizi lai tas vājais to ieēd trīs rītos — vienā rītā pakaļ otru.

Bet dzird: ja tā vaina jav pārstāvējusi, tad tas ne palīdz. Gan ari pūšlātāju gods būs čūsku kodumu appūšlāt un apvārdot. Kādas tversmes pie tiem būs, to es labprāt ne zinu; tik daudz es tiešām izprotu: tiekams tu pakaļ tādu labdaŗa skraidelēsi, tu vienu no man cilātām z ā l ē m varēsi rokā ņemt, kas patiesīgākas būs kā tā melīga plostabārzda svēti vārdi un pūšlāšana.//

Latviešu Ārstes
77 # dividesmitajs gabals

no

plāsteŗiem (jeb plāksteŗiem)

gabalā tika no priedēm runāts un parādīts to priežu sveķi lutināt un tecināt itin kā medu, kurš lutināts sveķis tai terpentiņu eljei līdzīga ir, aptiekē pirciņai.

Nu pat es runāšu no plāsteŗiem, no viņu pataisīšanas un kā pie tās plāsterēšanas it apdomīgi jāturās.

Jauna un senēja, pārstāvējusi vaina ne vienāži jākopj. Lieci tāpēc vērā: ko būs iegaumēt pie katras plāsterēšanas, es to nu pat izplātim priekš acim likšu.

Ja gadās rokas jeb kājas pārcirst un asins tek, tad tu žiglojies pārsteigdamies to asini vien tikaj aiztvert; tad kļūst knaš un knaš šķiltavas pulvers jeb zirneksļa tīkls pietūcēts; bet tāds likums jele! ne ir no tiesas teicams, tu gan ar tām pūkām to caurumu pielipināsi, bet tā vaina, agrāki aiztverta, paliek kvēlaiņa un tūkst, tā puešņo un puešņo, un ne // var izpuešņoties! kāpēc ne? tas griezums jeb cirtums, sevišķi, kad tas liels, savu tiesu asinu ne ir iztecinājs, un tas tomēr pienākās. Jo šī iztecināšana atvieglo to vainu tik daudz kā laba asinslaišana. Turpretī tas asins, nelaikā aiztverts, speŗās aplam caurā plutā, padara nejaucību, tūkumu, sāpes
78

un beidzot mūžekļa plāsterēšanas. Manubēd, lai asins krietni tek, ne kaitēs vis! tāda tecināšana, ja mērena bijusi, izskalo to vainu, nedz tūkums, nedz drudzis uznāks pēc lādzīgas asinstecēšanas; to vāšu lūpu jeb risu un pārgrieztu ādu tā būs savelt, ka viena mala ar otru savienojās, tad ar pirkstiem kā kāda šūde kopā aizvērta un ar labu gaŗu sienamaju aizsieta top; tas risums ādā sarepās drīz un apdzīst, ka nedz dzelbe manama būs. Bet to sienamaju ne būs suiti aizžņaugt, ka apakšājām dzīslām miesās sa-[1] un vāta paliek pukstēt un caur saviem ģeņģēm tās asinis cauru miesu izpļupt, jo, kur asinim nav vaļa ir tecēt, tur paliek miesas gabali neļaužu un aptirpj; atkal ne visķin svabadi jāsien, tad vāšu lūpas šķeļās risās un kopā ne dzīst. Ir tas cirtiens pie kājām, tad tā jāsien, ka sienamajs ne nošlūk.

Ja asins suiti tek un viskin ne aptveŗams, tad lieci ozolu piepes virsū, no kuŗām es jav citur esmu runājs, bet tās piepes ne jāņem nost, kamēr pašas birst, tā vaina laikam dzīst bez plāsteŗa un bez zalves. Ja tūkums metās, lieci likdams siltu etiķi virsū.

No tām piepēm tik daudz būs pieminēt: tās visu labākas rudens laikā topam plēstas. Tās citā laikā plēstas ir visapkārt jānomizo, tad tā
79 gaļa, // kas tur iekšā, labi jākuļ, lai mīksta paliek. Tā pamizāja gaļa daudz lieti ne der, bet, par pulveri sadedzināta, ari tiek uz vātim bārstīta, tā ari ir asins aiztvērēja.

Ja tu redz to vāti sūdaiņu un puesnaiņu esam, tad plāsteris virsū liekams. Un vāts allažin jātīrī ar zalvēm, ko es nu pat aprakstīšu.

Vāšu tīramaja un dzījamaja zalve.

Ņem to zeltumu no divi pautām, no tā lutināta sveķa mārciņa cetortu tiesu, tecinātu medu pus kaŗotīti. Berzi pirmīt to sveķi ar to pautu zeltumu, tad lieci to medu klāt un sajauci to par zalvi, tad izpūkā jeb nodrāzi kādu smalka audekļa lupatu, šās pūkas, ar to zalvi aptraipītas, liec vātī.

Ja vāts suiši sūdaiņa, izmazgā to ar kalķa ūdeni, kā mūsu trešā gabalā mācīts. Lieka gaļa vātīs top dzīta ar g a l l i c a akmini. Šis akmins aptiekē pirciņ, lieka gaļa, ar to apberzēta, tūdaļ izzūdās. Kur šis galica akmins trūkst, citu vāšu tīramaju un liekas gaļas dzenamaju var samādīt: taisi ķiegeli jeb akmini degošu, liec alūnu virsū, tad tas virīs. Virušu ņem to no akmins nost, kad apdzisis, sagrūdi to par pulveri un beri to liekai gaļai virsū.

Bet visulabākajs ir tas akmins, kuŗa sataisīšanu es nu pat rādīšu.

Pirci no aptiekis alūnu un baltu aču zāles — no katra 6 lotes, grīnspān 1 lot, salmiak 3 kventīn. Lieci tās lietas kopā jaunā šķorētā podā, tās zāles top papriekš smalki sagrūstas, lai tas pie pašām labām oglēm

[1] Šeit tekstā acīmredzot izlaidums.

80 verd, tas kusīs kopā, bet arvien jā-//jauc; kad viss samaigts, tad ņem no uguns, lai atdziest, un tavs akmins ir gatavs.

Tas pie cilvēku un lopu vātim brīnum labs, lai tas ne vienam saimniekam mājā pietrūkst, tās zāles, no aptiekes pirciņas, nav dārgas. Ar šo akmini vāšu tūkumus drīz un drīz māk noslābināt.

Pie pusstopa ūdens lieci no tava akmins smalki sagrūstu šipirkstu četru jeb sešu klāt. Iemērci tur iekšā kādu lakatu, reizu divēju jeb četru sagumbātu jeb kopā liktu. Šo lakatu lieci virsū. Ja tas lakats apsusējs un sauss metās, iemērci to, atkal virsū likdams.

Ir kāds zirgs sajādīts jeb no sedlēm spiests, jeb citur iebrāzīts un jēls, lieci šo ūdeni virsū — vesels būs.

Pie mazākām vātim, ne suiti sūdaiņām, sešas kaŗotes ūdens un no akmins kāda zirņa lieluma vērtas var ņemt un ar to to vainu izmazgāt; ir tā vaina lielāka, tad vairāk var ņemt.

Lopam tu to akmini bez ūdens var ielikt. Ņemās tā vāts šķīstos, tad būs to lēnītām izslaucīt, ja nikni slaucīsi, tad tu parausi un dragāsi to jaunu braunu jeb to jaunu ādu, kas jav metās aprepētos, un tad tu to dziedēšanu aplam uzkavēsi. Šis akmins ir tas visulabākajs dziedētājs, kur tā vaina vien mīkstās miesās atrodās; bet, kad dzīslas jeb cipslas puš, tad ar prātu šo akmini būs cilāt. Pie pārgrieztām dzīslām tā zalve, pirmīt ierādīta, laikā nāk.

Turplikam es plašāki mācīšu, kādā vīzē v e c a s s k ā d e s un p u u m u s, sevišķi p i e k ā j ā m, būs nokopt. Jo zemnieki mēdz ar tādām skādēm daždien vazāties.//

Latviešu Ārstes dividesmitajs un pirmajs gabals

no

vātim un augoņiem.

vāšu ārstēšanas ne vien vaijaga ir tos plāsteŗus pazīt, bet te ari citi mākli priekšā būs. Ja tu ne iegaumēsi, ko es nu sacīšu, tad plāsterēšana un izzāļošana brīv būs.

Edz! ja kāds cirtiens jeb griezums miesās it liels ir, tad mēdz ari drudzis uznākt. Šim vāšudrudžam būs sevišķi pretī iet un tam to ceļu rādīt! tas ir protams! drudžam pretī ņemdamies, tu to miežu dzērienu ar zalpieteŗi un medu vari brūķēt, kā iesākumā mācīts, jeb vienu šipirksti zalpietera ar šipirksti samaltu čaumalu, pulverī sajauktu, še pieklājīgs būs. No tā var šipirkstus divijus novakarā ņemt. Jo novakars ir drudža strēķis; tad tas drudzis daždien vājiniekus rokā ņem. Kaut šie pulveri ne drīz pie rokas, var ari kādu šipirksti biszāles iedot. Lec
82 tā vaina no kāda // triekuma jeb krituma, ka tā miesa satriekta, sadauzīta un tas dusiens zilš un mells paliek, tad ģeldēs vērmeli un lubstāji, proti:

Sagrūdi šās zāles ar etiķi, izspiedi tās pamazam un lieci tās siltas zilumiem virsū, kamēr tās zīmes un tas tūkums zūdās. Ir viens pats etiķis, silts ar lakatu uzlikts, ir labāks kā citi likumi.

Etiķis norietina kupinātu asini, kas apakš plutas kļūdās un to ādu zilu padara. Es pie tiem ne piemetīšos, kas te daudz plāsterus un zalves piesvaidīs. Jo tādi triekumi dzīst drīzāki no tā vienīga silta etiķa, sevišķi, ja tas ievainots ari kādu pāri karošu etiķa iedzer. Jo tas etiķis no iekša to saretētu asini apakš plutas izšķīdina.

Bet, ja asinu suitums pa ādas apakšu aizsperies un kā kāda kulīte apstājies un sarepējs, tad āda vaļā jāgriež. Ja tas ne notiek, tad metās nikni augoni un puumi, ko tik lēti ne izārstēsi.

Ja te drudzis uznāk, tad asins laižams strēķis būs bez uzkavēšanas. Pīpenes jeb p e l a š k i, schafgarbenkraut, saspiesti un virsū likti, i z r e t ē brīnum tādus asins kupenus, itin kā mūsu latvieši to arīdzan prot un brīžam uzzīmē. Beidzot vērā liekams: ka visiem tādiem ievainotiem būs sargāties par brandavīnu un visu piedzeršanu, par sagulēšanu un dusmām. Caur tām lietām tas vājais tvaiku ņem, tā vaina apniknojās, kaist un top dažreiz nāvīga. Tā pat ari jāturās pie locekļu pamisgēšanas un izraustīšanas. Tūdalin nu no pirma gala ir tas pa-//misgēts loceklis iegrozams. Dažs jūsu starpā uzdrīkst šo amatu uzņemt un to krietni ne prot. Kur pie cilvēkiem un lopiem īsti ne kādas pamisgēšanas, nedz izgrozīšanas ir, tur tomēr tiek staipīts un andelēts, un vainīgam nepatiess gaužas sāpes padarītas, ir tā vaina metās lielāka ne kā pirmīt bijusi! pie izgrozīšanām uznāk tūkums, to pirmīt būs izšķīdināt. Še etiķi, ar krāss māliem sajauktu, var uzlikt. Ir alus, ar apiņiem dikti savārīts, apmetams, tas padara tūkumu mīkstu un paņem sāpes. Vēl spēcīgāks ir brandavīns, ar etiķi kopā jaukts.

Bet ļaudis ir palaidīgi: kad tūdalin ne labāk kļūst, tad tie atmet labas zāles; to šeitan ne būs darīt, bet ar to apliekamaju uzstāt. Ja ne uzstāj, maza vaina tā var apslimēties, ka pēc tā dziedēšana it grūta top, tādēl jāuzstāj ar to brūķēšanu labu zāļu, kamēr labāk tiek.

No augoņiem

Augoņi metās no divējādas vainas: voj no krituma, triekuma un dauzības; ir kad kāds graizums jeb cirtiens krietni ne izārstēts ir; tad tas puums, vāšu iekšā apstājies, no jauna ņemās puešņot un tūkt; otram kārtam, tie augoņi sevišķi lec no iekšķigām nešķīstām, puešnaiņām, sūrām asinim. Še augoņi, no iekšķigām vainām lēkdamies, it grūti top ārstētas. Zinams: spranču vainā un citās mūžekļa ligās augoņus mezdamies, sevišķi pie kājām. Lai tie gan plāsterēti kļūst, te // dzīst un kalst, citur no jauna metās. Un citādi tas ne var būt, jo sutoņas asinis ar vien sūst un ādu un plutu appļupst un ie-ēd; tāds asins ir it kā glums sārms, kurā rokas un kājas noplūk. Tādām asinim pirmīt sūrums jāpaņem, lai tad gan izbunbulē par miesas āru ar kramiem un budžiem, tādi gan drīz ārstēti kļūst, kaut iekšas vien tīras.

Brīžam ir cilvēkam veca skāde, senējs augons, asinim ir jav iedabāts visus sārņus ar tiem puumiem tā augonī kā caur kādu viragu jeb atvaru izvirināt. Tāpēc, ka nu tas augons ar tām strutām visu slimumu no visām iekšām izsūst, ir tāds cilvēks pie visiem citiem miesas gabaliem spirgls un vesels. Aizbāzi šo atvaru piepeši, apdziedini šo vāti! sārņi, puešņi paliks miesās, un tas aiztverts sūrums ie-ēdīs iekšas ir pašu sirdi jeb krūti, un daždien nāve uznāk.

Tādēļ ne piepētīga apdziedēšana tādu augoņu pienākās, bet apdomīga šķistīšana to iekšķīgu asinu.

No tādām asins šķīstamajām zālēm gan ne varu tagadiņ runāt, bet piederās papriekš šās vainas galu galam izstāstīt.

Teitan es vien tās zāles cilāšu, virs ārīgām miesas vainām liekamas.

Trešā gabalā tapa no tabaka un kalķu ūdens sacīts: to labi esam pie dziedēšanas, arīdzan kļua kāds plāsteris ieteikts, no bomeljes un vaska sataisams. Nākošos gabalos es vēl citus labākus un spēcīgākus plāsterus ierādīšu.//

85

Latviešu Ārstes
dividesmitajs otrs gabals
vēl no
augoņiem.

vainas un tie kavēkļi, kas tai dziedēšanai to augoņu pretī stāv, ir dažkārtīgi. Šos kavēkļus un vainas pirmīt labi jāpārtīkā, kad to ievecētu skādi ar pašām saknēm grib izlīst, citādi visa ārstība magumā ies un slikti izdosies.

Prātīgs ārstenieks ne strādā no viršes un ačgarni, viņš tās vainas no iekš- un ārpuses iztīkā, viņš uzmet arīdzan acis uz augons nomalām. Ja šās nomalas kvēlaiņas, tad var izprast tādu kvēlu no iekšenes nākam, kad asins tvīkst un kaist, un iekarst. Šis iekarsies asins pierietā tam tūkumam, tūkums iekvēlāsies un sūrst; teitan lai plāsterē, cik gribēdams, tās kvēlas un sāpes ne atlaidīsies vis, kamēr no iekšenes tām asinim tas karstums paņemts būs, tad ari to kvēlainu augons nomalu var dzisināt; tad arīdzan ārīgu apliekamaju var mādīt. Pavasarā un vasarā padoms pie rokas būs. Tās lapas no lielajiem dadžiem, šeitan
86 uzlikti, atdzisina // to tvīkumu un atvieglo to sūrstēšanu. Ir ceļmalulapas, ir p e l a š k i, ko citi p ī p e n e s, schaafgarben, sauc, tik zaļi saspiesti un uzlikti, dzisina vēl diktāki un dziedina viegliņām. Bet ar vienu vienīgu uzlikumu ne pietiksi vis, būs tiku tikām uzlikt, kamēr labumu jutīsi, rītos, vakaros jāuzliek no jauna. Ja šās zāles ne palīdz, tad ņem:

Pautu baltumu, saberzi to ar alūn, kamēr tā sabiez un kupinās kā kupināts piens, šo biezumu uztraipi uz lupatu un lieci to virsū, ja apsusē lakats, jāliek cits virsū.

Ir kupināts piens uzlikts atdzisina savu tiesu. Ne vien šī norūdīta augonsnomala stāv tai dziedēšanai pretī, bet arīdzan tā aprepēta nagaiņa āda tanī nomalā. Šo ciesnēju ādu papriekšu būs atmīkstīt un atraidīt, citādi visa darbošana velta ir. Šis repis ar blietīti iecirsts top, un tad tiek velkami radziņi virsū likti. Bet, itin kā tas pie nāves sāp, to ne būs darīt kā spaida laikā.

Es še cilināšu kādu zāli, kas tādās vainās triādu labumu padara. Varduļi, no vāciešiem schellkraut saukti, ir šī zāle, tā aug sētmalos un pavēņos, tā izlaiž saspiesta zeltenu sulu it sīvu, ja to pie mēles lieci. Nu mēs to triādu spēku šās zāles parādīsim:

1) tā, zaļa saspiesta, uz ciesnēju augonsmalu uzlikta, to cietību atmīkstinās, ka to braunu pēc ar pirkstiem var nolobīt;

2) kad vāts jav pārtrūkusi, tad šī zāle izkož to vāti, to šķīstīdama;

3) visu tūkumu, vātis atlicinātu, šī zāle atlaidinās un noslābina.//

87 Ja ciļi jeb cits miesas gabals uztūcis, tad etiķi ar krāssmāliem (kas krāsnī izdegti) gan var brūķēt, bet šī zāle ir daudz spēcīgāka.

Nu pieklāsies tos kavēkļus pie vāšu ārstēšanas uzzīmēt, kas no pašiem augoņiem lec. Senējs augons lādzīgus puešņus ne izlaiž, tas sūst vien! tāds sutons tai dziedēšanai nikni pretī stāv. Itin kā ēdājs pirkstos, no citiem matrans nosaukts, to mēdz padarīt. Tādēļ vaijadzēs šo vecu mūžīgu sutoni izkaltēt. Tāds kaltamajs ir vītola miza, to ar ūdeni būs vārīt, kamēr ūdens dumš paliek. No vītoliem vēl būs pieminēt: ka mūsu vidzemnieki, seviški tie cēsnieši, kuŗiem izveicīgāka mēle ir kā citiem malēniešiem, šo pašu koku arīdzan blīzni ir kārklus nosauc, tāpēc ka šis koks ne vienādas tautas esot. Tā miza no šā koka, kā pirmīt sacīts, vārīta izdod mazgamaju, ar kuŗu visas sutaiņas vecas skādes var iztīrīt, ka tās uz atveselošanu ņemtos. Ja tāds sutons jeb struta suita, tad nokasi kādu drusciņu blīvites (bleiweiss) un lieci to ar lakatu klāt; drīz apsusēs!

Visu liekugaļu un citas vāšu strutas jeb pievasas var ar to gallicu akmini dzīt un vēl labāki ar to akmini, priekšājās lapās aprakstītu.

Ja tev naudas pie rokām un tev ne riebj to pēc tavas ārstības izdot, tad lai aptieķeris tev šo pulveri pataisa, ko es nu pat aprakstīšu.

Ķ. Mirres, smalki sagrūstas, 1 lot; salmiak būs lot, zalpieter un kamver — no katra būs kventīn.

88 Lai aptieķers to glāzē dod, ar pūsli labi aizsietā. // Daudz ne maksā jeb dārgs neva perciņ. Turi šo glāzi sausā vietā, jo velganā pulvers atlaižās un izkūst. Uz strutainu augoni pieberi šo pulveri, aplam sūrst, kamēr strutas un liekagaļa klāt. Tas izēd to niknu liekumu tik dziļi, kā niknums ieurbulējies. Kad niknums izēsts, vair ne sāpēs! ir

pulvers vair ne piebeŗams! pie tā pulveŗa druscių no tās zalves var pielikt, kas no lutināta sveķa, no pautu zeltuma un medus taisama. Kā priekšājās lapās minēts.

Dažkārt še arīdzan palīdz zemeņu (Erdbeeren) lapas, kaltētas un par pulveri sagrūstas, un tā vātīs iebērtas. Tādu pašu labumu padara kā ne aplam citas zāles.

Ir pautu un miŗŗu elje ģeldēs pie vāšu ārstēšanas. Šī elje klūst šādā vīzē pataisīta:

Vāri kādas pautas it ciet, ņem to zeltumu no tiem cietiem pautiem ārā, gozā to kādā pannē, kamēr nosvīž, izspiedi to svīdumu dikti caur lakatu, šis svīdums ir pautu elje, to vien var brūķēt, kamēr jauna, jo pārstāvējusi un pasmakusi tā vair lieti ne der!

Miŗŗu elje citādi jātaisa: ņem to baltumu no cietvārītiem vistu pautiem, piepildi šo baltumu ar sagrūstām miŗŗiem, aptiekē pirciņiem, sien tos ar kādu vedenu kopā, uzkari tos pagrabā jeb citā dzestrā vietā, lieci mālu telerķi apakšā, tad kādas piles izpilēs, šās pilītes ir mirru elje!

Šī ir gārda un slavena svaidama zāle, ar kuŗu visādas vātis var dziedēt, kad tās pirmīt piederīgi iztīrītas. Ar šo arīdzan visādas aušu augoņi un sāpes no tiesas top ārstētas.//

Latviešu Ārstes dividesmitajs trešajs gabals[1]

88a

emnieki mēdz biszāli brūķēt ārstētos, itin kā jav cetortā gabalā pieminēts. Šī brūķe ir laba un aplam ne nosmādējama. Jo biszāle top no tādām lietām izsamaigta, ko arīdzan ārstenieki savos pulveros iejauc, proti: no zalpieteŗa, sēra un dzisinātām oglēm. Zalpieteris atdzisina iekšķīgu karstumu. Sērs pārsviedrina. Smalki sagrūstas oglas stāv vēdera jēloņam pretī, dzen tādā vīzē brīžam to drudzē.

Tādu pulveri tu lētāki var ienākt un pataisīt. Protams: sameklē gliemešu čaumalas, no citiem gliemešu skirstiņi saukti, tās visur ūdens-, jūŗ- un upmalās salasamas, jeb Vāczemes gliemešu čaumalas. Pavasarā
88b pilssātos mēslos izmestas. Savāri tādas čaumalas glumā sār-//mā, lai lipīgi sārņi atmiekš, tad noskrubini un nokasi tās ar nazīte it tīri, sagrūstas miezerī par smalku pulveri, izsijā caur ašķusietu. Lecās gliemeši pietrūkstus, nedz uzeijami būtu, var tu arīdzan vēžu čaumalas

[1] Oriģinālā 23. gabalam trūkst lappušu numerācijas, tāpēc šeit lappuses apzīmētas, pēdējai numurētajai 22. gabala lappusei pievienojot burta indeksu: 88a, 88b, 88c, 88d.

jeb kājiņas ņemt, bet to līpama gaļa ir tā iekšķīga miza jeb plēvīte tīri jāizlaup.

Visu labāki ir tie balti akmintiņi, vēžu iekšā pie pakausīti atrastiņi, citi latvieši šos akmintiņus v ē ž u d z i r n a v a s nosauc.

Ir vistu un zošu pautučaumalas var tā pat paglabāt un te brūķēt, smalki sagrūstas un caur ašķusietu jeb caur smalku audekli caur bīdelētas, kā pirmīt sacīts. Māc bērnus jēls vēders ar ēdoksli un ar vemēm, dod no tāda čaumalu pulveŗa tik daudz, ka ar naža gala var grābt jeb šipirkstīti, kā citi latvieši to nosauc, tas iedodams ar ūdeni. Šis pulveris tā pat arīdzan dzen aukstu drudzi, maziem vieni divi, lielajiem vieni četr šipirkši ar ūdeni iedzeŗami, ja drudzenieks pārsvīst, it labi apsedzams būs.

Ja šo pulveri pret karsoni brūķēt gribētu, tad maisi vienu strīķētu karotīti zalpietera, vienus divi jeb trīs karotītes čaumalu pulveri dikti kopā, no tā lielam cilvēkam pa 2 un mazajam pa 1 šipirksti dodams. Bet lai ne paliek pie vienkārtīga devuma par dienu, ja vājnieks nikni
88c tvīkst un // iesakarstās; tad rītos, vidusdienā un vakaros, ir pašā naktī jā-iedod.

Te pat es vēl mācīšu kādu bērnu pulveri taisīt, kad bērni vēkš tītīgi un nemierīgi ir:

Pavasarā meklē lielrožu saknes, Peonjee no vāciešiem saukti, tās lēti visās muižās uzeijamas. Izroci tās, pirms viņu lapas plaukst, izkaltē tās, tīri nomazgātas, ja tās suiši resnas, saskaldi un sagriez mazos gabaliņos, sakaltētas pavēnī, uzveŗ kādā pavedenī, pēc izkārsti tās vējā dikti kaltētos, tad sausas un drupanas sagrūdi miezerī grūsļu grūsļos par pulveri, pēc vēl caur ašķu sietu var caur laist, no tā ņem 2 šipirkstus, no tā čaumalu pulveŗa ari 2 un no zalpieteŗa, smalki sagrūsta, tā pat vienu šipirksti, jauc to visu jaukdams, no tā var pupabērnam pašipirkstīti ar zīdekli, atšķirtnam divitiek daudz iedot ar ūdeni. Ja ne atlabējās, var to divi jeb trīs reiz par dienu darīt. Ir liels cilvēks to pulveri labam var iesaņemties, kad sirds dur un žņaudzās.

Šīs lielrozes ir aplam lietīgas un ārstībās derīgas, lūk tādēl to sēklu dabūt, iesēj to tavā dārzā, tā brīnum auglojās un saknojās, un tev labs padoms būs ir taviem kaimiņiem.

Vēl es tev ierādīšu kādas sviedrinājamas zāles samādīt. Tu vājam
88d izlūdzies zāles no // kungiem, tev tiek svīstams pulvers dots, un šis pulvers ir sadarināts no zalpieteŗa un caursāpju zālēm, Kardobenedikt citkārt sauktām, tik lēti tu no kungiem māķ to sēklu no šām zālēm lūgt jeb par kādu vērdiņu no zāļubodniekiem pirkt un to tavā dārzā sēt, un rudenī to sēklu no tā sējuma izņemt un glabāt, tādai tev it labas zāles rokā

gājušas, kas vājā laikā tev un taviem lopiem dienēs. Bet šis caursāpju pulvers divijādā vīzē top sataisīts un brūķēts, karsonī viens šipirkstis no tā un divi šipirksti no zalpieteŗa jāņem, aukstā drudzā no viena tik daudz kā no otra kļūst ņemts.

Lūk, tā tu vaijadzīgas zāles pie rokas tavā mājā var turēt, ne drīkst naudu izdot nedz uz muižu iet, nedz no ārsteniekiem dārgi iesapirkt.

Vēl vienu stipru svīstamu pulveri var iesadabūt: ņem caursāpju pulveŗa vietā zirdzenes jeb alantu saknes, no tām vājam vienu jeb divi šipirksti var iedot. Šīs saknes tā pat kā lielrozes pavasarā tiek izraktas un kaltētas. Ne nosmādē šādas zāles. Citur zemnieki tās zāļu bodniekiem pārdod, no kuŗiem tās atkaļ atpirciņas.//

Latviešu Ārstes
89 # dividesmitajs cetorts gabals

no

dažādiem plāsteŗiem un viņu brūķes

manas apsolīšanas es nu pat piemācīšu dažus plāsteŗus pataisīt un kā un kur katru var brūķēt. Vātis, augoņi un puņi top ar plāsteŗiem dziedēti, tas ir zinams! bet to būs arīdzan izzināt un izprātēt, pie kuras vainas ikkurš plāsteris laikā nāk. Citi plāsteŗi pie augoņiem un puņiem, citi pie kvēlaiņiem ciesnējiem tūkumiem un puntēm lieti der. Ir reti cilvēki ir, kuŗu āda ne maz ne kādu plāsteŗi izcieš. Man mīl būtu tevi tā izmācīt, ka tu pie plāsteru sataisīšanas un brūķēšanas piederīgi varētu turēties un ka tu tādu krājumu no plāsteŗiem varētu samādīt pie laika, kā katrā vainā vaijadzēs. No pirmaja gala es no tādiem plāsteŗiem runāšu, kas cietus pumpumus savelk, ka tie puešņo un mīkstnēji paliek, tie top no dakteŗiem saukti savelkami plāsteŗi, sveķis viens pats te dienēs par
90 savelkamaju. Tā pat lieci // vasku pie sveķa klāt un sakausi to kopā, tas tev būs savelkams plāsteris, tomēr tas ne tik dikti velk kā šis plāsteris.

Ņem sveķa verendel mārsniņ, vaska 4 lotes, sveču tauku 2 lotes, tecināta sveķa 1 lot, kausi to viss pie pašām labām oglēm kopā, ar vien to maisīdams.

Ja tu redzi to pumpji vēl ciesnēju esam, tad lai tas sveķis stāv; jauci pie tā vaska vairāk taukus, voj zosu, voj cūku tauku, voi nesālītu sviestu klāt, āda un pumpis mīkstāks kļūs, acim redzot. Lūk, kā ādminis un kurpnieks to visu stīvāku ādu, ar saviem taukumiem vien pārsvaidītu, var izvīkstīt un smuidru darīt! kam tu tad ar taukaiņu plāsteri ne cilvēka ādu pārvarētu? t ā d s t a u k a i n s a t m ī k s t i n a j a m a j s p l ā s t e r i s b ū s: Ņem vasku, āžu tauku, zosu jeb cūku tauku — no katra līdzenu tiesu, izkausi to valinām pie oglēm jeb spirgstim, maise to ar vien un, ja tu pumpumam ari to sūrstēšanu grib paņemt, tad izspiedi to sulu no driģenēm un lieci kādas kaŗotes no tās sulas klāt, lai tā ar tiem taukiem kāda cēliena laiku saverd; tas būs it lietīgs plāsteris. Šo plāsteri mēdz ari brūķēt pret tām ašām caurām sāpēm, ir pret sirdsdurēm ir tas uz piesirdi liekams. Sevišķi tomēr ir tas atmīkstinātājs to ciesnēju pumpumu. Jo tas atlaidina to izstīvētu, blīdušu ādu, no tādas izstīvēšanas tās ādas tūkumos, no tās vien lec tās gaužas sāpes. Kur āda slābana
91 paliek, sāpes mitās. Tādu mīk-//stinātāju var arīdzan no linsēklas taisīt, sagrūdi to linsēklu un savāri to, kamēr gluma un tumīga paliek. Šās taukaiņas glotas var zosu tauku vietā ņemt.

C i t s s a v e l k a m s u n v ā š u k v ē l u p a ņ e m d a m s p l ā s t e r i s. Ņem vasku 6 lot. Sveķi 1 lot, āžu tauku 3 lot. No rasuzālēm (alkimilla) tās lapas, par pulveri berzētas, 3 lot. Kausi to pie oglēm un maisi to krietni.

Gan es varētu vēl citus plāsteŗus uzmācīt, bet tā sataisīšana ir skunstīgāka, un tās zāles, uz tiem piederīgas, ir par naudu no aptieķēm pirciņas. Es tādēļ pa visam vien uzrādīšu, ko pie katras plāsteŗa taisīšanas būs vērā ņemt: plāsteŗiem ne būs par lieku bieziem, ne šķīstiem jeb plāniem būt. Ja plāns ir, tad izšķīst un ne ļaujās uz audekli uztraipīt, ja biezāks ir, tad stīvs un suiši lipīgs. Tāpēc būs pie vārīšanas to īsti mēru uztrāpīt; mērens ir tas plāsteris, kas starp pirkstiem ne suiši iztek un ari ne suiši vilcīgs un lipams ir.

Atkal ne viena alga būs, kādu gabalu tu papriekš podā lieci, jo tie cieti gabali, kā vasks, pirmīt gāžami, pēc tie mīkstāki tauki, tad visi gabali blakam kopā plūst un kūst.

Pa to starpu, kad tu, nemācenieks būdams, arīdzan ne pēc aptieķeŗu
92 skunsts un mākla tavu plā-//steri izsadarinājs esi, tas ne kaiš vis, ja tikaj plāsteris palīdz!

P l ā s t e r i s p r e t v ē d e r a u z p ū š a n ā m u n m ā t e s u z n ā k š a n ā m.

Ņem vasku un taukus — no katra 4 lot. Sveķi 1 lot. Linelji jeb nesālītu sviestu 1 kaŗotīti, tad sagrūdi smalki: lorbēres 2 lot, paēģļu ogas 2 lot, ķimenes 2 lot, vella sūdus 1 lot. Sakausi pirmīt to vasku, to sveķi

un tos taukus, pēc lieci to pulveri klāt un jauci visu labi kopā. Kad jav pie uguns piederīgi sabiezies, tad ņem to no oglēm nost, aptin to ar pūsli un paglabā to. To pūsli būs papriekš ar sviestu piesmērēt, tad ne līp vis.

Šķiedamajs plāsteris, kas tūkumus noslābina. Ņem vasku, taukus un ziepes — no katra 4 lot. Sveķi 2 lot. Kausi to vasku, taukus un sveķi un pēc drāzi tās ziepes klāt, lai izkūst, un maisi to vienumēr.

Ja vēl stiprāku šķiedamaju grib pataisīt, tad lieci vēl 2 lotes sēra klāt. Šis pulveris, pastāvīgi brūķēts, atrietā visus krumslaiņus puņus.//

Latviešu Ārstes
93 # dividesmitajs piekts gabals

no

kādām zālēm iekšķigās vainās.

irmajās lapās esam mēs uzsākuši saziņāties no kādām zālēm, pavasarā salasamām. Nu pat mēs uzzīmēsim zāles, vasarā uzeijamas. Ja tu tikaj to salasamu strēķi ne aizkavēsi. Jo, kad vasara pārgājusi, tad ir krāsa no lapām nost, kā jūs kādā sakamā vārdā daudzinājiet; tad spēks vairāk ne lapās, bet saknē kļūdās. Prāta ļaudis, pie veselības būdami, uz kādu padomu gādā, ar ko nedienā var elpēties; vājums var uzmākt un mūs aizspert, tas spigas ne papriekš stellēs mūs no tā nākoša slimuma apvēstīt. Es to jav citur esmu sacījis, un es to šeitan uzsaku sacīdams: jūs, ļautiņi, pa galam nebēdnieki esat! gan jūs lūdziet no kunga mieru, no Dieva veselīb. Bet voj veselība tiek uzturēta jeb atsaukta bez piederīgām zālēm, ko Dievs jūsu priekšā audzina?//

94 Vāveriņi (porsch) ir zinama zāle, smird nikni un apreibina galvu. Tie ziedē vasaras sākumā. Aplamnieki to jauc starp apiņiem, alu darot. Tas ir aplam, ne dari to, galva sāp un kaist, vēmens griež sirdi; dažs

no vāveriņiem tā ir aizgrābts, ka kājas jeb rokas neļaužu palikušas. Kas tāpēc tādu kaitīgu lietu pie dzēriena liks? Bet klaus! visām lietām pasaulē ir sava laba un ļauna puse, vāveriņiem arīdzan. Kaut tie ne ģeld pie dzeršanas, tie gan ģeldēs citur.

Ar vāveriņiem var utis dzīt. Cūkas ar to vainu kaujās un nīkst. Kaisi katrā stūŗā cūku kūtī no šām zālēm, utis bēdzīs, cūkas būs veselas. Un apkūlāsies labāk kā pirmāk. Var ari no tām zālēm pa visu kūti pakaisīt.

Še pat es gan ari vēl citas zāles varētu pieminēt, ar kuŗām cūkas var pavasarā izpļūtināt, ka tie pie sliktas ganības un barības turās; bet tas notiks turpāk, no jūsu saimniecības runājot.

Pīpenes (schaafgarben) jeb pelašķi veciem un jauniem pazīstamas, top ari no citiem a v j u a š ķ i dēvētas; tās zied cauru vasaru līdz rudeņam un izdod savu lielu godu un spēku.

Saspiedi pīpenes un lieci tās zaļas uz cirtumiem, tās aiztveŗ tās asinis un dzījā to vainu it īsā laikā. Ir iedzertas ir tās ir veselīgas; salasi
95 tās zāles, // sevišķi tos ziedus, sien to kopā, un lai pavēnī kalst. Ņem no tā divi saujas, leij kādu stopu ūdens virsū, lai pie oglēm pusstundu apvāztā podā verd pa magam vien.

Šis pīpeņu jeb pelašķu ūdens dzen sirdsdūres un caurlaižamu vainu, apstādina suitus sievu sārņus, atvieglo mātes uznākšanas.

Tas ģeldēs ari pašā delamā vainā. Krūšu un krūteļu iekšķīgi puumi ar to top izārstēti. Bet to būs ikrīt dzert un ar to dzeršanu arvien uzstāt. Vēl spēcīgākas būs tās pīpenes, sajauktas ar tām zālēm, kuŗas es nu pat aprakstīšu. Kumelīši gan jūsu starpā ir kājās, bet viņu spēku un dabu ne pārzinajt. Tie ziedi dzen to drudzi. Tas visu vārīgākais var tos brūķēt, kad iekšas vien no glotām un sārņiem iztukšotas ir. Šie ziedi tiek par pulveri sagrūsti un lielam cilvēkam rītos, vakaros divi šipirksti iedoti, — labā dienā, tas ir, tai dienā, kad drudzis ne rokā ņem. Šie ziedi var arīdzan ar magenīti medus sajaukti tapt. Un, kad viņi ar pliedeŗu un paēgļu putru ņemti top, ir tas vēl labāk.

Ņem kumeļus un pelašķus jeb pīpenes (schaafgarben), no katra
96 līdzenu tiesu, savāri to, kā pirmīt sa-//cits, tas būs krietns, godāts dzēriens pret vēdera graizi, sirds apžnaugiem un krūšu aizsmakumu. Mātītēm un sieviškām ir šis dzēriens visvairāk pieklājīgs. Pēc radām, kad bērnu mātes ar liekām sāpēm kaujās, tad lai tāda māte ikdivi stundām malciņu no tā iedzeŗ. Ja tāda mātīte ne par lieku kaist un tvīkst, tad vāri kādu sauju no šām zālēm ar stopu alus, ja tikaj tas alus ne novadies, nedz ieskābjies ir, lieci pussauju sagrūstu ķimeņu klāt. Šis virums ir pie oglēm

apvāztā podā jāvārī. Ikviens šo dzērienu var brūķēt pret vēdera graizi un krūšu smakumu. Tās sieviškas to var iecienīt pret mātes uznākšanām. Un, ja tās sāpes vēl drīzāki grib remdēt, tad drusciņu ne sālītu sviestu var piemetināt, tad sāpes vēl drīzāki atlaidīsies. Bet lecās vājiniece briesmīgi kaistus, tad šās zāles ne ar alu, ar ūdeni tikaj jāvārī.//

[illegible]

Ar vāveriņiem var [illegible] Cūkas ar to vaiņu kaujās un nīkst. Kaisi katrā silītē cūku [illegible] atūt bēdzis, cūkas būs veselas. Un apkūlāsies labāk kā pirmāk. Var arī no tām zālēm pa visu kūti pakaisīt.

Še pat es gan arī vēl citas zāles varētu pieminēt, ar kuŗām cūkas var pavasarī [illegible], ka tie pie sliktas ganības un barības turās; bet tas notiks turpāk, no jūsu saimniecības runājot.

Pīpenes (schaafgarben) jeb pelašķi veciem un jauniem pazīstamas, top arī no citiem a v j u a š ķ i dēvētas; tās zied cauru vasaru līdz rudenam un iznes savu [illegible] godu un spēku.

Saspiedi pīpenes un liek tās zāles uz cirtumiem; tās aizveŗ tās asinis un [illegible] ar [illegible] šā laikā. Ir iedzeŗas ir tās ir veselīgas; salasi
95 tās zāles, [illegible] sien to kopā, un lai pavēnī kalst. Ņem no [illegible] divi saujas, lej [illegible] ūdeni virsū, lai pie oglēm pusstundu apvāztā podā vārā pa [illegible] vien.

Šis pīpeņu [illegible] dzen [illegible] un caurlaišanu vaiņu, apstādina [illegible] nevis [illegible], atvieglo [illegible] uznākšanas.

Tas gelde arī [illegible] vaiņā. Krūšu un krūteļu iekšķīgi putoni ar to top [illegible]. Bet to būs [illegible] dzert un ar to dzeršanu arvien [illegible]. Vēl [illegible] būs tās pīpenes, sajauktas ar tām zālēm, kuŗas es nu pat aprakstīju. Kumeliņi gan jūsu starpā ir kājās, bet viņu spēku un dabu ne pārzināt. Tie ziedi ziedi to drudzi. Tas vien vārīgākais var tos brūķēt, kad iekšas vien no glotām un sērgiem izmklotas ir. Šie ziedi tiek par pulveri sagrūsti un [illegible] cilvēkam rītos, vakaros divi [illegible] iedoti, [illegible] labā dienā, tas ir, tai dienā, kad drudzis ne rokā pēm. Šie ziedi var arīdzan ar [illegible] medus sajaukti tapt. Un, kad viņi ar [illegible] un [illegible] putru [illegible] tap, ir tas vēl labāk.

Ņem kumeļus un pelašķus jeb pīpenes (schaafgarben), no katra
96 [illegible], vāri to, ka [illegible] tas būs kriena, [illegible] dzēriens pret vēdera graizi, [illegible] un krūšu [illegible]. Mātītēm un [illegible] ir šis dzēriens [illegible] pieklājīgs. Pēc radiem, kad bērnu mātes ar [illegible] sāpēm kaujās, tad lai tāda māte [illegible] mālciņu [illegible]. Ja tāda mātīte ne pie [illegible] kaist un tvīkst, tad vāri kādu saujiņu no šām zālēm ar [illegible] alus, ja tikai tas alus ne novadies, [illegible] [illegible] pusmuiju sagrūstu kimeņu klāt. Šis virums ir pie oglēm

P. E. VILDE UN · LATVIEŠU ĀRSTE ·

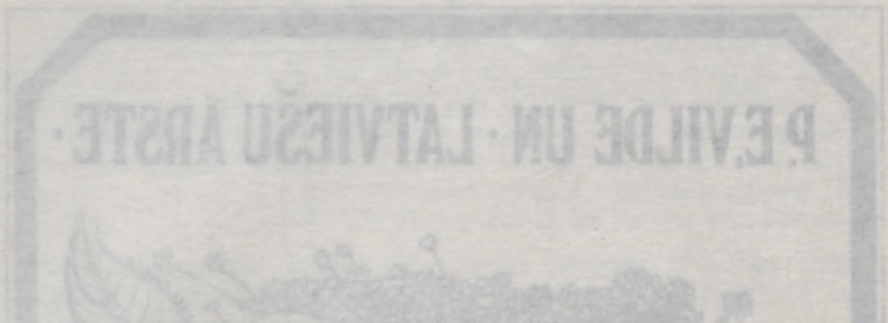

Pēc vairāk nekā divu gadsimtu pārtraukuma atgriežas un ceļu pie lasītāja no jauna rod «Latviešu Ārste» — pirmais periodiskais izdevums latviešu valodā. Tas atdzimst sākotnējā veidā un tomēr citā kvalitātē un vērtējumā. Trūkumā, spaidos un tumsībā nomāktajam latviešu zemniekam domātā pieticīgā medicīnas padomnieka vietā nāk nozīmīgs kultūrvēsturisks piemineklis saistībā ar kādreizējām novitātēm un pagājības liecībām gan ārstniecībā un žurnālistikā, gan valodniecībā un literatūrā. Radies dzimtbūšanas sloga tumšajā laikmetā, šis izdevums meta cerības staru latviešu sirdīs, stiprināja cieņu un godbijību pret katru cilvēku atsevišķi un cilvēci kopumā, jo tāds bija autora kredo: augstas vai zemas kārtas, bet visi cilvēki ir līdzīgi — brāļi un draugi.

Cēls cilvēkmīlestības paraugs bija «Latviešu Ārstes» pieticīgo burtnīciņu sacerētājs Pēteris Ernsts Vilde, kas lasītāju uzmanības lokā no jauna nokļūst līdz ar savu izdevumu. Bet aizpagājušā gadsimta ārsta darbība gūst citādu izvērtējumu, jo laikmetu vējš jau ir notraucis pagājības putekļus un sārņus, kas ļauj šo humānisma centieniem apveltīto darbinieku saskatīt citā, daudz spilgtākā gaismā un postamentēt krietni augstāk nekā iepriekš.

Aplūkojumam izvirzās trīs pamatjautājumi: pats Pēteris Ernsts Vilde savā dzīvē un darbos, «Latviešu Ārste» senā un jaunā skatījumā, vērtējumi un pētījumi laika gaitā no autora dzīves līdz mūsdienām.

Nav saglabājies vai zināms Pētera Ernsta Vildes portrets, arī ārsta biogrāfiskie dati paskopi, taču viņa labie darbi ir palikuši.

Pēteris Ernsts Vilde dzimis 1732. gada 24. augustā Pomerānijā, Vodikes ciemā Treptovas pilsētiņas tuvumā pie Regas upes (pašreiz Ščecinas vojevodistes Grifices rajons Polijā). Viņa tēvs laikam bijis mazmuižnieks, turīgs zemnieks. Līdz četrpadsmit gadu vecumam Pēteris Ernsts izglītību baudījis mājskolotāju vadībā, tad devies uz Kēnigsbergu (Karaļaučiem, kopš 1946. gada — Kaļiņingrada), kur divus gadus mācījies vietējā Frīdrihskolā *(Collegium Fridericianum)*, lai sagatavotos akadēmiskajām studijām. Sešpadsmit gadu vecumā, paklausot mātes vēlmei, viņš iestājies Kēnigsbergas Universitātes Teoloģijas fakultātē un

turpmāko divu gadu laikā guvis tik labas sekmes, ka jau spējis aizraujoši spredikot dzimtās puses baznīcā. Taču jaunekļa prātu nodarbinājis pavisam kas cits, tāpēc viņš mainījis mātes izvēli pret saviem nodomiem un devies uz Halli studēt tiesības. Tur sekmīgi apguvis zinības profesoru Netelblata, Bēmera, Reitera un Pauli vadībā, taču 1751. gadā, tātad deviņpadsmit gadu vecumā, smagi saslimis ar bakām un par mata tiesu izglābies no nāves. Notiek kārtējais, nākamais un vissvarīgākais pagrieziens talantīgā censoņa dzīvē — viņš nolemj pievērsties medicīnai. Jaunības gados Pēteris Ernsts Vilde tātad paspējis iepazīties ar trim svarīgākajām specialitātēm, kas atbilda kristīgās baznīcas izpratnei par cilvēku: gars (teoloģijas fakultāte), dzīve (jurisprudences fakultāte) un miesa (medicīnas fakultāte). Atbilstoši tālaika tradīcijām universitātēs bija četras fakultātes: bez jau minētajām trim vēl arī filozofijas (zemākas pakāpes, sagatavošanas) fakultāte, kam varēja atbilst Frīdrihskola. Tātad Pēteris Ernsts Vilde bija ļoti vispusīgi izglītots sava laikmeta cilvēks.

Medicīnu viņš studēja Kēnigsbergā un apbrīnojami strauji apguva turpmākajam mūžam izvēlēto specialitāti profesora Gotfrīda Tīzena un citu vadībā. Jau pēc pusotra gada (aptuveni divdesmit viena gada vecumā) fakultāte viņam esot piedāvājusi doktorhūti, respektīvi, doktora titulu, grādu, taču students no atzinības un lielā goda pieticīgi atteicies. Vai tas tā patiešām bijis un kāpēc noticis, paliek neskaidrs, tāpat kā turpmākie divpadsmit gadi viņa dzīvē, kurus precizēt laikam tā arī nekad neizdosies. Šajā laikā Pēteris Ernsts Vilde esot nodarbojies ar ārstniecību un pedagoģiju, dziedinājis slimniekus un izglītojis jaunekļus, līdz Greifsvaldes Universitāte 1765. gadā (pilnā briedumā — trīsdesmit trīs gadu vecumā) viņa centienus un nopelnus nolēmusi vainagot ar medicīnas doktora togu. Pēteris Ernsts Vilde gan esot sacerējis kādu pārbaudes rakstu par venerisko slimību dziedināšanu, ko tomēr neesot uzskatījis par pietiekamu akadēmiskai atzinībai, jo viņš to gribējis pierādīt ar savu «Lauku ārstu» *(Der Landarzt)*, pie kura sacerēšanas nule stājies[1]. Tātad liekas, ka doktora disertāciju viņš nemaz nav iesniedzis.

Lai nu kā, bet Kēnigsbergā Pēteris Ernsts Vilde mieru un savu centienu piepildījumu tomēr nav guvis. Šķiet, ka tieši tāpēc arī viņš būs devies labākas dzīves meklējumos uz dēkaiņu tik iemīļoto Kurzemi. Jo tieši tur, Jelgavā, sākot ar 1765. gada 1. martu, dienas gaismu ieraudzīja viņa *«Der Landarzt»*, nedēļas laikraksts, kam iznākuši 52 numuri. Tas bija pirmais medicīnas periodiskais izdevums pašreizējā PSRS teritorijā.

Ārstniecība, saprotams, bija jaunā izdevuma pamattēma, bet ne tikai tā. Jau otrajā numurā Pēteris Ernsts Vilde rakstīja: «Katrs, kam pazīstami šejienes apstākļi, zina, ka vienkāršais lauku cilvēks paklausīgs

dzīvo stingrā dzimtniecības kalpībā. Viņa nožēlojamā mājoklī pa lielākajai daļai nesastop neko citu kā nabadzību un trūkumu. Pēc smago dzimtcilvēka pienākumu izpildīšanas, ko viņš veic savam kungam, viņam bieži pat tik daudz nepaliek pāri, cik nepieciešams nožēlojamās dzīves iztikai. Šīs pasaules prieki viņam ir pilnīgi nepazīstami. Viņš nezina gandrīz nekāda cita iepriecinājuma kā piedzeršanās.» Un vēl, nesaskatot jēgu dziedniecībā: «Dažs daudz vairāk vēlas, lai viņa atpestīšanas stunda drīz tuvotos. Viņš mirst bezjūtīgā nolemtībā, jo nāvi uzskata par galu visām savām grūtībām.»[2]

Jelgavā gan jau bija paspējusi izveidoties rosīga grāmatiespiešana[3], kas spētu apmierināt Pētera Ernsta Vildes publicistiskos centienus, arī par panākumu trūkumu ārsta darbā viņam žēloties nenācās, taču kādreiz spoži lepnā Kurzemes hercogistes galvaspilsētas dzīve likās panīkusi. Hercogs Ernsts Johans Bīrons nule bija atgriezies no trimdas, saguris un nodomos vīlies, tāpēc vadības grožus nodeva dēlam Pēterim Bīronam, bet *Academia Petrina*, pirmais ievērojamākais apgaismības centrs Latvijā, tapa gadus desmit vēlāk[4]. Varbūt traucēja arī konkurence, jo Jelgavā strādāja vēl pieci citi medicīnas doktori[5], kas talantīgo un ierosmēm bagāto jaunatnācēju varēja uzņemt nelabvēlīgi. Lai nu kā, bet Pēterim Ernstam Vildem laika gaidīt nebija, viņš atkal posās ceļā.

Neilgu laiku 1766. gadā uzturējies Rīgā, viņš saņēma savam turpmākajam mūžam izšķirīgo uzaicinājumu doties vēl tālāk uz ziemeļiem. Par ārsta aizgādni un darba devēju kļuva atvaļinātais majors Voldemārs Johans fon Lauvs (1712—1786), bet par dzīves un darba vietu līdz mūža beigām — Peltsamā (Oberpālene, Oberpāle, Augšpāle), kur viņš nodzīvoja gadus divdesmit.

Majors fon Lauvs bija drosmīgs un uzņēmīgs, bagāts un izšķērdīgs, pat avantūristiski noskaņots cilvēks. Nedaudz pastudējis Jēnā, viņš iestājies krievu armijā un kaujās ar turkiem 1738. gadā zaudējis kreiso roku, tāpēc dienestu nācies atstāt un pievērsties saimniekošanai. Majors kļuva par vairāku muižu īpašnieku, no 1750. gada viņam piederēja arī Peltsamā muiža, ko saņēma pūrā viņa dzīvesbiedre Aurora fon Fika un kur viņš uzsāka ievērojamus pārveides darbus.[6]

Peltsamā atrodas Igaunijas vidienē, toreizējās Vidzemes (Rīgas) guberņas ziemeļdaļā, izdevīgā satiksmes artēriju krustpunktā. Laikā, kamēr Tērbata un Pērnava vēl nespēja atgūties no Ziemeļu kara un Lielā mēra drausmajiem postījumiem un daudzas citas vietas bija tukšas, panīkušas un mazapdzīvotas, Peltsamā sākās nebijis uzplaukums, kas astoņpadsmitā gadsimta otrajā pusē to darīja par ievērojamu un svarīgu manufaktūrrūpniecības, tirdzniecības un arī kultūras centru Vidzemē. Ataicinātie vācu amatnieki citu pēc citas uzcēla, ierīkoja, dibināja vara un dzelzs lietuves, stērķeles, stikla, porcelāna, spoguļu, tūka, pūdera

fabrikas, dažādus uzņēmumus un darbnīcas, sākās arī lauksaimniecības racionalizācija.

Muižas īpašnieks lepni dzīvoja kā mazs firsts pēc franču galma paraugiem. Netika žēloti līdzekļi trīspadsmitajā gadsimtā celtās un 1703. gadā sagrautās pils atjaunošanai, kurā rokoko stilā izbūvēja marmora zāli un citas telpas[7]. Pilī spēlēja savs orķestris un teātra izrādes sniedza itāliešu aktieru trupa, galma gleznotājs gādāja par pils un arī baznīcas atbilstošu izgreznojumu[8]. Lielajā ļaužu pūlī, kas apgrozījās Peltsamā, bija arī daudzi pieredzējuši, izglītoti un apgaroti cilvēki, kas noteica progresīvām idejām piesātinātu gaisotni. Piemēram, Peltsamā sakarā ar savas lugas «Ievainotais līgavainis» izrādi viesojās ievērojamais baltvācu dzejnieks Jākobs Reinholds Lencs (1751—1792), izcils «Vētras un dziņu» kustības pārstāvis[9]. Gaisā virmoja Voltēra, Ruso, arī Herdera un citu domātāju idejas. Visos šajos procesos Pēteris Ernsts Vilde ieņēma nozīmīgu vietu ne tikai kā ārsts un aptiekārs, bet arī kā publicists, izdevējs, progresīvu ideju paudējs.

Ap 1770. gadu Vidzemes guberņā strādāja tikai vienpadsmit medicīnas doktori — pieci Rīgā, divi Pērnavā un pa vienam Tērbatā, Valkā, Valmierā un Peltsamā[10]. Darbojās arī vairāki ķirurgi bārddziņi, kas bija amatnieki bez augstskolas izglītības (nosacīti viņus varētu saukt par feldšeriem). Pēteris Ernsts Vilde bija pirmais ārsts Peltsamā, un viņa pienākumos ietilpa gādāt ne tikai par majora fon Lauva un viņa tuvinieku, bet arī par apkārtnes iedzīvotāju veselību. Bet ārsts savu darbību izvērsa daudz plašāk, nodibināja slimnīcu un aptieku, kā arī tipogrāfiju.

Pētera Ernsta Vildes tiešā darbība galvenokārt norisa Peltsamā tuvumā, Kuningamegi (Kēnigsbergā jeb Karaļkalnā, Ķēniņkalnā). Vietas savdabīgā nosaukuma izcelsme saistāma ar 1570.—1578. gadu, kad tur atradusies Livonijas karaļa Magnusa rezidence. Livonijas karalisti Ivans Bargais bija iecerējis kā Krievijas vasaļvalsti, taču pasākums nesekmējās un beidzās ar to, ka valdnieks hercogs Magnuss, dāņu karaļa brālis, pārbēga pie saviem pretiniekiem poļiem. Magnusa raibās dēkas ir saistītas arī ar Kurzemi, sevišķi Pilteni.

Slimnīcas nodibināšana Peltsamā bija izcils Pētera Ernsta Vildes veikums, jo tolaik slimnīcu kā stacionārās dziedniecības iestāžu tikpat kā nebija. Rīgā bija vairāki viduslaiku tipa hospitāļi, kurus gan pareizāk nosaukt par patversmēm, nabagmājām, kā arī kara hospitālis. Pērnavā bija garnizona lazarete un sifilisa hospitālis. Un tas Vidzemē arī viss, pat Tērbatā vēl slimnīcas nebija. Kāda izskatījusies Peltsamā slimnīca, zināms visai maz. Tajā esot bijušas ērtāk iekārtotas istabas labi situētiem sabiedrības pārstāvjiem, bet līdztekus arī palātas vienkāršiem cilvēkiem. Kopā ar ārstu Pēteri Ernstu Vildi slimnīcā strādājuši divi trīs ķirurgi (feldšeri), acīmredzot viņa paša apmācīti un sagatavoti. Jo zināms, ka Pēteris Ernsts Vilde pie slimnīcas atvēris kaut ko līdzīgu skolai vācu un

igauņu jaunekļiem[11] (latvieši netiek pieminēti, bet varētu būt bijuši), kuri apguvuši anatomiju, ķīmiju, zāļu gatavošanu un citus priekšmetus, kā arī veikuši slimnieku aprūpi un daļēji klīnisko darbu. Vēl ārsta vadībā slimnīcā sagatavoti baku potētāji pēc variolācijas metodes. Tātad slimnīcas darbību par maznozīmīgu uzskatīt nevarētu, diemžēl pēc slimnīcas dibinātāja nāves par to vairs nav ziņu.

Aptieka, ko Pēteris Ernsts Vilde Peltsamā nodibināja 1766. gadā, arī bija ievērojama sava laika iestāde — pirmā lauku aptieka Vidzemē (pārējās tolaik atradās pilsētās — Rīgā, Tērbatā, Pērnavā, Limbažos, Cēsīs, Valkā, Valmierā un Vīlandē). Aptiekā galvenokārt izmantoti vietējas izcelsmes ārstniecības līdzekļi un zāles, ko pats Pēteris Ernsts Vilde ar saviem palīgiem savācis un sagatavojis lietošanai. Turklāt ārsts šajā mākā labprāt apmācījis visus, kas vien to vēlējušies. Pēc Pētera Ernsta Vildes nāves aptieku no 1786. līdz 1803. gadam vadīja provizors Samuels Kristofs Bernts, tā nokļuva trūcīgos apstākļos un galu galā darbību pārtrauca. No jauna Peltsamā aptieka atvērta 1819. gadā[12].

Un vēl kāds ļoti ievērojams Pētera Ernsta Vildes pasākums Peltsamā — tipogrāfijas ierīkošana. Salīdzinājumam šeit vairs neder Vidzemes un Baltijas mērogi — visā plašajā Krievijas impērijā 1772. gadā bija tikai sešas pilsētas ar spiestuvēm: Pēterburga, Maskava, Kijeva, Rīga, Rēvele un Peltsamā, tātad puse — Baltijā. Vēloties turpināt Jelgavā uzsākto publicista darbību, Pēterim Ernstam Vildem nācās pārdomāt, kā piepildīt savus centienus pēc iespējas neatkarīgākā veidā, un viņš izšķīrās par privāttipogrāfijas ierīkošanu. Nepieciešamo iekārtu 1766. gada oktobrī nopirka Kopenhāgenā. Bet radās cenzūras problēma, kuru nebija iespējams atrisināt, darbojoties perifērijā. Liberālais Vidzemes ģenerālgubernators grāfs Georgs Brauns (1698—1792) tomēr ļāvās pierunāties un atļauju deva ar nosacījumu, ka iespiesti tiks tikai paša Pētera Ernsta Vildes darbi, turklāt tie nedrīkstēja būt pretrunā ar reliģiju, valsti un likumiem. Vēlāk šie nosacījumi gan sevišķi stingri ievēroti netika.

Tipogrāfija atradās turpat, kur slimnīca un aptieka, — Kuningamegi, zem viena jumta ar lopumuižas moderniecību. Tā bija trūcīgi ierīkota, ar vienu iespiedpresi, strādāja viens burtlicis, kas vienlaikus bija arī iespiedējs, vēl arī viens māceklis. Korektūras darbus veica Pēteris Ernsts Vilde pats saviem rakstiem, bet citiem darbiem vācu un igauņu valodā — vietējais mācītājs Augusts Vilhelms Hūpelis, par kuru runa būs turpmāk. Gluži saprotams, ka tipogrāfija nesa vairāk zaudējumu nekā ienākumu. 1770. gadā tā pārgāja majora fon Lauva īpašumā, bet 1773. gadā nodega[13]. Tipogrāfiju atjaunoja 1782. gadā, turpmāk tā nīkuļoja, 1789. gadā tika pārcelta uz Tērbatu un, pateicoties tipogrāfa Mihaela Gerharda Grenciusa (1759—1822) veiksmīgajai darbībai, 1802. gadā kļuva par atjaunotās Tērbatas Universitātes spiestuvi[14].

Pētera Ernsta Vildes nodibinātā Peltsamā tipogrāfija pastāvēja pavisam neilgu laikposmu, taču tās devums nebūt nav maznozīmīgs. Iespiesti gan tikai sešpadsmit lielāki darbi, starp kuriem dominē paša Pētera Ernsta Vildes sacerējumi, taču Baltijas kultūras vēsturē, it īpaši igauņu un latviešu grāmatniecības vēsturē, tā ir palikusi. Ne velti tipogrāfijas atrašanās vietā tagad ir nolikts piemiņas akmens.

Tipogrāfijas īpašnieks visupirms bija ieinteresēts savu darbu izdošanā. Jelgavā iznākušajam *«Der Landarzt»* viņš bija iecerējis turpinājumu, kas arī vēlāk ieraudzīja dienas gaismu, taču pirmais Peltsamā iespiestais izdevums bija nevis vācu, bet gan tolaik tikai vietējo zemnieku lietotajā igauņu valodā. Acīmredzot Pēteris Ernsts Vilde centās meklēt tiešāku saikni ar novada pamatiedzīvotājiem igauņiem, pāris gadu vēlāk — arī ar latviešiem un tikai pēc tam (iespējams, vīlies atsaucības trūkumā) pievērsās citām, lielākām iecerēm.

Jau 1766. gada vēlā rudenī pieticīgos mazformāta četrlappušu numuros tipogrāfijā sākās pirmā izdevuma iespiešana, kuru, tāpat kā daudzus citus savus darbus, Pēteris Ernsts Vilde izlaida nedēļas lapu veidā ar turpinājumiem. Tas bija viņa manuskripta *«Eine ärztliche Anweisung für den Landmann»* (Ārstnieciskas pamācības zemniekiem) tulkojums igauņu valodā, ko veica jau pieminētais vietējais mācītājs.

Augusts Vilhelms Hūpelis (1737—1819) ir ievērojams astoņpadsmitā gadsimta Baltijas publicists, novadpētnieks, valodnieks un plaša spektra kultūras darbinieks vispār. Viņš studējis Jēnā, bijis mājskolotājs Rīgā, no 1763. gada — mācītājs Peltsamā, labi pārzinājis igauņu valodu, folkloru un etnogrāfiju, bijis arī *«Nordische Miscellaneen»* un *«Neue Nordische Miscellaneen»* (Ziemeļu un Jaunais Ziemeļu Sajaukums) izdevējs, kuri satur nozīmīgu laikmeta kultūrvēsturisko materiālu. Svarīgs Baltijas vēstures avots ir viņa trīssējumu darbs *«Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland»* (Topogrāfiskas ziņas par Vidzemi un Igauniju), kas izdots Rīgā no 1774. līdz 1782. gadam. Mūža novakarē Augusts Vilhelms Hūpelis atstāja mācītāja darbu un pilnībā nodevās pētniecībai, kļuva par divkāršu Tērbatas Universitātes goda doktoru — filozofijā un teoloģijā[15]. Tātad tulkotājā Pēteris Ernsts Vilde bija radis sev līdzvērtīgu gara darbinieku.

Tulkojums igauņu valodā iznāca ar virsrakstu *«Lühhike öppetus»* (Īsa pamācība) 1766. un 1767. gadā, pavisam 41 iknedēļas numurs (gabals). Ar to aizsākas igauņu žurnālistikas vēsture. Diskusija, vai šis izdevums šodien būtu klasificējams par žurnālu, avīzi vai arī kā citādi, lai paliek līdz brīdim, kad turpmākajās rindās tiks aplūkota «Latviešu Ārste», kur izvirzās līdzīga problēma.

Jo arī «Latviešu Ārste», nākamais Pētera Ernsta Vildes izdevums, kas iznāca 1768. un 1769. gadā, bija tulkots no tā paša vācu oriģinál-

manuskripta latviešu valodā, ko paveica Jākobs Lange, bet par to nedaudz vēlāk.

Trešais Pētera Ernsta Vildes izdevums Peltsamā bija veltīts variolācijai — metodei baku, bīstamas un tolaik plaši izplatītas slimības, novēršanai. Tas nāca klajā 1769. gadā (gadu vēlāk ievietots kā atsevišķa nodaļa citā, plašākā sacerējumā). *«Discours über die Dimsdalsche Art, die Blattern einzupropfen»* (Saruna par Dimsdeila metodi baku potēšanā) bija svarīgs darbs, kas aicināja novērst baku nelaimi. Austrumzemēs sen pazīstamo baku variolācijas jeb inokulācijas metodi (vesela cilvēka imunizācija ar vieglas formas slimnieka baku pūslīšu saturu) Anglijā plašāk sāka lietot astoņpadsmitajā gadsimtā, tad arī Krievijā, kur pirmais to veica Vidzemes ārsts Augusts Šulins 1756. gadā. Viņam sekoja Valkas ārsts Frīdrihs Ludvigs Rīls, Pēteris Ernsts Vilde un mācītājs Johans Georgs Eizens (par viņu vēlāk), kas baku sērgā bija zaudējis trīs bērnus. 1768. gadā Augusts Šulins tika norīkots palīgos no Anglijas uzaicinātajam baronam Tomasam Dimsdeilam, kas Pēterburgā variolāciju izdarīja ķeizarienei Katrīnai II un troņmantiniekam Pāvilam (tāpēc arī Dimsdeila metode). Par godu šim notikumam izkala medaļu ar ķeizarienes portretu un tekstu «Собою подала пример» (Pati priekšzīmi rādīja)[16]. Vēlāk baku variolācija tika nomainīta ar mazāk bīstamo vakcinācijas metodi, kuru pirmais Krievijā 1800. gadā sāka lietot Rīgas ārsts Oto Hūns[17].

Tālāk sekoja Pētera Ernsta Vildes apjomīgākās publikācijas. *«Der Landarzt»* 1770. gadā tika turpināts ar līdzīgu izdevumu *«Liefländische Abhandlungen von der Arzeneywissenschaft»* (Vidzemes ārstniecības apcerējumi). Plašajā (416 lpp.) darbā tika sniegts daudzmaz sistematizēts medicīnas izklāsts, orientējoties uz vietējiem apstākļiem (piemēram, Vidzemes gaiss un veselība, biežākās slimības, latviešu un igauņu dzīvesveids, dziednieciskie priekšstati un tamlīdzīgi)[18]. Jādomā, ka šis apcerējums ir bijis visai populārs, jo 1782. gadā Peltsamā iznāca otrs tā papildināts un uzlabots izdevums. 1769. gadā Frankfurtē un Leipcigā atkārtoti tika izdots arī *«Der Landarzt»*. Abu apcerējumu ekstraktu *«Auszug aus dem Landarzt und den Livländischen Abhandlungen von der Arzeneywissenschaft»* Pēteris Ernsts Vilde 1771. gadā izdeva Peltsamā.

Vēl 1771. gadā Augusta Vilhelma Hūpeļa tulkojumā igauņu valodā Pēteris Ernsts Vilde publicējis *«Arsti raamat»* (Ārstniecības grāmata), kura bija paredzēta tiem, kas paši vēlējās apgūt slimību dziedināšanu un ārstniecības līdzekļu lietošanu (galvenokārt autora mācekļiem Peltsamā slimnīcā).

Visbeidzot, 1773. un 1774. gadā Jelgavā (jo Peltsamā tipogrāfija bija nodegusi) tika izdots pats apjomīgākais Pētera Ernsta Vildes darbs ārstniecībā *«Der praktische Landarzt»* (Praktizējošais lauku ārsts) —

divās daļās, 432 un 460 lpp. —, kurā bija apkopota viņa bagātīgā ārsta darba pieredze. Tāpat kā iepriekšējie, tas iznāca nedēļas izdevumā veidā.

Taču ne tikai medicīna saistīja Pētera Ernsta Vildes gaišo prātu. Viņš sacerējis un publicējis arī citiem svarīgiem jautājumiem, galvenokārt lauksaimniecībai un izglītībai, veltītus darbus. Viņa ieceres bija plašas un vērienīgas — palīdzēt vienkāršajai tautai ne tikai elementāro ārstniecības iemaņu apgūšanā, bet celt arī tās materiālo un garīgo līmeni, vienlaikus viņš vērsās pie muižniekiem un mācītājiem, uz kuru saprātu, godīgu attieksmi un rīcību varbūt mazliet naivi, bet tomēr cerēja. Jau ap 1768. gadu Pēteris Ernsts Vilde centās noorganizēt ekonomikas biedrību, kurai būtu jāgādā par lauksaimniecības uzlabošanu, bija iecerējis arī atbilstošu skolu zinību apgūšanai un izplatīšanai (līdzīgi medicīnas skolai savā slimnīcā). Taču atsaucību gūt neizdevās, par biedrību ieinteresējās tikai daži cilvēki, jo garīgā ziņā Vidzeme vēl bija pārāk tumša. Kopā ar domubiedriem Pēteris Ernsts Vilde izdeva *«Lief- und kurländische Abhandlungen von der Landwirtschaft»* (Vidzemes un Kurzemes lauksaimniecības apcerējumi). Divi no krājumā publicētajiem darbiem piederēja izdevēja spalvai. Taču turpmāk pasākums nesekmējās.

Krietnākais Pētera Ernsta Vildes domubiedrs šeit bija kaimiņdraudzes mācītājs Johans Georgs Eizens (1717—1779). Viņš bija vispusīgi izglītots cilvēks — Veisenbergā un Jēnā studējis teoloģiju, fiziku, medicīnu un botāniku. 1741. gadā ieradies Vidzemē, Johans Georgs Eizens pievērsa uzmanību zemnieku nožēlojamajam stāvoklim, kļuva par vienu no pirmajiem dzimtbūšanas apkarotājiem literatūrā, pierādīja tās ekonomisko neizdevīgumu un ierosināja to atcelt. Viņu uzklausīja ķeizariene Katrīna II, un Vidzemes ģenerālgubernators Georgs Brauns 1765. gadā izdeva patenti, kas centās ierobežot muižnieku patvaļu attiecībās ar zemniekiem. Muižnieku naidīgās attieksmes dēļ Johans Georgs Eizens bija spiests atteikties no mācītāja darba, 1776. un 1777. gadā viņš bija Jelgavas Pētera akadēmijas ekonomikas profesors, vēlāk dzīvoja Krievijā[19]. Peltsamā tipogrāfijā iespiestas trīs Johana Georga Eizena brošūras par augu un sakņu žāvēšanu, kā arī kokaudzēšanu.

Lauksaimniecības un lopārstniecības jautājumi bija aplūkoti 1770. gadā publicētajā Pētera Ernsta Vildes darbā *«Von der liefländischen Pferdezucht und einigen bewärthen Pferdecuren»* (Par Vidzemes zirgkopību un dažām drošām zirgu dziedniecības metodēm). Šeit jāatzīmē, ka veterinārā un humānā medicīna tolaik vēl netika krasi nodalītas, turklāt Pēterim Ernstam Vildem bija labas zināšanas arī veterinārijā (to apliecina arī «Latviešu Ārste» un viņa igauņu valodā publicētie darbi).

Jau Kēnigsbergā Pēteris Ernsts Vilde bija gan ārsts, gan skolotājs. Arī Peltsamā viņš centās izplatīt zinības gan ārstniecībā, gan lauksaimniecībā, gan citās nozarēs, pulcinot ap sevi vērīgus un zinātkārus jaunekļus. Viņa uzskati izglītības jautājumos pausti 1778. gadā Jelgavā iespiestajā darbā *«Etwas vom liefländischen Schulunterricht in Städten und adlichen Häusern»* (Nedaudz par skološanos Vidzemes pilsētās un dižciltīgo namos). Visbeidzot, 1783. gadā Peltsamā Pēteris Ernsts Vilde publicēja apjomīgu (416 lpp.), ar vara gravīrām rotātu darbu *«Die Kriegswissenschaft für junge Leute»* (Militārzinības jaunekļiem).

Starp pārējiem Peltsamā tipogrāfijā iespiestajiem darbiem, kas nepiederēja Pētera Ernsta Vildes spalvai, pats ievērojamākais un Baltijas kultūrai nozīmīgākais bija Jākoba Langes divdaļīgā vārdnīca *«Vollständiges deutschlettisches und lettischdeutsches Lexikon»*. Vācu-latviešu daļa iznāca Peltsamā 1772. gadā, bet latviešu-vācu daļas salikšanas laikā 1773. gadā izcēlās ugunsgrēks un tipogrāfija nodega. Lai izdevums tiktu pabeigts, majors fon Lauvs to lika iespiest par savu naudu Jelgavā, līdz ar to uz titullapas norādīts 1777. gads. Par Jākoba Langes dzīvi un sadarbību ar Pēteri Ernstu Vildi «Latviešu Ārstes» tapšanas laikā tiks pastāstīts turpmākajās lappusēs.

Peltsamā Pētera Ernsta Vildes darbība ilga nepilnus divdesmit gadus. Liekas neizprotami, kā gan visu šo ilgo laiku viņš varējis strādāt, nenokārtojot ar ārsta praksi saistītās oficiālās dokumentu formalitātes, varbūt pieļaujams, ka tas arī īpaši netika kontrolēts. Lai nu kā, bet tikai 1785. gadā Pēteris Ernsts Vilde ieradās Pēterburgā un Valsts medicīnas kolēģijā 10. martā tika eksaminēts, lai iegūtu praktizējošā ārsta tiesības Krievijas teritorijā.

Pēterim Ernstam Vildem liktenis nebija lēmis ilgu mūžu — piecdesmit trīs gadu vecumā viņš 1785. gada 17. decembrī Peltsamā nomira, tur arī apbedīts (kapa vieta izzudusi). Laika ziņā ārsta nāve sakrita ar Peltsamā spožās slavas norietu — sapinies neskaitāmajās finansu afērās, bankrotēja un izputēja muižas īpašnieks Voldemārs Johans fon Lauvs, kuru nāve pārsteidza pāris mēnešus vēlāk. Panīka, izputēja, apstājās manufaktūru, fabriku, uzņēmumu darbība, pils zaudēja agrāko spožumu. Arī Pētera Ernsta Vildes lielie veikumi neguva turpinājumu — izputēja slimnīca, panīka aptieka, tipogrāfija pārcēlās uz Tērbatu, bet nākamais ārsts Peltsamā — medicīnas doktors Jungs — tur apmetās pēc divdesmit gadu pārtraukuma un ne ar ko īpašu neizcēlās. Latviešiem Peltsamā ziedulaiki prātā paturami galvenokārt tāpēc, ka šeit dienasgaismu ieraudzīja «Latviešu Ārste».

Bet kāpēc gan šāds nosaukums — «Latviešu Ārste»? Kas to devis — autors vai tulkotājs? Kāpēc īpaši uzsvērts — l a t v i e š u? Vācu oriģinālmanuskripts nosaukts pieticīgi — «Ārstniecības pamācības», igauņu izdevums tāpat — «Īsa pamācība». Igauņiem taču tolaik neklājās vieglāk,

tomēr virsrakstā jaušama cieņa un līdzjūtība, ko īpaši uzsvēris cilvēks, kas, jāuzdrošinās teikt, mīlējis latviešu tautu.

Bet vienlaikus jāatzīst, ka Pētera Ernsta Vildes plašajā un daudzpusīgajā literārajā mantojumā «Latviešu Ārste» ieņem visai pieticīgu vietu. Ne apjoma, ne arī satura ziņā izdevums nesasniedz vairāku citu viņa darbu līmeni. Ja arī autoram tas bija tikai viens no daudziem citiem apcerējumiem, tad konkrētajam lasītājam — latviešu zemniekam (un viņa pēctečiem paaudžu paaudzēs) — šis darbs ir izrādījies ārkārtīgi nozīmīgs.

Vispirms, ar «Latviešu Ārsti» aizsākas latviešu periodiskā prese un žurnālistika. Daudz diskutēts ir par to, kā gan precīzāk definēt šo izdevumu — žurnāls, laikraksts, grāmata, rakstu krājums, rakstu sērija, periodisks izdevums, žurnāltipa publikācija vai tamlīdzīgi. Tomēr mūsdienu argumentācija diez vai būtu piemērojama aizpagājušā gadsimta izdevumam, jo atšķirība starp grāmatu un žurnālu vai laikrakstu nedz satura, nedz apdares ziņā vēl nebija tik izteikta. Pētera Ernsta Vildes nedēļas lapas tika drukātas «pa gabaliem» un tā arī izplatītas. Savstarpēji oponējot, pētnieki izmantojuši dažādus pierādījumus, piemēram, «Latviešu Ārste» gan iznākusi periodiski, bet esot viena, ne vairāku autoru sacerēta, tai bijis vienots, grāmatai atbilstošs, bet ne izplūdis, raibs, žurnālam raksturīgs saturs, neesot pastāvējusi atgriezeniska saikne ar lasītāju un tamlīdzīgi. Jāatzīst tomēr, ka, lai nu definīcija būtu kāda būdama, «Latviešu Ārste» dienas gaismu ir ieraudzījusi un savu vietu latviešu kultūras vēsturē saglabājusi.

Jaunas vēsmas «Latviešu Ārste» ienesa latviešu valodā un literatūrā, bija arī pirmais plašākais medicīnas jautājumiem veltītais izdevums latviešu valodā un līdzās pārējam ir svarīgs astoņpadsmitā gadsimta Latvijas vēstures avots. Līdztekus autora un izdevēja darbam «Latviešu Ārstes» tapšanā ne mazāk nozīmīgs ir tulkotāja veikums, kas no valodniecības viedokļa ir visnozīmīgākais un līdz šim tā arī galvenokārt vērtēts. Tā kā «Latviešu Ārstes» titullapā autors nav norādīts, dažs paviršāks pētnieks tulkotājam pat uzticējis autora godu[20].

Jākobs Lange ir dzimis 1711. gada 9. jūlijā Kēnigsbergā, tur arī studējis teoloģiju, tad bijis palīgmācītājs Pēterburgā, no 1736. gada mācītājs Ēvelē un no 1745. gada — Smiltenē, vienlaikus no 1762. gada arī Cēsu iecirkņa prāvests, pēc 1771. gada — Vidzemes ģenerālsuperintendents, acis uz mūžu slēdzis 1777. gada 17. martā Rīgā. Apbedīts Cērtenes kapos Smiltenē, kur melnais marmora krusts nodauzīts pirms gadiem četrdesmit, taču saglabājusies pamatne ar vārdu, pašreiz kaps tiek kopts.

Čakli apgūstot latviešu valodu, jau sešas nedēļas pēc ierašanās Vidzemē Jākobs Lange spējis spredikot, bet dažus gadus vēlāk jau sekmīgi veicis Ernsta Glika Bībeles tulkojuma daļas revīziju otrajam

izdevumam 1739. gadā. 1773. gadā Jākobs Lange publicējis latviešu katehismu («Tā atzīšana tās patiesības. . .»), bet 1772. un 1777. gadā — jau pieminēto izcilo valodniecības pieminekli — vācu-latviešu, kā arī latviešu-vācu vārdnīcu. Viņš sarakstījis arī «Vidzemes ļaužu vecas un jaunas būšanas stāstus», kuri palikuši nepublicēti, sekmējis skolu darbību un tautas izglītību. Latviešu valodniecībā Jākobs Lange bija viens no pirmajiem, kas konsekventi centās valodu atbrīvot no ģermānismiem. Viņa publicētajos darbos rodams bagātīgs valodas materiāls, tie dod priekšstatu arī par latviešu folkloru, etnogrāfiju, mitoloģiju[21]. Domājams, ka laikā, kad iznāca «Latviešu Ārste», Jākobs Lange bijis labākais latviešu valodas zinātājs starp cittautiešiem, tāpēc viņa veiktajam tulkojumam filologi vēlāk veltījuši īpašu vērību (plašāk šis jautājums aplūkots nodaļā «J. Lange un «Latviešu Ārste»»).

«Latviešu Ārstes» titullapā norādīts tikai izdošanas sākuma gadskaitlis — 1768. Datējumus precizēt ļauj vairāki apsvērumi. A. Jansons norāda, ka *«Rigische Anzeigen»* 1768. gada 45. numurā ir publicēta informācija par latviešu nedēļas izdevuma pirmo gada ceturksni, ko par trīspadsmit vērdiņiem varot iegādāties Hartknoha grāmatveikalā Rīgā[22] (tā kā gada ceturksnis ir trīspadsmit nedēļas, numura cena ir bijusi viens vērdiņš). K. Karulis turpat atradis citu Pētera Ernsta Vildes paziņojumu, kas datēts ar 10. oktobri. Tātad varētu secināt, ka «Latviešu Ārstes» pirmais numurs izdots 1768. gada jūlija sākumā[23]. Trīspadsmitā numura noslēgumā ir izdevēja piebilde, ka tulkotāja prombūtnes dēļ ieviesušās drukas kļūdas (Jākobs Lange strādāja Smiltenē, bet izdevums tika drukāts Peltsamā, tāpēc regulāru un pilnvērtīgu korektūru veikt nespēja), bet turpmākie numuri iznākšot, cik vien drīz tas būšot iespējams. Precizējumus ļauj izdarīt arī P. Bērenta 1913. gadā publicētie divi Jākoba Langes cirkulāri, kas datēti ar 1768. gada 29. oktobri un 1769. gada 18. maiju[24]. Pirmais cirkulārs ļauj aprēķināt līdzīgu izdošanas laika sākumu (norādīts, ka izdevums nopērkams pie Hinriha Pāpes Pumpju ielā Rīgā), bet otrais — secināt, ka pēc 25. numura iznākšanas «Latviešu Ārste» ir apstājusies 1769. gada maija sākumā. Turklāt norāde, ka Raunas un Ērgļu draudzei nosūtīti katrai desmit eksemplāri, ļauj spriest par izdevuma tirāžu. Ja pieņemtu, ka katrai latviešu lauku draudzei Vidzemē paredzēti desmit eksemplāri, tirāža varētu būt kādi piecsimt eksemplāri. Taču ticamāk liekas, ka tā bijusi krietni niecīgāka, jo ne jau visur bija tik čakli lasītāji kā gaišākajās draudzēs.

«Latviešu Ārstes» izdošanas pārtraukšanas iemesli varētu būt vairāki: saimnieciskas grūtības, jo maz ticams, ka izdevums nestu peļņu, jau pieminētais nekvalitatīvais korektūras darbs, kas īpaši sarūgtināja izdevēju, bet vēl vairāk — lasītāju vienaldzība, atsaucības trūkums (lasītneprasme un nabadzība). T. Vilsone gan izvirzījusi interesantu

hipotēzi par iespējamām autora un tulkotāja pretrunām[25], jo sabiedriskajos uzskatos mērenais mācītājs Jākobs Lange diez vai būtu piekritis Pētera Ernsta Vildes paustajai reliģijas kritikai un domām par zemnieku apspiestību. Šādam viedoklim tomēr pievienoties grūti vulgarizētās argumentācijas dēļ.

Tā kā vācu valodā sarakstītais Pētera Ernsta Vildes oriģinālmanuskripts nav saglabājies, skaidrojumiem lieti noder igauņu valodā publicētais variants. Izdevumam *«Lühhike õppetus»* iznāca 41 numurs, bet «Latviešu Ārstei» — tikai 25, tātad igauņu izdevums bija plašāks un latviešu izdevuma agrākai pārtraukšanai bijuši pietiekami svarīgi iemesli. «Īsa pamācība» atkārtoti faksimilizdevumā iznāca 1976. gadā sakarā ar igauņu grāmatniecības 450 gadu jubileju, papildināta ar koncentrētu, spilgtu un saturīgu J. Pēgela pēcvārdu[26]. Salīdzinot latviešu un igauņu izdevuma pirmos 25 numurus, ievērojamas un ļoti būtiskas teksta atšķirības nav konstatējamas. Taču gluži identi tie nav: Jākobs Lange tulkojot vienu otru frāzi ir pielicis klāt vai izlaidis (pieļaujams, arī igauņu izdevuma tulkotājs Augusts Vilhelms Hūpelis), vietām teksts mainīts lasītāja interesēs, piemēram, igauņu tekstā *Mūsu zeme* atbilst *Vidzemei* latviešu tekstā. Turklāt divu numuru teksti ir samainīti vietām: 10. (igauņu 15.) un 23. (igauņu 6.), bet 7. numurs latviešu izdevumā ir par lappusi īsāks[27].

«Latviešu Ārstes» aptuvens saturs dalījumā pa numuriem ir šāds.

I. Uzruna par ārstniecības lietderīgumu
II. Slimību izcelsme. Paegļa ogu lietošana
III. Kaitīgas ieražas. Augoņu un brūču ārstēšana
IV. Māņticības un pūšļošanas izskaušana
V. Drudža ārstēšana
VI. Iekaisumu un augoņu ārstēšana
VII. Pēršanās pirtī
VIII. Asins nolaišana
IX. Infekcijas un parazitāro slimību un sastrutojumu ārstēšana
X. Kokaugu izmantošana ārstniecībā
XI. Alkoholisko dzērienu kaitīgums
XII. Ārstniecības augu izmantošana
XIII. Ārstniecības augu izmantošana
XIV. Ārstniecības augu izmantošana
XV. Alkoholisko dzērienu kaitīgums
XVI. Kokaugu izmantošana ārstniecībā
XVII. Kokaugu izmantošana ārstniecībā
XVIII. Kokaugu izmantošana ārstniecībā
XIX. Čūsku un traku suņu kodumu ārstēšana
XX. Plāksteru sagatavošana un izmantošana
XXI. Brūču un augoņu ārstēšana

XXII. Augoņu ārstēšana
XXIII. Pulveru sagatavošana un lietošana
XXIV. Plāksteru sagatavošana un lietošana
XXV. Iekšķigo slimību ārstēšana

Kā redzams, teksta izklāsts nav ne sistemātisks, ne konsekvents, jo vairāki jautājumi tiek aplūkoti atkārtoti, tāpat trūkst loģiskas secības materiāla kopējā izkārtojumā. Liekas, ka autors rakstījis par to, kas viņam ienācis prātā un pirmajā brīdī licies svarīgāks. Lūk, tāpēc «Latviešu Ārsti» nedrīkst uzlūkot par ārstniecības grāmatu, bet gan par dažādu labu padomu sakopojumu. Visticamāk, ka šeit kopā salikti un lasītājam piemēroti dažādi fragmenti no citiem Pētera Ernsta Vildes apcerējumiem. Piemēram, 21. lpp. autors norāda, ka jau iepriekš runājis par etiķi, taču tas neatbilst tekstam. Turklāt dziedniecības padomi ir visai fragmentāri, neaptverot daudzas plašas ārstniecības nozares.

Ko gan latviešu lasītājs būtu sagaidījis, ja izdevums nebūtu apstājies pie 25. numura? Atbildi sniedz igauņu izdevuma turpmākie numuri, kaut gan par tā pabeigtību arī nav skaidra priekšstata.

XXVI. Garīgās veselības kopšana
XXVII. Laiskuma pārvarēšana
XXVIII. Strādīgums un taupība
XXIX. Dzeršana un krāpšana
XXX. Dzeršanas izraisītais posts
XXXI. Izglītības vērtība
XXXII. Uztura daudzveidība
XXXIII. Dzīvojamo ēku labiekārtošana. Augoņu ārstēšana
XXXIV. Baku izcelsme un ārstēšana
XXXV. Baku ārstēšana. Caurejas ārstēšana. Deguna asiņošanas apturēšana
XXXVI. Baku ārstēšana
XXXVII. Baku ārstēšana
XXXVIII. Baku ārstēšana
XXXIX. Baku ārstēšana
XL. Dzemdībpalīdzība
XLI. Bērnu slimību ārstēšana

Arī šeit jādomā, ka nedēļas lapa būtu varējusi vēl ilgi turpināties, jo autors savas ārstniecības zināšanas ne tuvu vēl nebija izsmēlis, taču kāds iemesls viņam licis apstāties.

Vai «Latviešu Ārstei» ir pastāvējusi atgriezeniska saikne ar lasītāju? Domājams, ka ne, jo tekstā nejūt iepriekšpublicētā detalizētāku skaidrojumu turpmākajos numuros pēc varbūtējiem lasītāju vaicājumiem, atsauci uz ikdienas aktualitātēm un gadalaikiem. Diskusija ir vienvirziena: autors pats uzdod jautājumus, pats atbild, pamāca, skaidro, izmanto piemērus un trāpīgus salīdzinājumus no savas ārsta prakses.

Turklāt pētnieki ir vienisprātis par vācu oriģinālmanuskriptu kā izejmateriālu gan latviešu, gan igauņu izdevumam, tātad atgriezeniskā saikne nemaz nevarētu būt bijusi. Tekstā minētie vidzemnieki, cēsnieši, tāmnieki, malēnieši ir tulkotāja brīva interpretācija, pielāgojot tekstu latviešu lasītājam.

Bet Pētera Ernsta Vildes apgalvojums, ka «daudz gadus te sadzīvojis, gan sabijis esmu ar jums, ļautiņiem» (5. lpp.), patiesībai neatbilst, jo 1768. gadā Vidzemē viņš dzīvoja tikai trešo gadu. Gan varētu pieļaut, ka viņa agrāk iepazītie Austrumprūsijas zemnieki savos ārstniecības uzskatos un iemaņās daudz nebūs atšķirušies no kurzemniekiem un vidzemniekiem. Igauņu tekstā šis frāzes nav, tātad ticamāk, ka tā piederējusi Jākoba Langes spalvai, kurš Vidzemē dzīvoja jau trīsdesmit otro gadu.

«Latviešu Ārstes» adresāts bija dzimtbūšanas jūgā smagi nomāktais zemnieks. Pēteris Ernsts Vilde viņam veltī līdzjūtīgus vārdus: «tu tāds cilvēciņs kā es pats» un «man neriebj vis, tāpēc es tevi ieraugu un sirdsnīgi mīlā turu» (2. lpp.). Būdams vienkāršā cilvēka draugs, autors saprot, ka zemnieka darbs ir grūts, ka viņam maz zināšanu, tāpēc cenšas palīdzēt. Zemnieka domāšanas veids, uzskati, paražas, ticējumi vēl neļauj viņam baudīt zinību augļus, taču viņš ir saprātīgs cilvēks, un prāta gaisma jāvairo vispirms sevis saglabāšanai, novēršot slimības. Jo «zināms, zemnieki vairāk ar vājībām kuļās kā citi ļaudis» (45. lpp.), par visu vairāk vēlas «no kunga mieru, no Dieva veselību» (93. lpp.).

Vācu valodā publicētajos darbos Pētera Ernsta Vildes paustie uzskati ir krietni radikālāki — viņš nenogurdams deklarē, ka cilvēki ir radīti līdztiesīgi un visos viņos ir tieksme pēc brīvības un labākas dzīves, bet dzimtbūšana posta zemnieku gan ekonomiski, gan morāli. «Latviešu Ārstē» šādas domas izteiktas biklāk, piesardzīgāk, jo acīmredzot autoram bija jāraksta citādi. Pētera Ernsta Vildes domas šeit izteiktas pastarpinātāk, citā skatījumā, praktiskās draudzīgās pamācībās un padomos.

Kompromiss bija jārod deklarācijai: «Veselība un neveselība nāk no Dieva» (6. lpp.). Bet jau dažas rindas tālāk Pēteris Ernsts Vilde skaidro, ka slimības tomēr «ne nāk tādā vīzē no Dieva», lai nevarētu tās paredzēt, saskatīt un ārstēt. Ja arī «Radītājs no pirma gala vājību piestell», tad nevis tāpēc, ka gribētu cilvēku nonāvēt, «bet kādu slimību no iekšām izcelt» (17. un 18. lpp.). Tātad ārstniecība nav pretrunā ar Dieva gribu, kaut gan: «Kā lapa birst, tā cilvēks mirst» (54. lpp.).

Autors lieliski saprata, ka zemniekam nav, kur meklēt palīdzību, — pārāk maz bija ārstu, slimnīcu, aptieku Vidzemē (par to runāts iepriekšējās lappusēs), tāpēc vienīgā saprātīgā izeja saskatāma pašārstniecībā, dziedniecisko zinību apgūšanā. Jāvēršas pret māņticību, pūšļošanu, ko autors arī sparīgi dara, bet vēl asāk — pret tumsības un neskaitāmu nelaimju cēloni un sekām — žūpību un alkoholismu.

Maz uzmanības autors veltī anatomijas un fizioloģijas jautājumiem, tomēr cenšas izskaidrot asinsrites mehānismu. Toties slimību cēloņi, rašanās, attīstība skaidroti plašāk. Slimību izcelsmē uzmanība pievērsta nelabvēlīgajiem sadzīves, darba, apkārtējās vides apstākļiem, norādīts uz daudzu slimību lipīgumu. Atbilstoši tolaik izplatītajai humorālās patoloģijas teorijai daudz runāts par asins nozīmi organismā. Tāpat laikmetam raksturīgs ir iekaisuma procesu skaidrojums, cenšanās panākt organisma attīrīšanos ar sviedrēšanos, asins nolaišanu, vēdera atvieglošanu. Ļoti trāpīgs ir novērojums, ka jauni un veseli cilvēki ir «zaļi un smagi kā ozoli», tātad vecāki cilvēki būs bijuši izdēdējuši. Aptaukošanās netiek pat minēta, jo uzturs bija pieticīgs.

Diagnostikā Pēteris Ernsts Vilde balstās uz tautas zināšanām, vairumam slimību ir aprakstoši nosaukumi, bet sarežģītas diferenciāldiagnostikas, saprotams, nav. Autors šeit pielāgojies lasītāju izpratnes līmenim, tikai dažviet pievēršot uzmanību svarīgākām niansēm. Par to, cik plaši bijusi izplatīta kāda slimība (dažādi iekaisuma procesi, īpaši sastrutojumi, gan noteikti bijuši), spriest ir grūti, jo «Latviešu Ārstes» publikācija palikusi pusceļā. Toties skaidri saprotams, ka iedzīvotāju sanitārās un higiēniskās iemaņas nav bijušas pietiekamas.

«Latviešu Ārstes» saturā galvenā vērība veltīta dziedniecībai, dažādiem ārstniecības līdzekļiem un paņēmieniem. Tekstā minēti vismaz sešdesmit ārstniecības augi, kuru nosaukumus, kaut ar grūtībām, tulkotājs visumā sekmīgi atveidojis latviski, gan vietām izlīdzoties ar vācu vārdiem, bet vienā gadījumā (56. lpp.) auga nosaukumam atstāta tukša vieta (igauņu tekstā — baldriāns). Šie augi zemniekiem bija labi pazīstami, rūpīgi norādīta arī to vākšanas, sagatavošanas un lietošanas kārtība. Sevišķi Pēteris Ernsts Vilde rekomendē «kokus» — priedi, bērzu, vītolu, paegli, ozolu un citus.

«Latviešu Ārstē» minētas arī kādas piecpadsmit minerālas izcelsmes ārstniecības vielas, ap desmit dzīvnieku un piecpadsmit augu izcelsmes ārstniecības līdzekļu, bet aptiekā nopērkamu zāļu (jo zemniekam tas bija maz iespējams) — tikai kāds pusotrs desmits.

Starp dažādām ārstniecības procedūrām pieminēta masāža, sviedrēšanās, asins nolaišana, ragu likšana, augoņu uzgriešana (par ķirurģiju runāts visai maz), mežģījumu ievilkšana un citas, taču autors piesardzīgi izsakās par pēršanos pirtī, kur zemnieki nezinājuši mēru.

Pēteris Ernsts Vilde bija gan ārsts, gan aptiekārs, tāpēc «Latviešu Ārstē» ir sastopamas daudzas, aptuveni 70—80 receptes. Aprakstīta dažādu pulveru, ziežu, tēju, uzlējumu, dzērienu, «putru» un it īpaši — autora iemīļoto plāksteru pagatavošana. Nav jūtama autora vīzdegunība vai pārākums attiecībā uz tautas dziedniecības metodēm — visnotaļ tās tiek atbalstītas, ja vien ir pietiekami racionālas.

Šur un tur «Latviešu Ārstē» ieskanas veterinārijas tēma, kas tolaik netika īpaši nodalīta, jo veterinārā un humānā medicīna tikai jaunākos laikos ir attālinājušās, kaut gan kopība ir lielāka nekā atšķirība. Dažviet pavīd ārstniecībai attālāki jautājumi, piemēram, lauksaimniecība un mājamatniecība.

Tālāk nepārstāstot «Latviešu Ārstes» saturu, lai neliegtu lasītājam baudu pašam ar to iepazīties, vēl jāpieskaras diviem mūsdienām tuvākiem jautājumiem.

Līdz pat šodienai «Latviešu Ārste» ir medicīnas publikācija ar vislatviskāko leksiku. Tekstā tikpat kā nav ģērmānismu, bet latīnismu nav vispār! Tas ir neapšaubāms Jākoba Langes nopelns, un mūsdienu ārstiem, gatavojot savas publikācijas, ar neslēptu skaudību jānoraugās aizgājušajos laikos. Lai arī latviešu medicīnas terminoloģija nopietnāk tiek kopta jau vismaz gadsimtu (Kārlis Lībietis, vēlāk Jēkabs Alksnis, Kārlis Kasparsons, Kristaps Rudzītis), tā vēl nav sasniegusi pilnību.

Otrs jautājums — kā vērtēt «Latviešu Ārstes» sniegtās pamācības no mūsdienu medicīnas zinātnes augstumiem? Gluži saprotams, ka šodien tās nebūtu izmantojamas, jo «Latviešu Ārste» jau ir literatūras piemineklis, nevis medicīnas mācību grāmata. Bet, ja tomēr Pētera Ernsta Vildes rakstītajā ir jaušams racionāls un noderīgs kodols, tas tikai apliecina, ka vairāk nekā divu gadsimtu laikā medicīna tomēr necik tālu nav aizgājusi.

Vēlreiz palūkojoties uz Pētera Ernsta Vildes dzīvi un darbību, kā arī uz «Latviešu Ārsti», nedaudz jāpieskaras historiogrāfijai, agrāk apkopotajam faktu materiālam un izvirzītajām problēmām, jo atbilstošā literatūra ir diezgan plaša gan latviešu un igauņu, gan vācu un krievu valodā.

Pirmais Pētera Ernsta Vildes biogrāfs bija viņa draugs un domubiedrs Tērbatas vēsturnieks Frīdrihs Konrāds Gadebušs (1719—1788). Vēl ārsta dzīves laikā, balstoties viņa stāstījumā un vēstulēs, Frīdrihs Konrāds Gadebušs 1777. gadā publicēja Pētera Ernsta Vildes dzīves aprakstu[28]. Turpmāk tas atkārtots J. F. Rekes un K. E. Napjerska leksikonā[29], I. Brensona Vidzemes[30] un Kurzemes ārstu biogrāfiskajās vārdnīcās[31], kā arī citur[32,33].

Biogrāfisko datu pretruna atrodama krievu medicīnas vēsturnieka J. Čistoviča 1883. gada publikācijā, kas balstās uz Krievijas Valsts medicīnas kolēģijas arhīva datiem un saistīta ar Pētera Ernsta Vildes eksaminēšanu Pēterburgā 1785. gadā. Norādīts, ka viņš studējis Kēnigsbergā un Hallē sešus gadus, pie tam Hallē ieguvis medicīnas doktora grādu par grāmatu «Lauku Ārsts», taču diplomu pazaudējis[34]. Biogrāfijas tradicionālajam variantam neatbilst ne studiju laika ilgums, ne arī augstskolas nosaukums (Greifsvalde), kura piešķirusi doktora grādu. Abos gadījumos izmantoti Pētera Ernsta Vildes izteikumi, kas ir pretrunā

viens ar otru. Ja vēl ņem vērā miklainos divpadsmit Kēnigsbergas gadus Pētera Ernsta Vildes biogrāfijā, rodas šaubas, vai augstskolas diplomu (medicīnu studējis pusotru gadu!) viņš saņēmis vispār, jo pusizglītotu laimes meklētāju tolaik Baltijā un Krievijā no Vācijas ieplūda diezgan daudz. Precizēt šo jautājumu ļautu atbilstošo augstskolu arhīvu studijas, ja vien tas būtu iespējams. Lai nu kā būtu, tas ir pat mazsvarīgi, jo savos publicētajos darbos Pēteris Ernsts Vilde ir apliecinājis krietnas un laikmetam atbilstošas zināšanas medicīnā.

Biogrāfisko datu papildinājumu 1927. gadā ir sniedzis ģenealogs Ērihs Zeiberlihs, kas precizējis Pētera Ernsta Vildes nāves datumu un noskaidrojis viņa radnieciskās saites. Ārsts 1767. gadā apprecējis atraitni Žaneti Frīderiki Kristīni Luīzi Šartovu, dzimušu Mīliusu, Jēnas birģermeistara meitu. Ģimenē bijuši trīs dēli: Ernsts Kārlis un Heinrihs Augusts, kas miruši bērnībā, kā arī Kārlis Augusts Vilde (1773—1834), skolu inspektors un mācītājs Igaunijā, precējies divreiz, abas laulības bez bērniem[35]. Tātad Pētera Ernsta Vildes dzimta palikusi bez turpinājuma.

Savukārt «Latviešu Ārste» pirmoreiz ietverta U. E. Cimmermaņa latviešu literatūras rādītājā 1812. gadā[36], turpmāk K. E. Napjerska analoģiskā darbā 1831. gadā[37] un tā tālāk, arī J. Misiņa latviešu rakstniecības rādītājā, kurā nosaukta par laikrakstu[38].

Divdesmito un trīsdesmito gadu latviešu literatūras vēsturē Pētera Ernsta Vildes vārds bija piemirsts (taču tā nenotika Igaunijā[39]). Tikai 1937. gadā, visticamāk, H. Šaudiņa pētījuma[40] ietekmē, parādījās plašāka V. Smilgas publikācija par Pēteri Ernstu Vildi un «Latviešu Ārsti»[41], kā arī tās atreferējums[42]. No medicīnas vēstures viedokļa «Latviešu Ārsti» pirmais analizējis V. Derums 1940. gadā[43].

Visjaunākajā laikā Pēteris Ernsts Vilde atkal guvis plašāku ievērību, vispirms Igaunijā, kur viņam uzmanību veltījuši grāmatnieki E. Laugaste[44], J. Pēgels[45], medicīnas vēsturnieki V. Kalnins[46–48], H. Gustavsons[49–53] un vairāki citi. Visbeidzot, 1976. gadā iznāca *«Lühhike õppetus»* faksimilizdevums, bet Peltsamā jau līdz tam pie agrākās tipogrāfijas drupām bija nolikts piemiņas akmens, kurā gan minēts pirmais igauņu žurnāls, bet ne tā autors un tulkotājs.

Starp latviešu pētniekiem Pētera Ernsta Vildes un Jākoba Langes kopīgais veikums galvenokārt ieinteresējis valodniekus un grāmatniekus. Profesors A. Ozols analizējis «Latviešu Ārstes» teksta fragmentu[54]. Plašāku rezonansi izraisīja J. R. Ozola recenzija par latviešu periodikas rādītāju, kurā tika apšaubīta «Latviešu Ārstes» definīcija[55]. K. Egle tomēr argumentēti un nepārprotami norādīja, ka «Latviešu Ārste» ir periodisks izdevums[56], vēlreiz to desmit punktos pierādot kopīgā publikācijā ar K. Karuli[57]. Diskusijā iekļāvās arī A. Jansons, norādot, ka

ziemeļu kaimiņi līdzīgu igauņu izdevumu bez šaubīšanās atzīstot par žurnālu[58].

Sakarā ar «Latviešu Ārstes» divsimtgadi plašāks publikāciju klāsts parādījās 1968. un 1969. gadā. A. Jansons publicēja divus rakstus, norādot, ka «Latviešu Ārste» ilgāku laiku nepelnīti bijusi piemirsta[59], bet, dodot tās vērtējumu, cita starpā pieminēja arī Šveices ārstu Simonu Andrē Tiso (1728—1797), kura izdevumi kalpojuši par paraugu Pēterim Ernstam Vildem[60]. K. Karulis publicēja trīs rakstus, kuros sniedza pietiekami vispusīgu ieskatu Pētera Ernsta Vildes darbībā un «Latviešu Ārstes» izdošanā[61], analizēja tās valodas bagātību (tilts no astoņpadsmitā gadsimta dzīvās tautas valodas uz latviešu literāro valodu)[62], bet it īpaši — vietu latviešu kultūras vēsturē[63]; tā līdz šim ir plašākā un saturīgākā «Latviešu Ārstei» veltītā publikācija. Jubilejas rakstus vēl publicēja T. Vilsone, galvenokārt pievēršoties sociālajām problēmām Pētera Ernsta Vildes darbos[64], kā arī V. Ancītis[65] un citi.

Pēc divsimtgades «Latviešu Ārstei» veltītā uzmanība pieklusa. Pētera Ernsta Vildes un viņa domubiedru darbību aplūkojis tiesību vēsturnieks F. Jaunbelzējs, vairāk analizējot filozofiskos uzskatus[66-69]. Visbeidzot ilgu laiku pieticīgā vietiņā nobīdītā «Latviešu Ārste» ir stabili un paliekoši iegājusi latviešu literatūras vēsturē[70].

Taisnība bija Pēterim Ernstam Vildem, «Latviešu Ārstē» rakstot: «Jašu man, sen nīkoņa bedrē apbestam, vēl tavi bērni un bērnu bērni pateicības sacīs» (4. lpp.), jo Garlība Merķeļa priekštecis, cēlu ideālu un humānisma ideju apgarots, progresīvās materiālistiskās izejas pozīcijās balstīts, varbūt gan rūgti vīlās atsaucības trūkumā savas dzīves laikā, taču nākotne nepievīla viņa tik ļoti mīlēto zemnieku tautu.

Pie lasītāja atgriežas cēla gara un jūtīgas sirds radīts darbs — pagātne atgriežas šodienā nākotnes labā.

Norādes

1. *Gadebusch F. K.* Livländische Bibliothek. Riga: Hartknoch, 1777. Th. 3. S. 299—304.
2. Tulkojums citēts pēc: *Karulis K.* «Latviešu Ārste» mūsu kultūras vēsturē // Varavīksne 1968. Rīga: Liesma, 1968. 291.—305. lpp.
3. *Labrence L.* Jelgavas grāmata. Rīga: Zinātne, 1984. 118 lpp.
4. *Stradiņš J., Strods H.* Jelgavas Pētera akadēmija. Rīga: Zinātne, 1975. 319 lpp.
5. *Brennsohn I.* Die Aerzte Kurlands. 2. Ausg. Riga: Plates, 1929. 492 S.
6. Deutschbaltisches biographisches Lexikon: 1710—1960. Köln; Wien: Böhlau, 1970. S. 442.

7. *Waga W.* Das Schloss Põltsamaa, ein Denkmal der Kunst des 18. Jahrhunderts in Estland // Sitzungsberichte der Gelehrten estnischen Gesellschaft, 1929. Tartu: GEG, 1931. S. 19—24.
8. *Stavenhagen W. S.* Album livländischen Ansichten. Mitau: Stavenhagen, 1866.
9. *Amelung F.* Studien zur Geschichte Oberpahlens und seinen industriellen Blüthezeit. Dorpat: Mattiesen, 1892. 54 S.
10. *Brennsohn I.* Die Aerzte Livlands. Mitau: Steffenhagen, 1905. 481 S.
11. *Hupel A. W.* Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland. Riga: Hartknoch, 1774. Bd. 1. S. 273.
12. *Seuberlich E.* Die ältesten Apotheken Liv- und Estlands // Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1912. Riga: Häcker, 1914. S. 248, 301.
13. *Stieda L.* Die Buchdruckerei in Oberpahlen // Sitzungsberichte der Gelehrten estnischen Gesellschaft zu Dorpat, 1884. Dorpat: Mattiesen, 1885. S. 70—75.
14. *Feuereisen A.* Der Buchdrucker M. G. Grenzius und die Begründung der «Dörptscher Zeitung»// Verhandlungen der Gelehrten estnischen Gesellschaft. Dorpat: Mattiesen, 1904. Bd. 21, H.1. S. 91—148.
15. Die Evangelische Prediger Livlands bis 1918. Köln; Wien: Böhlau, 1977. S. 280—281.
16. *Губерт В. О.* Оспа и оспопрививание. СПб.: Сойкин, 1896. Т.I. 534 с.
17. *Vīksna A.* Pirmā baku potēšana Latvijā // Dabas un vēstures kalendārs 1981. gadam. Rīga: Zinātne, 1980. 212. lpp.
18. *Stieda L.* Ueber P. E. Wilde und seine livländischen Abhandlungen von der Arzeneiwissenschaft // Sitzungsberichte der Gelehrten estnischen Gesellschaft zu Dorpat, 1884. Dorpat: Mattiesen, 1885. S. 75—99.
19. *Gailīt-Miķelsone A.* Jānis Georgs Eizens un 18. gadusimteņa latvju zemnieku raksturojums // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. 1926. Nr.2. 136.—149. lpp.; Nr. 3. 217.—230. lpp.
20. *Prande A.* Latvju rakstniecība portrejās. Rīga: Leta, 1926. 55. lpp.
21. *Ārons M.* Jēkabs Lange // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1921. Nr. 4. 335.—345. lpp.
22. *Jansons A.* Vēlreiz par pirmajiem periodiskajiem izdevumiem latviešu valodā // Karogs. 1967. Nr. 12. 154.—155. lpp.
23. *Karulis K.* «Latviešu Ārste» mūsu kultūras vēsturē // Varavīksne 1968. Rīga: Liesma, 1968. 291.—305. lpp.

24. *Baerent P.* Aus livländischen Kirchen-Archiven // Magazin, herausgegeben von der Lettisch-literarischen Gesellschaft. Mitau: Steffenhagen, 1913. Bd. 20, St. 4. S. 69—74.
25. *Vilsone T.* Pirmais periodiskais izdevums latviešu valodā // Cīņa, 1968. 23. jūl.
26. Lühhike õppetus. Tallinn: Valgus, 1976. 159+VI lk.
27. Par konsultatīvu palīdzību igauņu teksta skaidrojumos sirsnīgi pateicos Tenu Karmam.
28. *Gadebusch F. K.* Livländische Bibliothek. Riga: Hartknoch, 1777. Th. 3. S. 299—304.
29. *Recke J. F., Napiersky K. E.* Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland. Mitau: Steffenhagen, 1832. Bd. 4. S. 516—517.
30. *Brennsohn I.* Die Aerzte Livlands. Mitau: Steffenhagen, 1905. S. 429.
31. *Brennsohn I.* Die Aerzte Kurlands. 2. Ausg. Riga: Plates, 1929. S. 422.
32. Biographisches Lexikon der hervorragenden Aerzte aller Zeiten und Völker. 2. Aufl. Berlin; Wien: Urban und Schwarzenberg, 1934. Bd. 5. S. 935.
33. Deutschbaltisches biographisches Lexikon. 1710—1960. Köln; Wien: Böhlau, 1970, S. 866.
34. *Чистович Я.* История медицинских школ в России. СПб.: Трей, 1883. С. CXXVII.
35. *Seuberlich E.* Stammtafeln deutsch-baltischer Geschlechter. Leipzig, 1927. Bd. 2. S. 504.
36. *Zimmermann U. E.* Versuch einer Geschichte der lettischen Literatur. Mitau: Steffenhagen, 1812. S. 56.
37. *Napiersky K. E.* Chronologischer Conspekt der lettischen Literatur von 1587 bis 1830. Mitau: Steffenhagen, 1831. S. 91, 92.
38. *Misiņš J.* Latviešu rakstniecības rādītājs (1585—1910). Riga, 1924. 395. lpp.
39. Eesti biograafiline leksikon. Tartu: Loodus, 1929. T. 4. Lk. 581—582.
40. *Schaudinn H.* Deutsche Bildungsarbeit am lettischen Volkstum des 18. Jahrhunderts. München: Reinhardt, 1937. S. 100.
41. *Smilga V.* Latviešu žurnāla mūžs pagarināts par 30 gadiem // Brīvā Zeme, 1937. 31. dec.
42. Par latviešu pirmo žurnālu // Vārds. 1938. Nr. 1. 24.—25. lpp.
43. *Derums V.* Pirmais latviešu ārstu žurnāls // Ārsts. 1940. Nr. 7. 457.—458. lpp.
44. *Laugaste E.* Eestikeelse perioodika 190-aastaseks saamise puhul // Looming. 1956. Nr. 11. Lk. 1647—1652.

45. *Peegel J.* Eesti ajakirjanduse algus (1766—1857). Tallinn: Valgus, 1966. Lk. 10—25.
46. *Kalnin V.* P. E. Wilde (1732—1785) // Nõukogude Eesti Tervishoid. 1960. Nr. 6. Lk. 61—64.
47. *Калнин В. В.* П. Э. Вильде — выдающийся деятель медицины Прибалтики XVIII века // Сов. здравоохранение. 1961. № 9. С. 70—74.
48. *Kalnin V.* P. E. Wilde haigete uurimisest // Nõukogude Eesti Tervishoid. 1972. Nr. 5. Lk. 456—458.
49. *Gustavson H.* Esimene eesti perioodiline väljaanne // Õhtuleht. 1960. 27. sept.
50. *Gustavson H.* Vanim eestikeelne sanitaariduslik ajakiri // Nõukogude Eesti Tervishoid. 1966. Nr. 2. Lk. 141—144.
51. *Gustavson H.* Põltsamaa apteegi juubel // Punalipp. 1966. 20. okt.
52. *Gustavson H.* Tuuleveskitega võitleja // Kultuur ja Elu. 1982. Nr. 5. Lk. 38—39.
53. *Густавсон Х.* Первое медицинское периодическое издание на эстонском языке // Сов. здравоохранение. 1986. № 6. С. 56—57.
54. Ozols A. Veclatviešu rakstu valoda. Rīga: Liesma, 1965. 433.—439. lpp.
55. *Ozols J. R.* Latviešu periodika, 1768—1919 // Literatūra un Māksla. 1967. 25. febr.
56. *Egle K.* Pirmais latviskais periodiskais izdevums // Literatūra un Māksla. 1967. 1. jūl.
57. *Egle K., Karulis K.* Piebildes // Pad. Zeme. 1968. 11. jūl.
58. *Jansons A.* Vēlreiz par pirmajiem periodiskajiem izdevumiem latviešu valodā // Karogs. 1967. Nr. 12. 154.—155. lpp.
59. *Jansons A.* «Latviešu Ārste» — žurnāls pirms divsimt gadiem // Veselība. 1968. Nr. 12. 22. lpp.
60. *Jansons A.* «Latviešu Ārste» mūsu literatūras vēsturē // Pad. Zeme. 1968. 11. jūl.
61. *Karulis K.* «Latviešu Ārstes» divsimt gadu: 1768—1968 // Karogs. 1968. Nr. 12. 134.—137. lpp.
62. *Karulis K.* «Latviešu Ārstes» valodas bagātības // Literatūra un Māksla. 1969. 25. janv.
63. *Karulis K.* «Latviešu Ārste» mūsu kultūras vēsturē // Varavīksne 1968. Rīga: Liesma, 1968. 291.—305. lpp.
64. *Vilsone T.* Pirmais periodiskais izdevums latviešu valodā // Cīņa. 1968. 23. jūl.
65. *Ancītis V.* Latviešu periodikai 200 gadu // Pad. Zeme. 1968. 11. jūl.
66. *Jaunbelzējs F.* Neizskaidrojamo atstāt nākotnei // Zinātne un Tehnika. 1976. Nr. 12. 9.—10. lpp.

67. *Jaunbelzējs F.* «Latviešu Ārstes» burtnīcu autors // Zinātne un Tehnika, 1979. Nr. 7. 32.—33. lpp.
68. *Яунбелзейс Ф.* П. Э. Вильде — врач и философ // Медико-социальные исследования. Рига: МЗ ЛССР, 1977. С. 120—122.
69. *Яунбелзейс Ф. Ф.* П. Э. Вильде — врач, философ, просветитель // Из истории медицины. Рига: Звайгзне, 1979. Т. II. С. 103—111.
70. *Čakars O., Grigulis A., Losberga M.* Latviešu literatūras vēsture no pirmsākumiem līdz XIX gadsimta 80. gadiem. Rīga: Zvaigzne, 1987. 95.—96. lpp.

J. LANGE UN · LATVIEŠU ĀRSTE ·

«Latviešu Ārstes» tulkotājs un lokalizētājs Jākobs Lange ieradās Vidzemē 1736. gada Ziemsvētkos no Pēterburgas, kur viņš neilgu laiku bija strādājis par mācītāja palīgu vācu draudzē. Savu darbību J. Lange uzsāka Ēvelē, vēlāk strādāja Smiltenē un Cēsīs.

Jau pēc sešu nedēļu intensīvas mācīšanās viņš sagatavoja pirmo spredikļi latviešu valodā, bet pēc gada nostrādāšanas Vidzemē tika uzaicināts B. Fišera vadītajā Bībeles otrā izdevuma sagatavošanas komisijā. J. Langem pārlūkošanai, salīdzināšanai un precizēšanai tika uzticētas daļas no Jozuas grāmatas līdz Ījāba grāmatai Vecajā derībā un no apustuļa Pētera vēstulēm līdz Jāņa atklāsmes (parādīšanas) grāmatai Jaunajā derībā.[1] Līdzās tautas dzīvajai, runātajai valodai E. Glika Bībele ir otrs avots, kas spēcīgi ietekmējis J. Langes latviešu valodas izpratni. Trešais — teorētiskais — avots ir bijusi H. Adolfija 1685. gadā izdotā latviešu valodas gramatika «Erster Versuch einer kurtz verfasseten Einleitung zur lettischen Sprache». Šī gramatika neapšaubāmi bija labākais palīglīdzeklis latviešu valodas precīzākai apgūšanai un zināšanu sistematizēšanai līdz pat G. F. Stendera gramatikas «Neue vollständigere lettische Grammatik..» iznākšanai 1761. gadā.

Līdz darbam ar «Latviešu Ārsti» J. Lange jau bija aktīvi nodarbojies ar latviešu valodu, vākdams un apkopodams materiālu plašai tulkojošai vārdnīcai. Vārdnīca faktiski bija gatava jau 18. gs. 50. gados, taču dienasgaismu tā ieraudzīja tikai 1777. gadā — latviešu-vācu un vācu-latviešu daļa apvienotā izdevumā. Tādējādi, uzsākot «Latviešu Ārstes» tulkošanu, J. Langem jau bija bagāta valodas bāze, lieliskas praktiskās iemaņas, ko viņš bija guvis, arī pasniegdams mājmācību, kopta valodas izjūta, kā arī vērā liekama pieredze darbā pie Bībeles revīzijas.

[1] Berkholz C. A. Jakob Lange, Generalsuperintendent von Livland. Riga, 1884. S. 93.

Tā kā J. Langes darbības vide bija tikai Vidzeme, viņa latviešu valoda veidojusies vidus izlokšņu ietekmē. Atgādināsim J. Endzelīna teikto: «Ļoti līdzīgas cita citai ir tās izloksnes, kas sastopamas Vidzemes vidienes zemeļu daļā: Ērģemē, Ēvelē, Burtniekos, Rubenē, Valmierā, Trikātā, Valkā, Cirgaļos, Smiltenē, Raunā, Cēsīs, Skujenē.»[1] J. Langes valoda «Latviešu Ārstē» lielā mērā ir vidus dialekta Vidzemes izlokšņu atspulgs. Salīdzinājumā ar G. F. Stenderu, kurš varbūt tiešām «apzināti veidoja latviešu rakstu valodu atšķirīgu no runātās valodas»[2], J. Lange ir centies tuvināties tai valodai, kādu viņš ir dzirdējis runājam tautā. Acīmredzot tāpēc «Latviešu Ārste» «pēc savas valodas īpatnībām un stila ir viens no savdabīgākajiem veclatviešu rakstu valodas pieminekļiem ar ļoti bagātu leksikas materiālu».[3]

Salīdzinājumā ar mūsdienu literāro valodu J. Langes valodā «Latviešu Ārstē» konstatējamas atšķirības fonētikā, morfoloģijā, vārddarināšanā, leksikā, semantiskajās niansēs, sintaksē. Tomēr vislielākās grūtības mūsdienu lasītājam var sagādāt 18. gs. rakstība.

Rakstība «Latviešu Ārstē» un tās atveide transkribētajā tekstā

«Latviešu Ārste» iespiesta fraktūrā, kas bija, ar retiem izņēmumiem, vienīgais iespieduma veids 17., 18. un pat vēl 19. gs. pirmajā pusē.[4] Ortogrāfija balstās uz K. Fīrekera, H. Adolfija un E. Glika uzlaboto normu sistēmu. Galvenais rakstības princips ir fonētiskais, kad raksta tā, kā runā. Līdzās tam izmantots arī morfoloģiskais un dažviet loģiskais princips jeb diferencētājprincips. Transkribējot darbu ar latiņu burtiem (antīkvā), rakstība tuvināta mūsdienu normām. Paturētas tikai tās īpatnības, kas atspoguļo izlokšņu izrunu, kā arī tās, kas specifiski piemīt J. Langem, piemēram, īpatnējās pieturzīmes — vienpusējas pēdiņas. Gadījumos, kad nav drošas pārliecības par kādas formas pareizību vai vārda izrunu Vidzemes vidus izloksnēs, tekstā saglabāta J. Langes lietotā forma.

Patskaņu garums «Latviešu Ārstē» apzīmēts, tāpat kā H. Adolfija gramatikā, ar *h* pēc patskaņa, ar jumtiņu (ˆ) virs burta lokatīva galotnē un ar gravi (ˋ) virs burta vārdos *kà, tà*. Tomēr gravim šeit

[1] Endzelīns J. Latviešu valoda Vidzemē // LPSR ZA Valodas un literatūras institūta raksti. Rīga, 1954. Nr. 3. 127. lpp.

[2] Karulis K. G. F. Stendera valoda un rakstība // Stenders G. F. Augstas gudrības grāmata no pasaules un dabas: 1796. gada izdevuma teksts ar komentāriem. Rīga, 1988. 541. lpp

[3] Ozols A. Veclatviešu rakstu valoda. Rīga, 1965. 433. lpp.

[4] Bergmane A., Blinkena A. Latviešu rakstības attīstība. Rīga, 1986. 33. lpp.

galvenokārt ir diferencētājfunkcija — tas atšķir nelokāmās vārdšķiras no vietniekvārdu locījumu formām. Tikai adverbos *kā, tā* to varētu uztvert arī par patskaņa garuma rādītāju[1], bet *kà* apzīmē arī saikli *ka*, kur garuma nav. Par zilbes intonācijas apzīmēšanu[2] te līdz ar to nevar runāt. Arī adverbos *šè, tè*, kur reizēm lietots gravis, zilbe ir īsa. Transkribējumā garie un īsie patskaņi apzīmēti atbilstoši mūsdienu rakstībai.

Patskaņu garumu veclatviešu rakstu valodā 16.—19. gs. parasti neapzīmēja piedēkļos, it īpaši vaļējās zilbēs (kas beidzas ar vokāli), piem., *mudinataji, uzzīmešu, piederigas*. Atsevišķos gadījumos šādu rakstību balstīja arī piedēkļu garumu saīsināšana izloksnēs. Lai gan vidus izloksnes vismazāk ir pakļautas patskaņu saīsināšanai piedēkļu zilbēs[3], tomēr atsevišķās izloksnēs piedēkļu garumi, it īpaši *j* priekšā verbu formās, tiek saīsināti[4]. Tā kā ir pagrūti noteikt, vai šāda saīsināšana ir notikusi, transkribētajā tekstā piedēkļu garums apzīmēts atbilstoši mūsdienu normām, piem.: *runnajam — runājam, uskawejees — uzkavējies, usrahdijis — uzrādījis, sacciju — sacīju, isdehdejs — izdēdējs, cillinajs — cilinājs* utt.

Īss patskanis saglabāts ā-celmu verbu tagadnes dsk. 1. un 2. personā, kā arī ciešamās kārtas tagadnes lokāmajā divdabī un nelokamajā divdabī ar *-am:* «.. tā kā arī daudzas vidus izloksnes te garumu ir zaudējušas, tad nav kļūda šais formās.. rakstīt īsu patskani.»[5]

Tā kā gala zilbēs patskaņu garums viscaur nav konsekventi apzīmēts, problēmas rodas arī adverbu ar *-am* vai *-ām* atveidē (sal. *tikku tikkahm* — 63. un *tikku tikkam* 70.). Transkribējumā šo adverbu rakstība tuvināta mūsdienu normām. Tur, kur patskaņa kvantitāte nav izsecināta, atstāta oriģinālforma.

Transkribējumā ievērota arī J. Langes lietotā vārdu kop- un savruprakstība, ja vien tā nav iespiedēja kļūda, kā dažkārt sastopamie vārdu pārrāvumi oriģinālā, piemēram, *drihza ki* (31.), *dazch kahrtiga* (48.), *muddi natajas* (54.), *Puhsch lataju* (13.) u.c. Reizēm pārrāvumā starp vārda daļām iespraucies pat komats: *kreetna, ki* (54.), *norim, schohs* (54.), *teccina, schanas* (64.). Ir arī pretēja parādība, kad vārdi sarakstīti kopā, piemēram: *tutahds* 'tu tāds' (2.), *irrschee* 'ir šie' (56.), *dewispehc* 'devis pēc' (59.), *kahdassaujas* 'kādas saujas' (62.), *liktilai* 'likti lai' (69.), *wainatuhkst* 'vaina tūkst' (73.) u.c.

Vispār darbā ir ļoti daudz iespiedēja vainas dēļ ieviesušos kļūdu. Bieži samainīti vietām burti, kāds burts izlaists, citur pielikts lieks, daudzviet atsevišķi burti apgriezti «ar kājām gaisā», visbeidzot, viena burta

[1] Bergmane A., Blinkena A. Latviešu rakstības attīstība, 56. lpp.
[2] Karulis K. G. F. Stendera valoda un rakstība, 551. lpp.
[3] Endzelīns J. Latviešu valodas gramatika. Rīga, 1951. 65. lpp.
[4] Rudzīte M. Latviešu dialektoloģija. Rīga, 1964. 79. lpp.
[5] Endzelīns J., Šmits P. Izrunas un rakstības vadonis. 6. izd. Rīga, 1925. 9. lpp.

vietā iespiests kāds cits vai arī zudis (pielikts lieks) kāds sīks burta elements, kas, protams, dod citu burtu, piemēram, aizmirsts pārvilkt svītriņu burtam ſ vai arī nav pielikta «kājiņa» burtam ß. Pēc pirmā gada ceturkšņa iespiešanas 13. numurā (gabalā) J. Lange pats ir atvainojies lasītājam par daudzajām kļūdām, kas radušās tulkotāja, t.i., viņa paša, prombūtnes dēļ. Diemžēl arī pārējos 12 numuros kļūdu skaits nemazinās, drīzāk pieaug. Acīmredzot J. Lange pats nav varējis uzraudzīt katra numura iespiešanas procesu, bet iespiedējam par latviešu valodu nav bijis ne mazākā priekšstata. To pierāda arī fakts, ka piepeši teikums tiek pārtraukts vidū ar kādu nemotivētu pieturzīmi vai teikuma vidū parādās dažādu vārdšķiru vārdi ar lielo sākumburtu. Šādas kļūdas ir izlabotas, nedodot atsevišķu komentāru.

Konsekventi «Latviešu Ārstē» kopā ar apzīmējamo vārdu tiek rakstīta partikula *ik: ikrīt* (68.), *ikgadu* (45.), *iknedelas* (5.), *ikkurš* (71.), *ikkatrs* (68.), *ikdien* (67.), *ikgadskārtas laiku* (52.), *ikdivi* (96.).

Negācija *ne* tiek rakstīta šķirti no noliedzamā darbības vārda, vietniekvārda, apstākļa vārda. Ir tikai daži atsevišķi izņēmumi: *neēdis* (68.), *nenieku* (13.), *nepatiess* 'nepatiesi' (83.).

Parasti J. Lange šķirti raksta saliktos adverbus ar *-pat (te pat, tā pat, nu pat)*, kā arī *ar vien, vienu mēr*.

Vispārākās pakāpes formants *vis(u)* tiek rakstīts gan kopā, gan savrup, šāda rakstība saglabāta arī transkribējumā. Lange vienādi raksta gan partikulu *vis*, gan vietniekvārdu *viss*: *Wiſs*. Transkribējumā šīs vārdšķiras apzīmētas atbilstoši mūsdienu rakstībai.

Prievārdus un attiecīgos priedēkļus *aiz, bez, iz, uz* J. Lange pēc tradīcijas raksta ar *s*. Burts *s* parasti tiek rakstīts vārda beigās, kur tas apzīmē gan *s*, gan *z* skaņu. Arī fonēma, ko mūsdienās atveido ar burtkopu *dz*, 18. gs. tiek apzīmēta gan ar ꝺſ, gan arī ar ꝺʃ vārda beigās.[1] Šāda tradīcija vērojama latviešu rakstu valodā kopš G. Manceļa laikiem. Līdz ar to «Latviešu Ārstē» dažkārt atrodamas formas *neds* (60.), *līds* (59.), *reds* (59.) u.c. Šāda rakstība nav saglabāta.

J. Lange lietojis mīkstinātoꝛ , taču ne viscaur konsekventi, mīkstinājuma trūkst, piemēram, formās *sirdsdūriem* (69.), *grūts* (2.) u.c. Šī rakstība respektēta arī transkribējumā.

Divskaņa *ai* otrā komponenta konsonantizēšanos J. Lange atspoguļo kārtas skaitļa vārdu, īpašības vārdu, lokāmo divdabju, substantivējušos divdabju ar noteikto galotni, kā arī darbības vārdu pavēles izteiksmes dsk. 2. personas formu un atsevišķu partikulu rakstībā, piem., *pirmajs* (2.), *mīļajs* (2.), *tuklajs* (21.), *dzenamajs* (55.), *kaltamajs* (87.), *zinajt* (41.), *pelnajt* (57.), *laj* (62.), *tikaj* (69.) u.c. Transkribējumā šī īpatnība saglabāta. Paturēts *j* arī partikulā *voj*.

[1] Bergmane A., Blinkena A. Latviešu rakstības attīstība, 67., 71. lpp.

Atbilstoši fonētiskajam rakstības principam vecajos rakstos skaņu kopas *-gt-* vietā nereti ir *-kt-*, šāds rakstījums saglabāts arī dažos vārdos «Latviešu Ārstē», piem., *rūkts, rūktums* (71.).

Sagatavojot «Latviešu Ārstes» izdevumu, interpunkcija labota atbilstoši mūsdienu literārās valodas normām, tomēr iespējami saglabātas J. Langes iecienītās pieturzīmes semikols un kols, kā arī izsaukuma un jautājuma zīmes, kas lietotas starp teikuma vārdiem vai aiz atsevišķas daļas, lai pastiprinātu modalitāti un pievērstu lasītāja uzmanību. Šāds rakstības veids pazīstams gan pirms Langes, gan pat vēl 19. gs.[1] Kā nosacīta rakstu zīme kādas teksta daļas uzsvēršanai «Latviešu Ārstē» lietotas vienpusējas pēdiņas apakšā katras rindas sākumā[2] (sk. 2., 7. lpp.). Šādā funkcijā pēdiņas lietojis laikam tikai J. Lange.

Otra nosacīta zīme, kas visā darbā lietota tikai vienu reizi un acīmredzot domāta pauzes apzīmēšanai, ir // // // (14. lpp.).

Dažkārt J. Lange izmantojis arī diarēzi zilbju šķīruma rādīšanai divu vokāļu sadurā, piem., *päegļu* (20.), *puëschņi* (22.), bet ne vienmēr. Šī zīme transkribējot atmesta. Toties saglabāta dažkārt lietotā biedruzīme resp. domuzīme starp priedēkli un verba *ēst* sakni, kā arī dažos citos vārdos, bet šādu gadījumu «Latviešu Ārstē» nav daudz: *ie—ēd, ne—ēdis* (8.), *ie—ēst* (32.), bet *ieēd* (76.), *neēdis* (68.); *caur-laižamas* (72.), *jā-iedod* (88c. — šķiet, vienīgais gadījums, kur atdalīts *jā-*).

Vārdi, kas beidzas ar *-šs, -žs*, «Latviešu Ārstē» rakstīti tikai ar *š* resp. *ž* atbilstoši izrunai, jo *s* vārda beigās tiek asimilēts skaņai *š, ž*[3]. Transkribēti šādi vārdi pēc literārās valodas normām atbilstoši morfoloģiskajam rakstības principam: *tuksch — tukšs* (10.), *dazch — dažs* (29.) u.tml.

Partikulu *ir* J. Lange šķīris no darbības v. 3. pers. formas *irr*. Transkribējumā šis šķīrums netiek saglabāts.

Transkribējumā atmests lielo burtu lietojums vārda sākumā, saglabājot lielo sākumburtu tikai vārdā *Dievs* resp. *Radītājs*, kur lielajam burtam ir stilistiski semantiska slodze. Šādu rīcību motivē tas, ka lielo burtu lietošanā «Latviešu Ārstē» nav nekādas konsekvences. Ar lielo sākumburtu rakstīta lielākā daļa lietvārdu līdz 18. numuram, tad, izņemot 23. numuru, lielie burti lietvārdos tiek atmesti. Bez tam visai bieži vienā lappusē, dažreiz pat vienā teikumā, gadās formas gan ar lielo, gan mazo sākumburtu (3., 13., 20., 32., 34. u.c.). Nemotivēti lielais sākumburts lietots īpašības vārdu, darbības vārdu un citu vārdu sākumā, dažkārt tā toties nav pat vārdā *Dievs*, kur, sākot jau no pirmajiem iespiestajiem tekstiem līdz pat 20. gs. vidum, tas parasti ticis lietots.

[1] Bergmane A., Blinkena A. Latviešu rakstības attīstība, 208., 209. lpp.
[2] Turpat, 362. lpp.
[3] Sal. arī: Rudzīte M. Latviešu dialektoloģija, 89. lpp.

Transkribējot tekstu, protams, nav saglabāti līdzskaņu dubultojumi (izņemot sonantus vārdos, kuros dubultojumu raksta arī mūsdienās); atbilstoši mūsdienu literārajai normai rakstīts divskanis *o*, kam «Latviešu Ārstē» vismaz 3 apzīmējumi, tāpat — divskanis *ie*, ko J. Lange, kā visi veco rakstu autori, apzīmē ar burtkopu *ee*.

Fonētika

«Latviešu Ārstē» ir daudz tādu formu, kas no mūsdienu literārās valodas viedokļa būtu uzskatāmas par kļūdainām, taču tām ir rodams izskaidrojums latviešu izlokšņu fonētiskajās īpatnībās,[1], tāpēc tās transkribējot saglabātas:

○ gala zilbju patskaņu saīsināšana (vai arī iespiedkļūda), piem., *plaš* plaši' (72.), *tais* 'taisa' (72.), *puš* 'pušu' (80.), *ciet* 'cieti' (88.) u.c.;

○ senu īso patskaņu pagarinājumi tautosillabiska (tai pašā zilbē esoša) *r* priekšā, piem., *gārds* (32.), *gārdums* (55.);

○ atsevišķos vārdos uzsvērta *-uv-* vietā *-ūv-*, piem., *tūv*umā (34.);

○ uzsvērtā pozīcijā pagarināts *ej* par *eij*, piem., *eij* (66.), *leij* (68.);

○ *j* daļēju vokalizāciju blakuszilbē aiz īsa patskaņa rāda formas *vaijaga* (22.), *leiji* (48.), *uzleiji* (21*.) u.c. Šāds rakstījums, ko J. Endzelīns kritizē un pierāda kā aplamu[2], ir izplatīta parādība 17.—19. gs. iespieddarbos.[3] Patiesībā tā ir rakstības īpatnība, tomēr šeit tiek paturēta;

○ patskaņu zudums aiz *j* skaņas pagātnes aktīvā divdabja formās, piem., *cilinājs* (53.), *uzzīmējs* (53.), *ievājinājs* (57.), *palīdzējs* (76.), *vižojs* (71.);

○ īsa patskaņa zudums gala zilbēs *ijo*-celmu vsk. nominatīvā,[4] piem., *karsons* (7.), *plāksters* (11.), *pulvers* (55.), *zalpieters* (16.), *dzelons* (73.) u.c., taču sastop arī formas bez zuduma;

○ līdzskaņi *n*, *l* sekojošu mīksto līdzskaņu priekšā ne vienmēr ir pārvērtušies par *ņ*, *ļ*, piem., *dranķubalje* (10.), *kunģis* (39.), *kalķi* (12.), *pulķiem* (72.);

○ *ļ* un *ņ* *jo*-celmu vsk. nominatīvā *š* priekšā dažkārt pārvērtušies par *l* vai *n*, piem., *zalš* (30.), *vinš* (29.);

[1] Sk.: Rudzīte M. Latviešu dialektoloģija, 66.—102. lpp.; Endzelīns J. Latviešu valodas gramatika, 24.—254. lpp.

[2] Endzelīns J. Darbu izlase. R., 1971. 1. sēj. 118. lpp.

[3] Bergmane A., Blinkena A. Latviešu rakstības attīstība, 94. lpp.

[4] Dažos gadījumos zudums liecina par celma svārstībām (sk. 10. lpp.).

✳ tāpat kā G. Mancelis, E. Gliks u.c., arī J. Lange rāda nepārveidotu *s* vārda beigās pēc *ņ*, piem., *cilvēciņs* (2.), *pabalstiņs* (2.), *kociņs* (23*.), *elpiņs* (29.), *glābiņs* (31.), *nabadziņs* (34.), *vērdiņs* (42.) u.c.;

○ *v* un *j* skaņas zudums starp patskaņiem un aiz lūpeņiem vērojams formās *pueši* (22.), *kļua* (39.), *triādu* (86.);

○ *v* zudis vārdā *buris* (14.), ko J. Lange lieto paralēli formai *burvis* (15.);

○ *n* zudums ir vārdā *krāss* (87.), bet lietota arī forma *krāsns* (87.);

○ līdzskaņu zudums vārda beigās vienzilbes vārdos, piem., *vair* 'vairs' (67.), *no* 'nost' (12.);

○ līdzskanis *g* iesprausts vārdos *lagzda* (71.), *palagzdi* (56.);

○ atsevišķos vārdos skaņu kopa *šķ* gan saglabā, gan zaudē mīkstinājumu, iespējams, ka dažādas formas J. Lange saklausījis runā, tāpēc tās saglabātas arī transkribējumā, piem., *sevišķi* (50.), *seviški* (51.), *seviski* (70.), *pelašķi* (94.), *pelaški* (82.).

Morfoloģija

Morfoloģisko formu īpatnības transkribējumā saglabātas.

Lietvārds. Visai izplatītas «Latviešu Ārstē» ir lietvārda celmu variantās formas. Visbiežāk variējas *o-* un *ijo-* celmu lietvārdi,[1] piem., *kārkls* (39.) un *kārklis* (38.), *pulvers* (55.) un *pulveris* (55.), *pūsls* (24.) un *pūslis* (24.), *šipirksts* (91.) un *šipirkstis* (92.). Celmu variācijas skar arī dzimtes maiņu: paralēli lietotas formas *pesteles* (5.) un *pesteli* (10.), *pliederes koki* (67.) un *plieders* (70.), *lakata* (35.) un *lakats* (80.), *šipirksts* (vsk. akuz. *šipirksti* — 88c.) un *šipirksts* (dsk. akuz. *šipirkstus* — 88c.).

Dažādas celmu formas sastopamas arī salikteņiem, kuru otrais komponents ir lietvārds *mala*: *ijo*-celms *ceļmalī* (43.), *apmaļos* (38.), *o*-celms *ežmalos* (37.), *sētmalos* (86.) un *ā*-celms *upmalās* (88a.).

«Latviešu Ārstē» atrodamas no mūsdienām atšķirīgas atsevišķu vārdu celmu formas. Tā, piemēram, J. Lange lieto tikai siev. dz. formu *pavasara* (47. u.c.), *paegle* (67. u.c.), vīr. dz. formu *pilssāts* (88a.). Biežāk vīriešu nekā sieviešu dzimtē lietots lietvārds *asins* (85. u.c.). Tās ir pazīstamas formas, kas sastopamas arī citos 17. un 18. gs. rakstos.

[1] Sal.: Smiltniece G. Dažas iezīmes *ijo*-celma lietvārdu morfoloģisko variantu lietojumā latviešu rakstu valodā // Valodas aktualitātes — 1984. Rīga, 1985. 38.—48. lpp.

Dažkārt konstatētas īpatnējas locījumu formas, kam tomēr nav sistēmas rakstura: ģen. *augons* (85.); dat. *suņam* (74.), *etiķam, mēŗam* (75.), *rudeņam* (94.); akuz. *elpi* (7.), *pumpji* (90.); lok. *čupjos* (72.), *stūŗā* (94.). Atsevišķos gadījumos tās var būt kļūdas, citos — liecināt par vārda celma maiņu, bet datīva galotne *-am* ir tipiska *ijo*-celma galotne Vidzemes vidus izloksnēs vēl mūsdienās. Arī līdzskaņu celma vārdus lielākajā izlokšņu daļā loka kā *ijo*-celmus.[1]

«Latviešu Ārstē» vēl saglabājusies, tiesa, tikai vienā lietojumā, *i*-celma senākā vsk. ģenitīva galotne *-is*: *pie pirtis* (48.); senu īsu *i* laikam rāda arī dsk. datīva resp. instrumentāļa formas *acim* (3.), *krūtim* (6.), *asinim, nāsim* (7.), *govim* (55.) u.c.

Lietvārdu *sāls* J. Lange lieto vīriešu dzimtē, lokot to kā *o*-celmu, tikai ģenitīvā un instrumentālī ir paralēlformas:

N. tas sāls (34.)
Ģ. sāla; sāls (34., 35.)
D. —
A. sālu (15.)
I. ar sālu; ar sāli (34.)
L. —

Īpašības vārds. Īpašības vārdi ar noteikto galotni lietoti reti. Pat tur, kur rakstība it kā pieļauj domu par noteikto galotni, piem., *šī zaļa miza* (39.), tūlīt seko locījuma forma ar nenoteikto galotni *šo zaļu mizu* (40.). Tāpēc šādos gadījumos, kur patskaņa kvantitāte precīzi nav nosakāma, saglabāta oriģināla forma. Sal. arī *tā iekšķiga pelēka miza* (37.) un *to pelēku, sausu mizu* (38.). Noteiktie īpašības vārdi parasti tiek locīti ar paplašinātajām izskaņām — arī tādos locījumos, kur mūsdienu literārajā valodā tās netiek lietotas, piem., akuzatīvā *kāraju* (42.)[2]. J. Endzelīns šādas formas dēvē par arhaiskām.[3]

Skaitļa vārds. Skaitļa vārds *divi* lietots abu dzimšu nozīmē. Sieviešu dzimtē *divi* «ir, protams, vecā divsk. forma»[4]: *divi saujas* (8.), *divi mārciņus* (12.), *divi karotītes* (35.).

Atvasinājumos un salikteņos skaitļa vārdam *divi* saglabāta galotne *-i*: *divijāds* (56.), *divijus* (81.), *divitiek* (88c.), *divipadesmitajs* (45.), *dividesmitajs* (77.), bet arī: *divējas* (80.).

Kārtas skaitļa vārds no 4 J. Langem ir *cetortajs* (13.), *cetorts* (89.). Šāds pārveidojums Vidzemes vidus izloksnēm nav raksturīgs, Lange to laikam pārņēmis no rakstu valodas.

[1] Rudzīte M. Latviešu dialektoloģija, 112. lpp.
[2] Pilna locījumu paradigma īpašības vārdiem ar paplašināto noteikto galotni dota arī H. Adolfija gramatikā.
[3] Endzelīns J. Latviešu valodas gramatika, 468. lpp.
[4] Turpat, 483. lpp.

Par kļūdu acīmredzot jāuzlūko forma *pētspadesmitajs* (57.), vēl jo vairāk tāpēc, ka blakus ir *piektajs* (17.), *piekts* (93.).

Saliktajos skaitļa vārdos 11—19 J. Lange (līdzīgi kā H. Adolfija gramatikā) rāda saglabātu *e* starp *d* un *s*: *vienpadesmitajs* (41.), *trispadesmitajs* (49.), *deviņpadesmitajs* (73.) utt.

Veidojot saliktos kārtas skaitļa vārdus 21.—25., tikai vienā gadījumā lietota forma ar saikli *un* starp vārdiem: *dividesmitajs un pirmajs* (81.). Noteiktā galotne abos komponentos sastopama vēl tikai skaitļa vārdā *divdesmitajs trešajs* (88a.), pārējos skaitļa vārdos pirmais komponents ir ar noteikto galotni, otrais — ar nenoteikto.

Nenoteiktā galotne kārtas skaitļa vārdiem ir vecāka, kā norāda J. Endzelīns, «no noteiktām formām sākumā vairījās»[1]. Bet numuru (gabalu) virsrakstos visi skaitļa vārdi, izņemot *astots* (29.) un jauktās formas *dividesmitajs otrs* (85.), *dividesmitajs cetorts* (89.), *dividesmitajs piekts* (93.), J. Langem ir ar noteikto galotni, piem., *no pirma gala* (17.), *otrā gabalā* (20.), *vienu dienu pakaļ otru* (35.), *to trešu glāzi* (42.), *sestā gabalā* (48.).

Vietniekvārds. J. Lange lietojis īpatnējas personu vietniekvārdu formas vsk. ģenitīvā aiz prievārdiem: *pie tev* (14.), *no sev paša* (21.). J. Endzelīns uzskata, ka tās varētu būt vecākas formas, kurās zudis *-e* (sal. lietuviešu formas *mane, tave, save*)[2], šādas formas konstatētas tikai nelielā vidus izlokšņu daļā.

Kā datīvs «Latviešu Ārstē» sastopama vecā instrumentāļa forma *manim* (4.). Taču tas ir nejaušs lietojums, jo parasti datīva forma ir *man*.

Akuzatīvā dažkārt lietotas dialekta formas *man, tev*, piemēram, *es tev uz labumu atgriezīšu* (4.), *tu redzi man no liekas ticības runājam* (5.), *drudzis ņem tev rokā* (8.).

«Latviešu Ārstē» sastopamas piederības vietniekvārdu *mūsu, jūsu* lokāmas formas: *pie mūsas miesas* (6.), *jūsiem guldeņiem* (13.), *priekš jūsām vājībām* (49.), *no jūsiem mācītājiem* (15.). Tā acīmredzot ir vācu valodas ietekme. Šādas formas ir arī Manceļa, Glika un citos veclatviešu rakstos.

Vācu valodas ietekme vērojama arī piederības vietniekvārda lietojumā teikumā: *tu ar tavām acim* (7.), *tu no tavas cibas* (21*.), *es manā otrā gabalā* (22*.), *es ari no manas puses* (54.) utt. Latviešu valodā šādās konstrukcijās tiek izmantots piederības vietniekvārds *savs*.

[1] Endzelīns J. Latviešu valodas gramatika, 498. lpp.
[2] Turpat, 505. lpp.

J. Lange pazinis arī piederības vietniekvārdu noteiktās formas. «Latviešu Ārstē» lietotas formas *tavaja* (2.), *tavaji* (3.). Mūsdienās to vietā lieto atvasinājumus ar *-ējs*.

Norādāmais vietniekvārds *tas* lietots artikula funkcijā, piemēram: *to sākumu tās vājības* (17.), *tā sakne ir pavasarā izbedama pirmāki, ne kā tās lapas stiepjās* (50.), *tai mēlei* (56.), *no tām priedēm, no tiem pumpuŗiem, tie sveķi, to brandavīnu, to bērzu, tiem kokiem, to sulu, to asins sūrumu* (visi 65.), *tas atmīkstinātājs to ciesnēju pumpumu* (90.), *tās aiztveŗ tās asinis un dzījā to vainu* (94.) u.tml. Arī tā ir vācu valodas ietekme, kas nostiprinājusies kā veco rakstu tradīcija. J. Lange te nav izņēmums, tomēr salīdzinājumā ar citiem 17.—18. gs. autoriem tīru artikulu viņš lieto retāk. Šeit jāatgādina, ko šajā sakarā teicis P. Šmits, rakstot par E. Glika Bībeles valodu: «Tomēr šāds ģermānisms nav ieviesies latviešu rakstos bez sava pamata, jo minēto pronomenu latvieši lieto ļoti bieži.»[1]

Vietniekvārdu *tas* J. Lange lietojis arī nekatras dzimtes nozīmē, piem., *tas ir Dieva rīkste* (6.), *tās ir zinama lieta* (10.), *tas ir tā taukaiņa villa* (24.). Iespējams, ka te ir tiešs pārcēlums no vācu valodas (sal. *Das ist...*).

Verbs. Visvairāk īpatnēju, no mūsdienu literārās valodas atšķirīgu formu sastopam verba sistēmā.

Tagadnes vsk. 2. pers. J. Lange lieto formas ar apokopētu *-i* tur, kur mūsdienās tas paturēts, piem., *māk* (23*.), *redz* (79.), *var* (64.), *pazīst* (3.); un otrādi — galotne *-i* paturēta tādos vārdos kā *mēdzi* (21*.), *uzleiji* (21*.), *spēji* (54.), kur mūsdienās ir formas bez *-i*. Pēdējā gadījumā J. Langi laikam vairāk ir ietekmējusi H. Adolfija gramatika, kura un, kā atzīmējis J. Endzelīns[2], arī visas vēlākās gramatikas, kam tā pamatā, visiem primāriem verbiem tagadnes 2. personā min tikai formas ar *-i*.

Atšķirīgi verbu celmi parādās tagadnes 3. personā: *ā*-celms *niezā* gaidāmā *niez* vietā (35.); *ē*-celms *iztirē* (54.), *tusnē* (3.), *ziedē* (94.); kā *o*-celmi minētas formas *atveldz* (3.), *sabiez* (52.); u.c.; kā *jo*-celms vienreizējā lietojumā sastopama forma *nosvīž* (88.), lai gan vārdnīcā J. Lange vārdam *svist* devis pamatformas kā *sto*-celmam.

Neatkarīgi no celma formas refleksīvo verbu 3. persona regulāri beidzas tikai ar *-ās*: *aizmetās, atmiekšās, gāžās, iekvēlās, klājās, liekās, metās, plešās, šaujās, uzmācās* utt. Galotnes *-ās* lietošana arī *o*-celmu *-as* vietā raksturīga latviešu rakstu valodai, sākot ar visvecākajiem

[1] Šmits P. Glika bībeles valoda // RLB ZK Rakstu krājums. Rīga, 1908. Nr. 14. 22. lpp.

[2] Endzelīns J. Latviešu valodas gramatika, 706. lpp.

16. gs. tekstiem, sarunvalodā un izloksnēs tā sastopama līdz pat mūsdienām.

Tagadnes dsk. 2. persona *ā*-celmu verbiem beidzas ar *-ait (-ajt): pelnajt* (57.), *pārzinajt* (95.), *izdaraities* (13.), *mācajties* (14.) u.c. Šo formu ietekmē reizēm *-ait* ieviesies arī citos celmos, piem., *uzturajt* (71.), *samisajties* (22.). Šāda parādība izplatīta vairākās Vidzemes vidus izloksnēs.[1]

Daļā Vidzemes vidus un sēlisko izlokšņu *o*-celmu dsk. 2. pers. beidzas ar *-iet*.[2] Arī J. Lange «Latviešu Ārstē» lietojis vairākas formas ar *-iet*, piem., *mīļojiet* (41.), *esiet* (41.), *mēdziet* (13.), *ticiet* (13.), *protiet* (14.), *redziet* (15.).

Šādas galotnes tiek lietotas arī pavēles izteiksmē. Tā ir vispārīga latviešu valodas likumība.[3] Daudzskaitļa formu šķiršana indikatīvā un imperatīvā ir jauna parādība, kas tiek ievērota tikai mūsdienu literārajā valodā.

«Latviešu Ārstē» regulāri lietotas nākotnes formas ar iespraustu *ī* starp infinitīva celmu un nākotnes formantu *s*, arī tajos gadījumos, kad literārā norma šo iespraudumu nepazīst, piem., *nācīs, braucīs, uztūcīs, bēdzīs, riebīs, aizgrābīs* utt. Latviešu rakstos šādas formas lietotas 16.-19. gs.

Visbiežākā I konjugācijas verbu vsk. pavēles izt. forma «Latviešu Ārstē» ir ar galotni *-i*. Tās ir vecas formas, kas vairs nav saglabājušās, piem., *apsedzi, apsieni, beri, kāsi, mērci, nogriezi, palieci, sagrūdi, sieni, spiedi* utt. Dažkārt paralēli vecajai formai ar *-i* tiek lietota jaunāka bez *-i*, piem., *liec, lej*.

Refleksīvajiem *ā*-celma verbiem pavēles izteiksmē lietotas vecās formas ar *-ais*, bet paralēli tām arī jaunākas ar *-ies*, piem., *mācais* (37.), bet arī: *mācies* (46.). Pēc šī parauga dažkārt *-ais* sastop arī citu celmu verbos, piem., *rimstajs* (29.).

«Latviešu Ārstē» paglābies supīns, bet tikai refleksīvajiem verbiem, piem.: *tu noej zīlētos* (14.), *iet zālutiņu sameklētos* (47.), *ņemās tā vāts šķīstos* (80.), *metās aprepētos* (80.). Īpatnēji ir arī tas, ka objekts pie supīna ir akuzatīvā. Latviešu valodas izloksnēs supīns parasti ir identisks ar kondicionāli, atšķirība ir tikai funkcijās. Iespējams, ka Lange šīs funkcijas nav nošķīris, tāpēc arī «Latviešu Ārstē» ienākušas savdabīgas sintaktiskas konstrukcijas, kuras izsaka nolūku, nosacījumu vai darbības veidu, piem.: *lai kādu nedelu stāv atsulinātos* (8.), *zemnieki mēdz*

[1] Sk.: Raģe S. Ērģemes, Lugažu un Valkas izloksnes fonētika un morfoloģija// LPSR ZA Val. un lit. inst. raksti. Rīga, 1964. Nr. 8. 91. lpp.

[2] Endzelins J. Latviešu valodas gramatika, 845., 889. lpp.

[3] Endzelins J., Mīlenbahs K. Latviešu gramatika. Rīga, 1907. 63. lpp.

biszāli brūķēt ārstētos (88.), *tu labi darīsi, vēl vesels būdams, pa strēķiem uz asins laišanu ieradinātos* (30.), *iekš kakla tūkumiem un sāpēm var brūķēt, proti: rīklē virinātos* (40.).

Divdabji. J. Lange lieto divdabi ar *-dams* kā atribūtu kopā ar nomeniem: *uzmākdamus vājumus* (2.); *kaisdamu un kalzdamu mēli* (3.); *par to nākdamu guļu* (8.); *ar uziedamām šaušalām* (9.); *ar pienākdamām zālēm* (19.); *uzmākdams slimums* (30.); *uznākdamu neveselību pretistāvētājs* (63.); *savelkams un vāšu kvēlu paņemdams plāsteris* (91.).

Šādu atributīvu lietojumu J. Endzelīns dēvē par «dīvainu izjēmumu», uzsverot, ka divdabis ar *-dams* «nav lietājams ne adjektīva nozīmē, ne kā atribūts».[1] Tomēr atributīvais divdabja *-dams* lietojums sastopams latviešu rakstu valodā dažādā izplatības pakāpē visā tās eksistēšanas laikā, reizēm pat mūsdienās.

«Latviešu Ārstē» tagadnes divdabis ar *-ams* lietots aktīva divdabja nozīmē: *ar sviedru dzenamām zālēm* (18.), *līpami sārņi* (18.), *savelkams plāsteris* (91.), *uz maldamu ceļu* (4.), *apstādinājamas zāles* (18.).

Blakus atvasinājumiem no transitīviem verbiem divdabis ar *-ams* atvasināts arī no intransitīviem verbiem. Šādas formas ir sena liecība par tiem laikiem, kad divdabju nozīmes vēl nebija nošķirušās pasīvās un aktīvās.[2]

Literārajā valodā divdabi ar *-ams* pazīst tikai kā pasīvo divdabi. Aktīvā nozīmē to aizstājis divdabis ar *-ošs*.

Blakus formām ar *-ošs* J. Lange lietojis divdabja formas ar *-ots*, piem., *smirdoti tuma* (42.), *verdotu ūdeni* (51.), *degots malciņs* (59.).

Blakus formām ar -ošs J. Lange lietojis vecākas formas ar *-ots*, piem., *smirdoti tuma* (42.), *verdotu ūdeni* (51.), *degots malciņs* (59.).

«Latviešu Ārstē», tāpat kā E. Glika Bībelē, lietots tagadnes ciešamās kārtas divdabis ar *-tins, -tina (-tiņs, -tiņa)*, piem.: *Tā līdz arīdzan būs zināt, kā no tām zālēm voj tās saknes, jeb tās lapas, jeb tie ziedi, jeb tā sēkla brūķētiņa* (46.); *Alantes saknes dārzos atrastiņas, ari pavasarā izbedamas* (48.); *bet pie zirgiem un lopiem ir šie palagzdi laikam brūķētiņi* (56.).

Šis divdabis bijis izplatīts vēl 17. gs., taču 18. gs. tas vairs rakstos tikpat kā nav atrodams, arī J. Lange biežāk lieto divdabi ar *-ams*.

Blakus divdabim ar *-tiņs* sastop arī formu ar *-iņs: tās zāles, no aptiekes pirciņas, nav dārgas* (80.), *lutināts sveķis tai terpentiņu eljei līdzīga ir aptieķē pirciņai* (77.), *Citur zemnieki tās zāļu bodniekiem pārdod, no kuŗiem tās atkal atpirciņas* (88. d.), *tās zāles, uz tiem piederigas, ir par naudu no aptieķēm pirciņas* (91.).

[1] Endzelīns J. Latviešu valodas gramatika, 1003. lpp.

[2] Ambrazas V. Lietuvi kalbos dabyvi istorinė sintaksė. Vilnius, 1979. 48. p.

Nelokāmās formas ar *-iņ, -tiņ*, kas mūsdienās pazīstamas tikai kā adverbi, J. Lange lieto kā divdabjus, piem.: *Daudz ne maksā jeb dārgs neva perciņ* (88.); *Tavs draugs būdams, es arīdzan tavs pamācītājs un rātmanis kļūšu, tev rātiņ mācīdams, kur nākās* (4.).

«Latviešu Ārstē» atrodams Vidzemes vidus izloksnēs tagad zudušais tagadnes aktīvais divdabis ar *-us: esus* (4.), *pietrūkstus* (88b.), *kaistus* (96.).

Atstāstījuma izteiksmi dažkārt J. Lange veidojis ar seno divdabja formu *esus*, kā arī ar nelokāmo divdabi ar *-am: domādams: nu nesekmes gals nākšot par savu māju, zirgiem un lopiem, ticēdams, ka tu un tavs burvis viņam jav visu gausību un sātu izgaisinājs esus* (15.); *Ļautiņi tic: gan jav esam, kad drudzis vien nost* (38.).

Blakus vajadzības izteiksmes formām ar *jā-* «Latviešu Ārstē» vajadzības nozīme izteikta arī ar konstrukciju *būs*+infinitīvs: *No tām priedēm vēl ko būs pieminēt* (65.); *Bet to sienamaju ne būs suiti aizžņaugt* (78.); *Šim vāšu drudžam būs sevišķi pretī iet un tam to ceļu rādīt!* (81.)

Konstrukcijas ar *būs* + infinitīvs ir raksturīga veco rakstu parādība, tomēr tās nekādā ziņā nav saistāmas ar vācu valodas ietekmi. Šādu konstrukciju netrūkst arī latviešu tautasdziesmās.[1]

Visai bieži «Latviešu Ārstē» izmantotas pasīva konstrukcijas. Tas kontrastē ar K. Mīlenbaha teikto, ka «ciešamā kārta latviešu valodā ne visai iecienīta»[2], tātad biežs pasīva lietojums, domājams, ir vācu valodas iespaids.

Pasīva formas visbiežāk veidotas ar palīgverbu *tapt*, mazāk *tikt*, retāk *kļūt*. Pabeigtas darbības nozīmē ciešamās kārtas formās izmantots verbs *būt*, kas nereti elidēts. Piemēram: *sirds top žņaugta* (7.), *pulvers top nosmādēts un pie malas likts* (14.), *medus top klāt likts* (40.), *tie top saukti* (89.), *tiks tas dzēriens sasaldēts* (20.), *tiek pārpērts, berzēts un braucīts* (21*.), *ziedi tiek par pulveri sagrūsti* (95.), *kļūst tas apmauts* (14.), *kā no kārkļu mizas mācīts kļua* (39.), *kļūst izspiesta* (70.), *kā pirmīt mācīts* (23.), *kad maizīte izņemta ir* (64.) utt.

Nelokāmās vārdšķiras. Dažas senas formas vai dialektālas īpatnības atrodamas arī starp J. Langes lietotajiem nelokāmo vārdšķiru vārdiem.

J. Lange lieto no lībiešu valodas aizgūto partikulu *voj*, piem.: *Voj lops tā piesprādzīsies, kamēr gāžās?* (42.)

Sastopama arī vecāka, mūsdienās vairs nelietojama jautājuma partikula *arīg: Arīg tā kvēpe, caur miesu spiedusies, iekšķigu kaiti tramdīs?* (19.)

[1] Ozols A. Latviešu tautasdziesmu valoda. Rīga, 1961. 90.—98. lpp.
[2] Endzelīns J., Mīlenbahs K. Latviešu gramatika, 128. lpp.

Senā partikula *šu* paglābusies formās *tadšu* 'taču' un *jašu* 'varbūt', piem.: *Bet tā kvēpināšana ar ādu, ar spalvām, ar sūnām, voj tā ir liela lieta, un tadšu tu tur brīžam tversmes meklē* (34.); *Ātra nāve tos aizgrābj, kas jašu dažu gadu tavi gaitnieki un apteksņi būtu bijuši* (3.).

J. Lange bieži lieto *ir* gan partikulas, gan saikļa funkcijā, piem.: *Ir tā naudiņa, kroga galdā nolikta, tev riebis* (43.); *kādu pulveri ir drapes pataisīt* (50.); *Ir reti cilvēki ir, kuŗu āda ne maz ne kādu plāsteri izcieš* (89.).

No augšzemnieku izloksnēm (ap Alūksni) vai arī no E. Glika Bībeles pārņemts vietām lietotais saiklis *nei*, piem., *nei spriedīs, nei uztrāpīs ceļu* (17.). J. Lange saistījumā izmanto ne vien *ne — ne, nedz — nedz*, bet reizēm arī jauktas formas, piem.: *Tavi tēvu tēvi ne zināja ne no alus, nedz no brandavīna* (42.); *Vāja cilvēka vēders ne ir putru katls, nei draņķubalje, kur viss aplam var saplunčot un iegāzt, nedz arīdzan tās vājības stāv vienāži, nedz viens pulvers visādu vājumu pievārēs* (16.).

Tikai reizi «Latviešu Ārstē» sastopams sens saiklis *in* 'un' (45.): *«..Dievs ir tās kaitīgas nāves zāles nebrīvi in kuplojis, un audzējis.»* (45.)

Saiklis *jeb* lietots arī saikļa *vai* nozīmē, piem., *zirgs jeb govs* (14.), *zaķu jeb zosu tauki* (24.), *vienu jeb divi* (35.), *sieva jeb bērni* (54.), *katrs tāds tūkums jeb noslāb, jeb iekvēlās* (21.) u.tml. Šī īpatnība piemīt visiem 16.—19. gs. rakstiem, tikai sākot ar A. Bīlenšteina (1863) un Stērstu Andreja (1880) gramatikām, šie saikļi šķirti pēc nozīmēm.

Blakus pazīstamajiem apstākļa vārdiem ar *-ai visai, tikai* «Latviešu Ārstē» lietots vēl *tādai* 'tādā veidā, tā' (92.).

J. Lange lietojis apstākļa vārdus *grūši* (4.), *lēši* (9.), *vienāži* (6.) u.tml. ar līdzskaņu miju saknes beigās, kas liecina, ka apstākļa vārdi ar *-i* atvasināti no *jo*-celmiem. Šāds apstākļa vārdu atvasināšanas veids vislabāk paglābies augšzemnieku izloksnēs, tikai dažviet sastopams vidus izloksnēs.[1] «Latviešu Ārstē» ir formas arī bez mijas.

Šeit atrodami arī apstākļa vārdi ar *-ms: pamīšams* (10.—oriģinālā ir iespiedkļūda: *p* vietā iespiests *l*), *ilgams* (66.), *pareizēms* (72.).

Prievārdu *par* J. Lange lieto arī laika nozīmē: *par ziemu* (71.), *par dienu* (88c.), *par nakti* (64.).

Ļoti īpatnējs ir prievārda *pēc* lietojums reti sastopamā konstrukcijā, kura norāda, «kam vai kādam nolūkam kas paredzēts»[2], piem.: *pēc izzāļošanas* 'izārstēšanai' (37.), *pēc ārstības* 'ārstēšanai' (67.), *pēc tīrīšanas* (51.), *pēc audzināšanas* (59.), *pēc rustes jeb zeltenas pērves* (72.) u.c.

[1] Endzelīns J. Latviešu valodas gramatika, 605. lpp.; Rudzīte M. Latviešu dialektoloģija, 145. lpp.

[2] Nītiņa D. Prievārdu sistēma latviešu rakstu valodā. Rīga, 1978. 134. lpp.

Dažas vārddarināšanas īpatnības

J. Lange nereti lieto vidus izloksnēm raksturīgo lietvārdu piedēkli *-en-* tur, kur tagad literārajā valodā parasts *-ien-*, piemēram, *dūrens* (7.), *dzērens* (48., 51.), *iekšene* (69.), *kurene* (11., 17.), *turene* (11., 50.). Šis piedēklis pievienots arī sievu nosaukumos pēc vīru nosaukuma, piemēram, *cēsniecenes* (72.).

J. Lange nav vairījies no derivatīvajiem variantiem. Tā, piemēram, viņš paralēli lietojis *ārstnieks* (88d.), *ārstenieks* (46.), *ārstinieks* (10.).

«Latviešu Ārstē» sastopamas pamazināmās formas ar piedēkli *-in-*, kas tik raksturīgs izloksnēm ap Valmieru, piem., *pienīns* (21*.).

Īpašības vārdu darināšanā blakus piedēklim *-ain-* izmantots piedēklis *-aiņ-*: *puešnaiņs* (23.), *kvēlaiņs* (31.), *sliekaiņs* (31.), *taukaiņs* (24.).

J. Langem bijuši pazīstami arī adjektīvi ar *-oj-*, kas «sastopami pārejas apgabalā starp austrumizloksnēm un vidus dialektu, kā arī atsevišķos gadījumos kursiskajās izloksnēs»[1], piem., *zāļoja* (48.).

Darbā ir adjektīvi ar *-ājs*, kas darināti no *a*-celma lietvārdiem: *priekšājs* (21.), *pavasarājs* 'pavasarīgs' (65.), *pamizājs* 'zemmizas' (79.).

Verbu darināšanā ir pāris interesantu modeļu, kas mūsdienās vairs netiek lietoti. Viens no tiem ir verbu priedēklis *da-*, kas Vidzemes vidus izloksnēs bija pazīstams vēl 20. gs. pirmajā pusē, bet 16., 17. gs, kā norāda Endzelīns, bijis izplatīts arī Zemgalē. Tas ir īsts baltu valodu priedēklis, kas atbilst slāvu *do-*. Lange «Latviešu Ārstē» lieto vairākus vārdus ar šo priedēkli, piem., *daiet* (37.), *daliet* (23.), *danest* (49.).

Ļoti īpatnēji ir verbi ar dubultpriedēkli, kas pirmajā mirklī atgādina refleksīvos verbus, kam refleksīvais elements iesprausts starp priedēkli un sakni, piem., *iesapirkt*. Taču J. Lange šādas formas nebūt nelieto refleksīvā nozīmē, jo refleksīvuma rādītājs viņam atrodas vārda beigās, piem., *atsulinās* (32.), *izvadās* (71.), arī *iesakarstās* (91.). J. Langes lietotie verbi ar diviem priedēkļiem ir vai nu kontaminētas formas, kādas pazīstamas latviešu rakstu valodā kopš pirmajiem tekstiem, vai arī apvidus vārddarināšanas īpatnība, kad priedēklis pievienots priedēkļverbam, lai piešķirtu darbībai pabeigtības vai kādu citu raksturu, piem., *iesaņemt* (7.), *izsakaltēt* (12.), *izsamaigt* (88a.), *iesapirkt* (88d.), *iesadabūt* (88d.), *izsadarināt* (91.), *izsamanīt* (45.) u.c.

Leksika

J. Langes valoda pamatos atspoguļo tipisku Vidzemes vidus izlokšņu valodu.[2] J. Lange pats uzskatījis Vidzemes vidienes valodu par leksiski

[1] Endzelīns J. Latviešu valodas gramatika, 285. lpp.

[2] Galvenās leksiskās īpatnības un atsevišķu vārdu atšķirīgās nozīmes ir parādītas pievienotajā vārdnīcā.

bagātāku salīdzinājumā ar citiem novadiem, tas izriet no viņa teiktā «Latviešu Ārstes» 22. numurā: «.. mūsu vidzemnieki, seviški tie cēsnieši, kuŗiem izveicīgāka mēle ir kā citiem malēniešiem. .» (87.).

Salīdzinājumā ar citiem 18. gs. un pat vēl 19. gs. autoriem J. Langem ir ļoti maz ģermānismu, barbarismu un tiešu kalku no vācu valodas. Izplatītākie ģermānismi, kas stabili turas rakstu valodā kopš pirmajiem rakstiem un atrodami vēl pat 20. gs. darbos, «Latviešu Ārstē» ir *brūķe, brūķēt, beice, skāde, pērve, pērvēt, ģeldēt, stellēt, driķēt, vīze* un vēl daži.

«Latviešu Ārste» ir pirmais darbs, kas skar medicīniska rakstura jautājumus latviešu valodā, tāpēc vien apbrīnas vērtas ir autora, t.i., tulkotāja, latviskās terminoloģijas zināšanas. Darbā bagātīgi izmantoti tautas ārstniecībā lietotie apzīmējumi dažādām kaitēm un slimībām, ārstniecības augiem, kaut gan pret pašiem zāļotājiem J. Lange (P. E. Vilde?) vēršas ar lielu bardzību. Niansēti tiek apzīmēts pats jēdziens 'slimība': *vaina, vājība, vājums, liga, slimība, slimums, sērga, gula, guļa, grūta guļa, grūta gulta.* Bagātīgs ir arī sinonīmu klāsts, ko J. Lange veltījis dzērājiem. Tos viņš sauc par *mielestapām, plūtniekiem, brandavīna mūsām, žūpūšiem* u.c. Acīmredzot dzeršanas sērga 18. gs. ir bijusi visai izplatīta jeb, kā Lange saka, «ir kājās». Tās lappuses, kurās runāts par šo cilvēku dabas nelāgo ieražu, uzrakstītas ekspresīvi, ar sirdsdegsmi un lielu vēlēšanos atturēt cilvēkus no šīs nelaimes.

«Lange gandrīz konsekventi «Latviešu Ārstē» skaudis garos atvasinājumus ar izskaņām *-šana* un *-niecība;* šai ziņā viņš ir izņēmums visā iepriekšējo gadsimtu literatūrā, kas tapusi ar vācu mācītāju svētību.»[1]

Tomēr viegli J. Langes valodā iekļāvušies daudzi īsie atvasinājumi, piem., *mākls, svelme, versme, sēja, mūla, kvēla, veikne, sekme, dzelba.* Pēc šādu vārdu parauga J. Lange laikam veidojis salikteni *asinslaide* (30.). Iespējams, arī saliktenis *vienturis* (74.) ir J. Langes darināts. «Latviešu Ārstē» ir vēl daži vārdi, kurus varbūt varētu uzskatīt par J. Langes jaundarinājumiem. A. Ozols pie tādiem pieskaita vārdus ar sakni *ārst-, priekšraksts, guldens, vērselīgs* 'paklausīgs'.[2]

Mūsdienu lasītājam visvairāk pārsteiguma var sagādāt tie gadījumi, kad pazīstamiem vārdiem «Latviešu Ārstē» ir cita nozīme. Tā, piemēram, vārds *ienākt* nozīmē 'ievākt', *lutināt* — 'kausēt, tecināt', *pārprast* — 'izprast', *celt* — 'sniegt', *nelietīgs* — 'nederīgs', *nejēdzīgs* — 'nezinošs, neizglītots', *ērmoties* — 'brīnīties', *dumš* — 'tumšs', *plāns* — 'šķidrs' utt.

Vārds *latvietis* J. Langem parasti nozīmē 'vidzemnieks'.

[1] Karulis K. «Latviešu Ārste» mūsu kultūras vēsturē//Varaviksne. Rīga, 1968. 304. lpp.

[2] Ozols A. Veclatviešu rakstu valoda, 439. lpp.

Par J. Langes leksiku «Latviešu Ārstē» rakstījuši A. Ozols, K. Karulis.[1]

Sintakse

Latvisko izteiksmi piešķir un tautas runātajai valodai J. Langes valodu tuvina latviešu frazeoloģijas lietošana, parunu izmantošana, latvisku vārdu savienojumu un citu sintaktisku konstrukciju iekļaušana teksta veidošanā, piemēram: *nedienā un baltā dienā* (6.), *dzīvs miris uz darbu krīti* (4.), *blēdība blēdību dzen* (14.), *laiskumu lāpa* (47.), *pilns kā cūka* (43.), *ar prātu un ar ziņu* (22*.), *ne paliek silta pie dvēseles* (43.), *ar saldu pienu* (23.), *ar acim dzīvot* (54.), *nāve jav zobu galā* (13.), *vārdus mutē spļaut* (42.), *tavus pašus vārdus apēzdams* (34.), *šādi koki, tādi koki, bet neviens...* (62., 67.), *baro nu suni, kad vilks jav kūtī* (9.), *lielam cilvēkam* 'pieaugušajam' (88b.), *zaļs un smags* 'veselīgs' (34.).

Izteiksmes spēcināšanai izmantotas tādas latviešu valodā iecienītas konstrukcijas kā divkāršojumi, t.i., viena un tā paša vārda vai vienas saknes vārdu atkārtojumi, piemēram: *ar sīkiem sīkiem caurumiņiem* (7.), *vienu vienīgu* (16.), *pār pārim* (11.), *tiku tikām* (63.), *uzsaku sacidams* (93.), *izvelk vilkdami* (24.), *mitēsies mitama* (75.), *lieci likdams* (78.). Par tāda veida konstrukcijām kā *gulama gul* (8.) un *mirstama mirst* (8., 55.) P. Šmits, rakstīdams par E. Glika Bībeles valodu, atzīmējis, ka tautas valodā viņam tādas nav pazīstamas.[2]

Šeit jāpiemin vēl vārdkopas ar pastiprinājuma un piederības ģenitīvu, piem.: *juku jukām* (15.), *pelnu pelnos* (40.) un *tēvu tēvi* (23*.).

Pastiprinājuma funkcijas ir arī adverbam resp. divdabim pie verba, kas arī ir izplatīta parādība latviešu valodā, piem.: *mirtiņ mirst* (46.), *rātiņ norāt* (57.).

«Latviešu Ārstē» bieži lietotas sintaktiskas konstrukcijas ar divdabi *-am* un objektu akuzatīvā *(accusativus cum participio)*, kurās akuzatīvs funkcionē gan par divdabja subjektu, gan (retāk) — par objektu. A. Ozols šādu divdabi dēvē par objekta divdabi.[3] Piemēri: *Man rūpj tev vājā laikā tik tukšu esam.. (3.); Pats jutīsi: kamēr punis ne puešņojs, tamēr tūkums sāp un pukst.. bet, kur tas viss atlaižās, tur var nojēgt to puni puešņojam..* (22.); *Ja tu jutīsi to pūsli atdziestam, tad..* (24.); *No tām piepēm tik daudz būs pieminēt: tās visu labākas rudens laikā*

[1] Ozols A. Veclatviešu rakstu valoda, 433.—439. lpp.; Karulis K. «Latviešu Ārstes» divsimt gadu//Karogs, 1968. Nr. 12. 134.—137. lpp.; Karulis K. «Latviešu Ārste» mūsu kultūras vēsturē, 302.—305. lpp.

[2] Šmits P. Glika bibeles valoda, 33. lpp.

[3] Ozols A. Latviešu tautasdziesmu valoda, 156. lpp.

topam plēstas (78.); *Un vēl skaidrāki var manīt to puni gatavu esam, kad..* (23.); *Gan tu ērmosies: tādas sliktas lietas zālu izdevējas esam..* (37.); *..tik daudz ikkurš var nojēgt: šādas lapas gausīgākas esam ne kā sauss salmu stobrs..* (71.).

Senāk šādi teikumi tikuši lietoti daudz biežāk, par ko liecina arī tautasdziesmas, tomēr mūsdienu valodā šādas konstrukcijas tikpat kā vairs nepazīst, tās aizstāj ar palīgteikumiem.

Līdzās vārdu savienojumiem un teikumu tipiem, kas neatšķiras no mūsdienu literārajā valodā lietojamiem, sintaksē ir arī vairākas īpatnības, kurās acīmredzot izpaužas vācu valodas ietekme.

Apzīmētājs (apzīmētāja grupa) bieži vien atrodas aiz apzīmējamā vārda, piem.: *to sākumu tās vājības* (7.), *to vecu tiesu un ieradumu tavu tēvu tēvu* (23*.), *tas apsinātājs tava mūža* (53.), *ar to brūķēšanu labu zāļu* (82.), *plāsteri pataisīt uz vātim un trumiem uzliekamu* (63.). Pēdējais piemērs vedina uz tā dēvēto savrupināto apzīmētāju, ko J. Lange arī nereti lieto, bet nesavrupina, piem.: *Pie mazākām vātim ne suiti sūdaiņām* (80.).

Pastiprināti izmantotas prepozicionālas konstrukcijas ar prievārdu *no* pie verbiem *runāt, zināt* u.tml.: *no lopu vājībām runājot* (56.), *no brandevīna ne zināja* (59.), *no tādiem plāsteriem runāšu* (89.). Šādas konstrukcijas ir raksturīgas arī latviešu valodai[1], vācu valodas ietekmē pieaudzis tikai to lietojuma biežums.

Noliegumu teikumos parasti tiek lietota viena negācija, lai gan latviešu valodas likumība nosaka, ka pie noliegta vietniekvārda vai apstākļa vārda jābūt noliegtam arī verbam: *lai ne maz auksts paliek* (23.), *un ne kādas labas zāles sagādāt* (45.), *lai bērni līdz pusdienai ne ko ēd* (35.), *ne kad trūkst* (54.), *ja cits ne viens noziegums pie tev būtu* (41.) u.tml.

Nosacījuma palīgteikums parasti tiek ievadīts ar verba finīto formu, nevis ar saikli *ja*, piem.: *Ir tas asins plāns un šķīst, tad tas jo glīšāki dzīslāš tiek!* (31.); *Gadās kāds kaulu triekums jeb tūkums miesās..* (35.); *Māc bērnus jēls vēders..* (88b.) u.c.

Laika apstākļa palīgteikumus ievada ar *pirms kā* (sal. vācu *ehe als*): *Pirms kā es manus citus māklus no ārstēšanas un izzāļošanas cilāšu..* (21.); *Tās lapas tur pretī ir pie sava īstena spēka, kad dižani pieaugušas, pirms kā ziedi aizmetās* (47.).

Dažas īpatnības novērojamas rekcijā, tomēr tādas sastopamas arī izloksnēs, piemēram, darbības vārds *dzirdēt* saistīts ar ģenitīvu; ģenitīvs

[1] Endzelīns J. Latviešu valodas gramatika, 663. lpp.; Nītiņa D. Prievārdu sistēma latviešu rakstu valodā, 110. lpp.

tiek lietots pie aptuvena daudzuma apzīmējumiem: *Dzird vien to bezkauņu! tās runā, ka vārdi mutē kaļās.*. (44.); *ši pirkstu četru jeb sešu* (80.), *reizu divēju jeb četru* (80.), bet: *ši pirkstus divijus* (81.).

Pie kļūdām acīmredzot jāpieskaita jauktu laiku formu lietošana teikumā, piem.: *Šis iekarsies asins pierietā tam tūkumam, tūkums iekvēlāsies un sūrst.*. (85.); *visu tūkumu, vātis atlicinātu, ši zāle atlaidinās un noslābina* (86.) u.c.

Kļūdas vērojamas arī apzīmētāja pieskaņošanā dzimtē un skaitlī apzīmējamam vārdam, piem., *ar sagrūstām miŗŗiem* (88.), *visādas aušu augoņi un sāpes* (80.).

Daudzviet ir grūti noteikt, vai darbā ieviesusies nejauša kļūda vai arī tā ir mazāk ievērota un mūsdienu valodai pavisam sveša, bet senāk pazīstama valodas parādība, tāpēc, transkribējot tekstu, pēc iespējas saglabātas visas valodas īpatnības.

VĀRDNĪCA

Vārdnīcā sniegti skaidrojumi mazāk pazīstamiem vai mūsdienu lasītājam pat nezināmiem apvidvārdiem, barbarismiem, arhaismiem, novecojušiem vārdiem, kā arī dotas no mūsdienu valodas atšķirīgās vārdu nozīmes. Skaidrojumā minēta tikai tā nozīme, kādā vārds lietots «Latviešu Ārstē», piemēram, **aizmārša** aizmirstība. Vairākas nozīmes nosauktas tad, ja tās ir sinonīmas, kā arī tad, ja pagrūti noteikt, kura nozīme īsti atbilst vārda lietojumam tekstā, piemēram, **lāgabrālis** krogusbrālis, plencis 59 vai **aizsmakt** apturēt, nosprostot 73. Ja tekstā kādam vārdam ir vairākas nozīmes, tās skaidrojumā atdalītas ar semikolu, piemēram, **dzelba, dzelbe** dzēluma vieta, ievainojums; rēta 62, 78; **lēkatņi** izsitumi; augoņi 3, 10, 51, 67.

Vārdnīcā ievietoti arī visi «Latviešu Ārstes» tekstā minētie vārdi, kas saistās ar veselības aprūpi, cilvēka un mājdzīvnieku anatomiju un fizioloģiju, higiēnu, patoloģiju, slimību simptomiem un nosaukumiem, ārstniecības līdzekļiem, metodēm un paņēmieniem, zāļu izgatavošanu un lietošanu (šie vārdi iezīmēti ar aplīti). Ja šās grupas vārdi pēc formas un nozīmes saskan ar mūsdienu lietojumu, nekāds skaidrojums nav dots, piemēram, **asaras** 3, **ausis** 88, **locītava** 56, 66, 70. Ārstniecības augiem, kuriem ir vairāki sinonīmi, izmantoti starptautiski pieņemtie apzīmējumi latiņu valodā.

Ciparu norādes atbilst «Latviešu Ārstes» pirmizdevuma paginācijai, izņemot 7. gabalu (numuru), kur lappušu atkārtošanās dēļ cipariem pievienota zvaigznīte, un 23. gabalu, kura lappuses apzīmētas ar 88a, 88b, 88c un 88d.

Par konsultatīvo palīdzību paldies K. Aronam, Dz. Barbarei, J. Danusēvičai, K. Karulim, I. Lazovskim, L. Leikumai, A. Miltiņam, H. Rubīnei, Dž. Širakam, E. Vimbam.

Vārdu nozīmju skaidrojumam izmantotie avoti

Endzelīns J., Hauzenberga E. Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha «Latviešu valodas vārdnīcai». Rīga, 1934—1946. 1.,2. sēj.

Kahnt H., Knorr B. Alte Maße, Münzen und Gewichte. Leipzig, 1986.

Lange J. Lettisch-Deutscher Theil des vollständigen Lettischen Lexici. . Oberpahlen, 1773.

Latviešu konversācijas vārdnīca. Rīga, 1927—1940. 1.—21. sēj.

Latviešu literārās valodas vārdnīca. Rīga, 1972—1987. 1.—6. sēj.

Latvijas padomju enciklopēdija. Rīga, 1981—1988. 1.—10_2. sēj.

Mīlenbahs K. Latviešu valodas vārdnīca/Rediģ., papild., turpin. J. Endzelīns. Rīga, 1923—1932. 1.—4. sēj.

Populārā medicīnas enciklopēdija. Rīga, 1985.

Rencis E. Farmakoloģija ar toksikoloģiju un receptūru. Rīga, 1942.

Rubīne H., Ozola S., Eniņa V. Ārstniecības augu sagatavošana un lietošana. Rīga, 1974.

Rudzītis K. Terminologia medica: 2 sēj. Rīga, 1973—1977. 1.—2. sēj.

Sachs-Villate. Enzyklopädisches französisch-deutsches und deutsch-französisches Wörterbuch. Berlin-Schöneberg, 1908.

Stender G. F. Lettisches Lexicon. Mitau, 1789. Th. 1,2.

A

○ **acis** 62
○ **āda** 7, 22, 24, 22*, 36, 54, 78, 80, 82, 84, 86, 89, 90
agroties gatavoties 9, 44
aizgrābt aizraut, paņemt. 3
aizgrābts apdullināts, apdullis 94
aizkrāsi aizkrāsnē 8
aizmārša aizmirstība 48
aizņemt skart, aizskart; noņemt 15, 22, 27, 67, 74
aizsmakt apturēt, nosprostot 73
aizspert pārņemt, satvert, saņemt 3, 7, 73, 93
aizsperties izplatīties 82
○ **aizspundēts cilvēks** cilvēks, kas sirgst ar aizcietējumu, zarnu neiztukšošanos 68
aizsviesties parādīties, riesties 50, 65
aiztvert apturēt, aizturēt 39, 72, 77, 78, 79, 94
○ **alante** *(Inula helenium)*, **alantes saknes** 48, 55, 88d
○ **alksnis** *(Alnus)*, **alkšņu lapas, miza** 71, 72
○ **alkšņu čumuri, čupji** alkšņu kopaugļi 72
○ **alkšņu sāls** 72
○ **alūns** alauns, kālija-alumīnija sulfāts 79, 86
○ **alus** 34, 42, 55, 83, 94, 96
aluskanna: no aluskannas noraudzīt pareģot pēc alus putu stāvokļa kannā 14
andelēt nelāgi, slikti darīt 13, 83
apbest aprakt, apbedīt 4
apcerēties cerēt, lolot cerības 4
apciems apkaime; kaimiņi 5
○ **apdziedēšana** 84
○ **apglīdēts** gļotains, krēpains 34
○ **apinis** parastais apinis *(Humulus lupulus)* 83, 94
apkūlāties nobaroties, apvelties 71, 94
apmaļi apkārtne, apkārtējās vietas 38
apmauts apmāts, apstulbināts 14, 54
apmeslis apliekamais, apsienamais, komprese 69

apmizēts apvilkts ar plānu ādu vai ar mizu 7
○ **apniknotas guļas, apniknotas sērgas** bīstamas slimības (epidēmijas) 30, 34
apniknoties kļūt bīstamam, pastiprināties (par slimību) 9, 54, 82
apniknots bīstams, bargs 3, 20, 39, 62, 65, 76
apniknots gaiss negaiss 6
apniknots laiks mitrs, slikts, neveselīgs laiks 8
applisķēts aplaupīts, aptīrīts 43
appļupt apšļākt 84
aprepēt sabiezēt, sacietēt 80, 86
apsmakt smacēt 7
apsnoķerēts pārmeklēts, izkratīts 43
○ **apstātņi** aizturēšana 8
apstāves apturēšana, apstādināšana 72
apsusēt apkalst, apžūt 64, 80, 86
aptērpināt: kaulu aptērpināšana, kauli kā aptērpināti smagums locekļos, kaulu smagums 7, 68
○ **aptieķe** aptieka 46, 75, 77, 79, 80, 88, 91
○ **aptieķeris** aptiekārs 16, 62, 70, 87, 91
aptvert apturēt 18
apvasķēts ar vasku pārklāts, apvaskots 11
apvāzt aizvākot; nosegt 68, 95
arīg vai (jautājuma partikula) 19
○ **ārprāts** 43
ārste, ārstenieks, ārstinieks, ārstnieks ārsts, dziednieks, dziedniecības padomdevējs 1, 3, 5, 9, 10, 13, 15, 17, 18, 21, 21* , 29, 33, 37, 41, 45, 46, 48, 49, 53, 57, 58, 61, 65, 69, 72, 73, 77, 81, 85, 88a, 88d, 89, 92, 93
ārstēšana 15, 21, 81, 87
○ **ārstība** zāles, medikaments, dziedniecības līdzeklis, arī ārstēšana, ārstniecība 3, 10, 14, 16, 19, 37, 46, 53, 54, 57, 61, 62, 67, 85, 87, 88c
○ **asaras** 3
asinīgs pilnasinīgs; tāds, kam daudz asiņu 18
○ **asin(i)s** 7, 14, 16—18, 20, 22, 21* , 22* , 29—31, 35, 38, 39, 41, 51, 52, 62, 63, 65, 67, 68, 70, 73—75, 77—79, 82—85, 94
○ **asinslaide, asinslaišana** asins nolaišana 29—31, 76, 78
○ **asinslaidējs** 75
○ **asinsliga** asiņaina caureja, dizentērija 10, 38, 71
○ **asinsligatns** dizentērijas slimnieks 10
○ **asins sūrums** skorbuts, cinga 65
○ **asinstecēšana** 30, 78
ašķusiets zirgu astru siets 88b
ašs ass; kodīgs 22, 42, 56, 69, 73, 90
atdzīties (no reibuma) atjēgties, atspirgt 19
atģidāt(ies) nojaust, iedomāties, atģist 3, 7

atkapināt sirdi atspirdzināt, atveldzēt 3, 42, *59*
atlabēties atlabt (pēc slimības) 88c
atmīkstīt atmīkstināt, atmiekšķēt, padarīt mīkstu 86
atpirciņas atpērkamas (sena divd. f.) 88d
atraidīt atbīdīt, pastumt nost; noņemt 86
atrastiņas atrodamas (sena divd. f.) 48, *55*
atrietāt atkust; atkausēt 65, 92
atrietināt atmīkstināt, atmiekšķēt *55*
atskapēt piegādāt, sagādāt *53*
atstāvēt aizstāt, līdzināties; sasniegt 16, *55*
atsust, atsutināt apkalst, nožūt, apkaltēt, iekaltēt 22, 23
atsvēroties padzist (par krāsni, oglēm) 38
atšāršana atskāršana (?) 42
○ **atšķirtnis** no krūts nošķirts bērns 88c
○ **atveseļošana** 8
○ **augloties** vairoties 88c
○ **augons** augonis 3, 10, 11, 18, 21—23, 81—89
○ **auksts drudzis** 8, 19, 20, 37, 51, *55*, 88b, 88d
○ **ausis** 88
○ **avju ašķi** parastais pelašķis *(Achillea millefolium)* 94
avosnaiņs avotains *51*
○ **āžu tauki** 90, 91

B

baiglis biedēklis; rēgs; spoks («bīstama, briesmīga parādība», Lange, 1773) *5*, 15
balje baļļa 15
○ **balta aču zāle** medikaments, kuru precizēt nav izdevies, varētu būt dzīvsudraba monohlorīds jeb kalomels 79
○ **baltums** olas baltums 86, 88
○ **berzēšana** masāža 26
○ **bērzs** *(Betula)*, **bērzu lapas, pumpuri, sulas** 65—67
bīdelēt izsijāt 88b
birga tvans 19
○ **biszāle, -es** šaujampulveris 13, 81, 88a
○ **blietīte** nazītis (lancete) augoņa atvēršanai, arī asins nolaišanai 24, *75*, 86
○ **blīvīte** svina baltums 87
○ **blīzne** blīgzna, pūpolvītols *(Salix caprea)*, 87
○ **bomelje** augu eļļa 23, *75*, 76, 84
○ **brandavīns, brandevīns** degvīns 8, 9, 13, 19, 21, 39, 42—44, 57—60, 65, 67, 68, 82, 83
○ **braucīšana** masāža 22*
○ **brauna** krevele; raupja ādas virskārta 80, 86
breks trausls, nederīgs, mazvērtīgs 37, 71

○ **briežu ragi** briežraga sāls, amonija sulfāts 76
brīnoties brīnīties 2
brūķe, brūķēšana lietošana, izmantošana 3, 53, 83, 88a, 89
brūķēt lietot, izmantot 10, 11, 12, 15, 21, 38, 51, 52, 66, 68, 69, 70, 72, 76, 81, 87, 88, 88a, 88b, 89, 95, 96
brūķētiņs lietojams (sena divd. f.) 38, 46, 48, 56
○ **budzis** furunkuls, augonis, uztūkums 3, 51, 67, 84
○ **buţa vārdi** buramvārdi 14
○ **buris, burmanis** burvis, pūšļotājs, vārdotājs 14
burveklis burvības līdzeklis 14, 15

C

○ **caurās sāpes** dūrējs (piepešas sāpes sānos) 90
○ **caurlaižama vaina** caureja 39, 72, 95
○ **caursāpju pulvers** no dzelknēm *(Carduus benedicti)* un salpetra pagatavots pulveris 88d
○ **caursāpju zāles** dzelknes *(Carduus benedicti)* 88d
○ **caurums** brūce 77
○ **ceļmalulapa** ceļmallapa, ceļmalīte, lielā ceļteka *(Plantago major)* 86
○ **cērmes, cērmju vaina** 35
cetortajs, cetorts ceturtais 13, 20, 79, 89
ciesnējs ciets 64, 76, 86, 89, 90
cilināt minēt, nosaukt; citēt 15, 33, 38, 53, 58, 59, 73, 86
○ **ciļi** ceļgali 87
○ **cipsla** 80
○ **cirtiens, cirtums** cirsta brūce, arī čūskas kodums 73, 78, 81, 83, 94
cisties, uzcisties censties, tiekties, dzīties 20, 68
cities censties, tiekties, dzīties 22, 33, 60
○ **cūku tauki** 90
○ **čaumalas, čaumalu pulveris** 55, 81, 88b, 88c
○ **čūskas dzelums** čūskas kodums 73—76

D

dabls dabīgs; dabas (ģen.) 45, 46
○ **dadzis** lielais dižDadzis *(Arctium lappa)*, **dadžu lapas, saknes** 67
○ **dakteris** medicīnas doktors (18. gs. ārsti studijas beidza ar disertāciju un medicīnas doktora grādu) 89
dareklis darbs 4
darība darījums; pasākums 4
○ **dauzība** sasitums 83

dažkārtīgs dažāds 48, 49, 85

○ **dedzenis** sērs 26

degots degošs 59

○ **delama vaina** plaušu tuberkuloze, dilonis 38, 66, 95

dienēt derēt 20, 67, 79, 88d, 89

dišlers galdnieks 72

○ **drapes** zāles, medikamenti 8, 34, 50, 55, 60, 67, 68

draudeklis biedinājums, brīdinājums, drauds 34

○ **driaklis** teriaks. Antīkajā pasaulē un viduslaikos sarežģīta sastāva zāles no čūsku gaļas un aptuveni 70 citiem ingredientiem; to lietoja kā universālu ārstniecības līdzekli. 18. gs. Baltijā lietoja zemnieku teriaku ar vienkāršotu sastāvu, kurā bija kardamons, ceriņu ziedi, rozmarīns, paegļu ogas, noragas un pētersīļu saknes. No šī sajaukuma ieguva pulveri, ko iekaisīja medus sīrupā; lietoja kopā ar siltu alu 75

○ **driģenes** melnā driģene *(Hyoscyamus niger)*, **driģeņu lapas, sula** 23, 45, 46, 67, 90

driķēts, driķos izdots iespiests 1, 4, 5, 54

○ **drudzenieks, drudzinieks** drudža slimnieks 18, 38, 88b

○ **drudzis** 3, 7, 8, 17—20, 22, 34, 37—39, 49—51, 54, 55, 68, 78, 81, 82, 88a, 88b, 88d, 95

○ **drudža zāles** lielā noraga *(Pimpinella magna)* 50

dūķis dumjš cilvēks; muļķis 14

dumš tumšbrūns 87

○ **dusiens** sasitums, asinsizplūdums 82

○ **dusulis** astma, klepus, apgrūtināta elpošana 2

○ **duše** dūša, pašsajūta 9, 22*, 34, 42

○ **dvaša** elpa, dzīvība 29

○ **dzelba, dzelbe** dzēluma vieta, ievainojums; rēta 62, 78

dzelēt zelēt, gremot 33

○ **dzeltans, dzeltums** olas dzeltenums 36, 64

dzērājs 41, 44, 57, 59

dzeresis pašķidrs dzēriens 62

○ **dzeršana** alkoholisko dzērienu lietošana 41, 42, 57, 94

○ **dzērvenes** *(Oxycoccus)*, **dzērveņu ogas** 32, 47, 48

○ **dziedēšana** 61, 64, 80, 83—87

○ **dziedētājs** 63, 80

dzieties (dzeijās) uzplaukt, uzziedēt 47

○ **dzījamais** sadziedēšanas zāles 3, 45, 55, 70

dzījāt dziedēt 11, 94

○ **dziļacs** zemādas asinsizplūdums ap aci 44

○ **dzirgsts** locītavu, cīpslu sāpes 66, 69

○ **dzirulis** dzērājs; žūpa 57

○ **dzisinātas ogles** atdzisušas ogles 88a

○ **dzīsla** asinsvads 7, 16, 17, 22*, 31, 55, 78, 80

E

○ **ēdājs pirkstos** panarīcijs, sastrutojums pirkstos 36, 87
○ **ēde** 51
ēdešs lopbarība 71
○ **ēdokslis** grēmas 88b
○ **egle** *(Picea)* 63
○ **elje** e|ļa 11, 77, 88
○ **elpe** elpa 7
elpēties izlīdzēties; glābties 93
elpiņs palīgs; glābiņš 3, 29, 34, 37
○ **ērce** 36
ērmoties brīnīties 37
esus esot (sena divd. f.) 4, 15, 53
○ **etiķis** 21, 40, 75, 76, 78, 82, 83, 87

G

○ **gallica akmiņs** medikaments, kura nosaukumu precizēt nav izdevies, varētu būt cinka sulfāts 79, 87
○ **galva** 16, 21*, 22*, 29, 42, 43, 66, 67, 74, 94
○ **gaļa** miesa 22
gārds garšīgs 32, 46, 48, 54, 55, 62, 65, 71, 88
○ **garša** 34
garšlieku garš|aukus 66
gausība sātība 15
gausīgs sātīgs 71
geibt ģībt 30
○ **gilotas** zirgu slimība ar trumiem, augoņiem 12
ginda, ginta izdēdējis cilvēks; **par gintu palikt** iet bojā 30, 43
○ **girgzde**, sk. **dzirgsts**
○ **glaume, glotene** glodene. Taču tekstā minēta indīga čūska 74
glāze stikla trauks 87
○ **gliemešu čaumalas, gliemešu skirstiņi** gliemežu čaulas, gliemežvāki 88a
glīšāki glītāk 31
glīšs glīts 4
glums sārms ļoti stiprs, ass sārms («..kas noēd ādu un dara to gludu»; Lange, 1773) 84, 88a
○ **gļotas** 55, 95
godīties lielīties, dižoties 34
○ **graizums, griezums** griezta brūce 78, 81, 83
greizons aplams, neveikls cilvēks, ačgārnis 18

○ **grīnspān[s]** (no vācu *Grünspan)* vara apsūbējums, bāziskais vara acetāts 79
grumsteles tas, kas paliek pāri pēc ogu izspiešanas vai sveķu iztecināšanas 63, 64
grunts pamats; cēlonis, iemesls 53
○ **gula** slimība 10
○ **gulden(i)s** guļošs slimnieks 2, 13, 17, 22, 29, 49
○ **guļa** slimība (parasti slimnieks ir guļošs) 8, 10, 17, 22, 23*, 30, 31, 33, 34, 45
gumdināt nogurdināt; apgrūtināt 18
○ **gurdelis** novārdzis slimnieks 30

Ģ

ģeldēt derēt 22, 30, 31, 55, 69, 82, 88, 94
○ **ģendiņš** izdēdējis cilvēks 66
ģeņģes ejas (?) 78

I

īdēt būt kaitīgam; kaitēt 31, 46
idraiņs aizpuvis, sasmacis 39, 41
iedobties iespiesties dziļumā 22
○ **iekšas** iekšējie orgāni 7, 8, 16, 18—20, 22, 21*—23*, 34, 35, 38—41, 51, 60, 62, 73, 74, 84, 95
○ **iekšķīga kaite** 18, 19, 69
○ **iekšķīga vaina** 7, 83, 93
ienākt ievākt; iegūt, dabūt 16, 49, 56, 68, 88a
ieniknoties pieņemties spēkā 31
○ **ieskādēšana** ievainošana; maitāšana, bojāšana 57
ieskrostīt ielikt 46, 57
○ **iesnas** 49, 68
ietecēt ienākties, nogatavoties, nobriest 47
iet pie rokas palīdzēt 13
○ **ieva** parastā ieva *(Padus racemosa)*, **ievu ogas, miza, ziedi** 39, 70
○ **ievecēta skāde** ielaista kaite 85
ievecēties kļūt vecam, novecot 59
○ **ieveļama vaina** infekcijas slimība, lipīga slimība 55
ieverināt pielaist (kādam slimību), inficēt 10
ievērties ieviesties, pielipt 5, 10, 60, 75
ilgams ilgi 66
ilgosnis ilgs laiks; **pēc ilgošņa** pēc kāda laika 30, 43, 74
in un 45
○ **indiva** slimība, indeve; šeit: krītamā kaite, epilepsija 70

izbedīt izrakt 46
izdabīgi paklausīgi 22*
izdabīgs pakalpīgs, iztapīgs; paklausīgs 4
izdzījāt izdziedēt 51
izgaudināt novārdzināt 30
izgaudot iznīcināt (par vēju) 6
○ **izgrozīšana** mežģīta locekļa ievilkšana 83
iz gudriem izgudrēm, ar slēptu nodomu, ar viltību 14
○ **izīgušas acis** iekaisušas, asarojošas acis 62
izlaipoties novirzīties 4
izlētīta ērti ierīkojama 4
izlietāt vest pie prāta; izmācīt 6, 33
izlīst izplēst, iznīdēt 85
izplāti, izplātim plaši 38, 77
izpļupt izšļākt 78
izprātēšana izdomāšana; izprātošana 19
izprātīt izdomāt, izprātot 29, 45, 89
izpuešņošana pūžņošana, strutošana 76
○ **izpuešņot** izpūžņot, strutot 76
izpūpēt izputināt, palaist vējā; visu iznīdēt 6
○ **izraustīšana** izmežģīšana 82
izsamaigt samīcīt; šeit: pagatavot 88a
izsatulkoties norunāt (kaut ko ar kādu) 60
iztīkāt aplūkot, apskatīt; izpētīt 85
iztillināties izšūpoties, izzvalstīties 43
iztulkot izskaidrot 6
izveicīgs (no)derīgs 23*, 30, 68
izvīkstīt padarīt lokanu, izlocīt (par ādu) 90
izvirināt ļaut iztecēt, izsūkties 22, 84
○ **izzāļošana** ārstēšana 21, 37, 49, 70 81
izzāļot izārstēt 1, 21, 15

J

jašu varbūt; ja, ja arī, pat ja 3, 4, 14, 22, 34, 45, 59
jaudāties (pa)pūlēties 75
jebšu lai gan, kaut gan 31
jēli vēji drēgni, mitri vēji 22*
jēlons dedzināšana pakrūtē 88a
○ **jēls vēders** caureja, zarnu iekaisums 33, 34, 54, 88b
○ **jestrums** dzestrums 7
jodžu arvien vairāk, jo vairāk 35

K

kaislas asinis karstas asinis, iekaisušas asinis 20
kaisls suns traks suns 73, 74
kaišla zāles kaitīgas zāles 45
kaite slimība 18, 19, 68, 69
kāja 38, 43, 44, 60, 62, 77, 78, 80, 83, 84, 94
kājās (būt) sākties; pastiprināties; plosīties; izplatīties 6, 9, 14, 20, 38, 60, 95
kakla darbs noziegums, par kuru jāatbild ar kaklu, noziegums, kas pelna nāvi 44
kakls 40, 58
kalvi parastā kalme *(Acorus calamus)*, **kalvju saknes** 54, 55
kalķa ūdens 12, 79, 84
kamver[s] kampars 87
kannraudzējs pūšļotājs, kas pareģošanu veic pēc alus putu stāvokļa kannā 14
kaņiepji kaņepes 26
kaņiepju elje kaņepju eļļa 11
kardobenedikts, sk. **caursāpju pulvers**
kārkli *(Salix)*, šeit arī: vītoli 37—39, 87
karson(i)s 2, 3, 7, 16, 17, 20, 22*, 32, 38, 48, 88b, 88d
kasa kašķis 40
kāsa klepus 49—51, 68
kasaiņs kašķains 68
kašķis 51, 67
kauli 7—9, 15, 18, 22, 22*, 29, 35, 42—44, 54, 68
kaulutriekums kaulu lūzums 35
klikstēt vārgt, vārguļot 3, 41
kļūdīt radīt, izraisīt 10
kļūdīties nokļūt; klīst; plūst, izplūst; saplūst, sakrāties 67, 71, 76, 82, 93
krami izsitumi; augoņi 84
krāss krāsns 38, 83, 87
krējums 24
krēpalas krēpas 49
krest(ies): kauli krešās, kreš kaulus krata drudzis 8, 18, 54
krēšana atkrēpošana 18
krītamā vaina epilepsija 46, 56, 70
krūteles dilonis, plaušu tuberkuloze 55, 95
krūts krūtis, arī plaušas 3, 6, 7, 84, 95, 96
kumeles, kumelīši, kumeļi smaržīgā kumelīte *(Matricaria chamomilla)*, **kumeļu ziedi** 23, 24, 69, 95
kumeļpēdas parastā kumeļpēda *(Asarum europaeum)* 50
kuņģis, kuņķis 10, 18, 39, 48
kuņķis savārīt sagremot 10
kupināties sabiezēt, sarecēt 7, 17, 22*, 55, 82, 86

kupināts piens biezpiens 7, 86
kušņodams kustēdams 66
○ **kvēla** karstums, karsonis 21, 62, 75, 85, 91
kventin[e] sīka masas mērvienība (≈3,65 g) 79, 87
○ **kvēpe, kvēpināšana** 13, 19, 34

Ķ

○ **ķertīga guļa, ķertīga vaina** infekcijas slimība 11, 33, 51
ķibeli nepatikšanas 14
○ **ķimenes pļavas ķimene** *(Carum carvi)* 92, 96

L

labdabis labs; ar labām īpašībām apveltīts 73
○ **labdaris** pūšļotājs («katrs, kas prot palīdzēt ar savu aizliegto mākslu» — Lange, 1773) 13, 14, 49, 76
labējams slavējams 55
labēt slavēt 33
lāgabrālis krogusbrālis, plencis 59
lāgadība norēķins, atbildēšana 60
○ **lagzda** parastā lazda *(Corilus avellana)*, **lagzdu lapas, rieksti, žagas** 71
laikam reizēm, dažkārt, palaikam; bet; taču, tomēr 35, 45, 56, 59, 68, 72, 78
laitīt masēt 13
lapu mēnesis maijs 75
○ **lapu pēriens** gulēšana berzu lapās 66
○ **lauka** «sarkanais šķidrums, kas pēc sitiena tek no deguna» (Lange, 1773) 14
laža nelāgs, slikts ieradums 5, 57, 59
○ **lēces** masalas 69
○ **lēkatņi** izsitumi, augoņi 3, 10, 51, 67
lēkt(ies) (iz)celties, rasties; notikt, gadīties 7, 8, 11, 14, 34, 42, 50, 60, 75, 76, 88b, 96
lēši viegli 9
lētāki vieglāk 10, 67, 71
lēti viegli 10, 30, 31, 32, 49, 54, 63, 75, 82, 88c, 88d
līdzena tiesa vienāds daudzums, līdzīgas daļas 90, 96
○ **lieka gaļa** 79, 87, 88
lieka ticība māņticība 5, 14, 15
○ **liekatņi** augoņi 51
lieks neists 56
○ **lieldadži** lielais diždadzis *(Arctium lappa)*, **lieldadžu lapas, saknes** 50, 62, 85
○ **lielroze** ārstniecības peonija *(Paeonia officinalis)*, **lielrožu saknes** 48, 88c, 88d

○ **lielvātis, lielās vātis** roze (slimība) 10, 62, 67, 70
○ **liepa** parastā liepa *(Tilia cordata)*, **liepas miza, ziedi** 61, 62
lietība derīgums 46
lietīgs derīgs 16, 66, 72, 88c, 90
○ **liga** slimība, negadījums 7, 30, 83
○ **līķis** 18
○ **linelje** linsēklu eļļa 11, 92
○ **linsēklas** 23, 91
lipams lipīgs 18, 91
○ **lipīga vaina** infekcijas slimība 5, 10, 38
○ **loceklis** ekstremitāte 66, 71, 74, 82, 83
○ **locītava** 56, 66, 70
○ **lopu vājības** mājdzīvnieku slimības 39, 56
○ **lorbēres** dižciltīgais laurs *(Laurus nobilis)* 92
lote masas mērvienība (≈14,6 g; 1 lote — 4 kventīnes) 79, 87, 90, 91, 92
○ **lubstāji** ārstniecības lupstājs *(Levisticum officinale)* 82
lupis lielceļa laupītājs 43
lutināt kausēt (sveķus) 77, 79, 88
○ **lutināts sveķis** kausēti sveķi 79, 88

M

mādīt, samādīt (sa)gādāt 85, 88c
○ **māga** kuņģis 20
magenīt, ar magenīti drusku, mazliet, nedaudz 6, 95
mags, pa magam mazs; pa mazam; pamazām 65, 95
magumā iet mazumā iet, samazināties 85
○ **maizes ūdens** 32
mākls pamācība, mācība, padoms, ieteikums 2, 3, 21, 46, 81, 91
maldams ceļš maldu ceļš, maldīgs ceļš 9
○ **māli** 83, 87
○ **mandeļu brandavīns** 39
mārciņa, mārciņš masas mērvienība (≈0,5 kg vecajā vācu mērvienību sistēmā; 1 mārciņa = 32 lotes = 128 kventīnes) 11, 12, 16, 79
mārsniņ[a] mārciņa 90
māši būrēji, vārdotāji, pūšļotāji, zīlnieki 15
○ **mātes uznākšana** dzemdību priekšvēstneši, dzemdību sāpes 92, 95, 96
○ **mati** 21*
○ **matrans** pirksta sastrutojums, panarīcijs 36, 87
matskups dzērājs, žūpa, krogabrālis 43, 59
○ **medus** 20, 23, 40, 76, 79, 81, 88, 95
mēdzināt mēģināt 4

menšīgs jocīgs 5, 34
○ **mēŗa guļa** jebkura slimība ar strauju izplatību un lielu mirstību (īstais mēris Latvijā pēdējoreiz plosījās 1710. gadā, tātad uz tekstu neattiecas) 33
○ **mēŗa zāles** ārstniecības augs, kura nosaukumu precizēt nav izdevies; varētu būt tūsklape *(Petasites hybridus)* 50
○ **mēris** šeit: čūskas inde 75
miega meli sapņi 15
○ **miegs** 15
mielestapa alus dzērājs 43, 57, 60
○ **miesa**, arī organisms 2, 6, 8, 10, 15, 19, 21, 21*, 23*, 35, 41, 43, 54, 57, 60, 65, 66, 68, 70, 72, 73, 75, 78, 80—82, 84, 87
miezeris neliela piesta 88b, 88c
○ **mieznāšana** urinēšana 62, 70
○ **mieži** 20, 31, 81
○ **mirējs** 18, 42, 58, 73
mirlis slepkava 41, 43
○ **miŗŗes** aromātiski sveķi 87, 88
○ **miŗŗu elje** mirru eļļa 88
○ **mīzali** urīns 18
moki tik tikko; ar grūtībām, ar mokām 7, 29
mudrs mundrs, izveicīgs 22*
○ **murdi** murgi 54
mūsa muša; **brandevīna mūsa** dzērājs 57, 60
○ **mute** 7, 18, 31
mūžekļa (ģen.) ilgstošs, mūža ilgumā 78, 83

N

○ **naba** 13
○ **nagadauzis** pūšļotājs, galvenokārt acu dziednieks 10
○ **nagaiņa āda** cieta, sacietējusi āda 86
○ **nagi** 44
nagīgi nadzīgi 22*
nagīgs nadzīgs 14
○ **nāsis**, arī deguns 7, 18, 35, 54
navaid nav 3
○ **nāve** 3, 9, 13, 29, 31, 44, 46, 49, 54, 73, 74, 84; **pie nāves** ļoti, ļoti stipri 14, 15, 30, 40, 74, 86
○ **nedzisināts kalķis** nedzēsti kaļķi 12
nei ne 16, 17
nejēdzīgs neprātīgs, nezinošs 2
○ **nelaba duše** slikta dūša 9, 34

nelietīgs nederīgs 47
neļaužu nekustīgs, sastindzis 78, 94
nesekme neveiksme, nelaime 15, 74
○ **neveselajs** slimnieks 40, 62, 67, 69
○ **neveselība** 5, 14, 63
nevižot aiz nolaidības, slinkuma nedarīt, negribēt darīt 4, 29, 38
niknas zāles nezāles 60
nikns bīstams (par slimību) 10, 82
○ **niknums** ļaunums, slimība, kaite 73, 88
nīkoņa bedre, nīkoņa vieta kaps; pazušana, iznīkšana 4, 6, 43, 44, 57
noara apstrādāts zemes gabals, ko parasti izmanto par pļavu 45, 50
nojundīt pelt, nosodīt, norāt 15, 59
noklārēts nostādināts, dzidrināts 42
nomāšināt noburt, novārdot 15
○ **noragas, norātas, norātu zāle** lielā noraga *(Pimpinella magna)*, **norātu saknes** 49, 50, 62
norātiņas norātas (sena divd. f.) 15
norietāt atdalīt 18, 21*
norietināt atdalīt 49, 70, 82
norudēt kļūt brūnam 47, 72
norustēt nokrāsot rūsganu, brūnu 72
nosmādēt nonievāt, nopelt, pelt, paļāt, nievāt 6, 14, 37, 88a, 88d

O

odere lopbarība 71
oguputra ievārījums 48, 63, 70
○ **osis** parastais osis *(Fraxinus excelsior)*, **ošu miza** 39, 75
○ **ozola vabuli** maijvaboles 75
○ **ozols** parastais ozols *(Quercus robur)*, **ozolu miza** 40, 78

P

padeglis tāds, kurš cietis ugunsgrēkā 20
padoms krājums 88c
○ **padziņas** paģiras 42, 43, 58
○ **paegle, paēgle** parastais paeglis *(Juniperus communis)*, **paēgļu ogas, saknes** 8, 20, 33, 62, 63, 67, 92
○ **pakes** bakas 10, 69
pakļūdīt(ies) kļūt; izraisīt 41, 56; **pakļūda kāraju zobu** izraisa ēstgribu 60
○ **pakrūte, pakrūts,** arī kuņģis 8, 13, 18, 20, 48

○ **palagzdi** parastās kume|pēdas *(Asarum europaeum)* 55, 56
pamagām pamazām 95
pamaņas paradumi, ieražas; tikumi 23
pamašas paradumi, ieražas; tikumi
pamēglis spoks, ērms; **būt pamēgļam** būt par nelaimi 15, 35
○ **pamisgēšana** izmežģīšana; izmežģījums 82, 83
pamizāja zemmizas 79
○ **papieres** paģiras 43
paplūdināts plaši izrunāts; darīts zināms 15
○ **pārdzeršana** pārmērīga alkoholisko dzērienu lietošana 60
pārkariski (gulēt) gulēt uz vēdera, rokām un kājām brīvi nokarājoties (piem., pirti uz lāvas) 13
pārlustēšana iepriecinājums; bauda 57
pārprast izprast 23*
○ **pārsviedrināšana, pārsviedrošana** svīšana, sviedrēšana 7, 10, 17, 18, 23*
○ **pārsvīšana** izsvīšana 22*, 48, 70
pārtikāšana izprātošana, izdomāšana; pārlūkošana 19
pārtikāt izprātot, izdomāt, pārdomāt 18, 22*, 23*, 29, 85
○ **pasirds** kuņģis 8
pasvērināt iededzināt; uzpūst uguni 19
○ **pauta, pauts** ola 36, 64, 79, 86, 88, 88b
○ **pautu elje** olu e|ļa 88
pavalinām lēnām, lēnītiņām 56
pavillas pavilna; šeit: taukaina vilna aitu kājstarpā 24
pēc pēc tam, vēlāk, tad, beidzot 7, 11—13, 19, 67, 86, 88c, 91, 92
○ **pelaški, pelašķi** parastais pelašķis *(Achillea millefolium)* 82, 86, 94, 95
○ **pelašķu ūdens** 95
○ **pelčeris** feldšeris 14
○ **pelni** 40
○ **peonja** ārstniecības peonija *(Paeonia officinalis)* 48
○ **pēpeļu koks** apse *(Populus)*, **pēpeļu pumpuri** 67
○ **peŗas** pēršanās pirtī, arī gulēšana bērzu lapās 22*, 23*, 66
○ **perplis** bīstama mājdzīvnieku infekcijas slimība, kuras pašreizējo nosaukumu nav izdevies precizēt 39, 55
○ **pēršanās** 21*—23*
pērve krāsa 72
pērvēt krāsot 72
○ **piedzeršana, piedzeršanās** alkoholisko dzērienu lietošana, pārmērīga lietošana 43, 44, 57, 82
pielicināt pielikt 46
○ **piens** 23, 24, 69, 86
○ **piepes, ozolu piepes** sēra piepe *(Laetiporus sulphureus)* 78

piepētīgs piepešs, ātrs 84
○ **piere** 14, 44
○ **piesirds** sirds apvidus 90
piesprāgties piedzerties 42
piestellēt uzsūtīt 17, 54
pietucēt, pietūcēt piebāzt 10, 77
pilns cilvēks piedzēries cilvēks 44
○ **pīpenes** šeit: parastais pelašķis *(Achillea millefolium)* 82, 86, 94, 95
○ **piperes** pipari 9, 13, 19, 20
○ **pīpmanis** smēķētājs 44
○ **pirksti** 36, 63, 78, 86, 87, 91
pirmāk, pirmāki vispirms; iepriekš, agrāk 39, 50, 94
pirmīt iepriekš; pirms; agrāk 22, 23, 38, 50, 79, 83, 84, 85, 87, 88, 91, 92, 95
○ **pirtica** jaundzimušā apmazgāšana; **no pirticas līdz grūtai gultai** no dzimšanas līdz miršanai 23*
○ **pirts** 9, 13, 18, 19, 25—27, 48, 66
○ **plāksteris, plāsteris** 3, 11, 12, 63, 64, 76—79, 81, 82, 84, 85, 89—92
plāns šķidrs 31, 91
plānums šķidrums 12
○ **plāsterēšana** plāksteru likšana 77, 78, 81
plaukas: sēkla plaukās stāv sēklas nogatavojušās, nobriedušas 47
○ **plauši** plaušas 48
○ **pliedere, plieders** melnais plūškoks *(Sambucus nigra)*, **pliederu lapas, miza, ogas, pumpuri, ziedi** 67—70, 95
pliekns vārgs, gurdens, saguris; novītis, savītis 3, 22*, 29, 30, 46
plītēšana 41, 43, 57—59
plītnieks 58
○ **plostabārzdis** pūšļotājs 76
○ **pluta** āda 7, 18, 21*, 51, 69, 78, 82, 84
○ **pļūšu koks** melnais plūškoks *(Sambucus nigra)*, **pļūšu koka lapas, miza, pumpuri, ziedi** 67, 68
○ **pļūtamā vaina** caureja 40
○ **pļūtas, pļūtkas** netīrumi, sārņi; izkārnījumi 18, 38, 72
○ **pļūtīšana** defekācija, izkārnīšanās 39, 68
○ **pods: pods nabā tiek likts** sens ārstniecības līdzeklis pret pārstiepšanos, kaut kas līdzīgs banku likšanai 13
prast saprast 19
○ **priede** parastā priede *(Pinus sylvestris)*, **priežu pumpuri** 63, 65, 77
priekšājs iepriekšējs 21, 30, 48, 53, 63, 69, 76
protams saprotams; skaidrs 7
puešnaiņs pūžņojošs, strutojošs 12
○ **puešņi** pūžņi, strutas 11, 21, 23, 36, 84, 87
puešņot pūžņot, strutot 89

○ **pūkas** zosu dūnas 24
puldelēt krist, kūleņot, klunkurēt 58
pūlevējš «dienvidrietumu vējš, kas ir kaitīgs lauku darbiem; arī lietusvējš, lietu nesošais vējš» (Lange, 1773)
○ **pulveris, pulvers** 3, 9, 10, 14, 16, 19, 23, 38, 39, 46, 49, 50, 55, 76, 77, 79, 81, 87—88d, 91, 92, 95
○ **pumpis** pampums 90
○ **pumpums** pampums 65, 89, 90
○ **punis** puns, uztūkums, arī augonis 21—24, 89, 92
○ **punte** strutu pūslītis 23, 89
○ **pupabērns** zīdainis 57, 59, 88c
○ **pupagals** krūtsgals 23
○ **pupulākši** trejlapu puplaksis *(Menyanthes trifoliata)* 51, 52
○ **pūšļāšana** pūšļošana 76
○ **pūšlātājs** pūšļotājs 15, 34, 76
pūtas brāzmas 22*
putnanags laupītājs, zaglis 43
putule pudele 8, 12, 48, 52
○ **puums, puvums** sastrutojums 39, 65, 80, 82—84, 95
○ **puvekļi** strutas 39

R

○ **radas** radības, dzemdības 96
○ **radziņi, velkami radziņi** rīks asins nolaišanai 75, 76, 86
○ **rasuzāle** parastais rasaskrēsliņš, rasaspodiņš *(Alchemilla vulgaris)* 91
rātiņ rādams, rājot (sena divd. f.) 4, 57
rātmanis padomdevējs 4
○ **raudziņš** raugs 23, 55
○ **raustīšanās** 74
reibelis dzērājs 42
○ **reibums** 19
reizīgs kārtīgs; pareizs 72
○ **repis** cieta, bieza āda 22, 86
○ **riekstu elje** riekstu eļļa 71
rietināt likt tecēt 31
○ **rīkle** 10, 40, 41, 58, 74
○ **risa** griezums, pušums, brūce 78
○ **risums** griezums, pušums, brūce 78
○ **rīšana** 59
rītēšana rīšana; uzdzīve, dzīrošana 42
roiesma (riesma?) riešana 74

○ **roka** 43, 44, 62, 77, 84, 94
rošs nemierīgs; rosīgs, darbīgs 71
○ **roze** (slimība) *Erysipelas* 62, 67, 70
rūpt: man rūpj man sagādā rūpes, man dara raizes (bezpers. verbs, parasti 3. pers. ar dat.) 3
ruste rūsgaņa krāsa, ko iegūst no alkšņa mizas 72

S

sadūcis sadudzis 74
sadukurīt sadauzīt, sagrūst 61
saglīdēts gļotpilns, gļotains, krēpains 48, 62
○ **sālags** sālījums, koncentrēts sāls šķīdums 35, 55
○ **salmiak[s]** amonija hlorīds 79, 87
sālnieks sālstrauks 34
○ **sāls** 34—36, 72
○ **sālspūšļāšana** pūšļošana, izmantojot sāli 72
samādams sagādājams 54
samādīt iegādāt, sagādāt 79, 88c, 89
samaigts samaidzīts, saspaidīts, samīcīts 80
samisēt(ies) kļūdīties, nomaldīties, apjukt 22
samistrēts sajaukts 10
○ **sāpes** 9, 19, 35, 36, 40, 41, 51, 56, 62, 66—70, 73, 75, 78, 83, 85, 88, 90, 96
○ **sapiperēts brandavīns** piparu degvīns 19
sarepēt sabiezēt, sarecēt 82
sarepties sadzīt, aizvilkties 78
○ **sarešģela naba** iespējams, ka te domāta iesprūdusi nabas trūce 13
saretēt sarecēt 21*, 82
○ **sarkanās zīmes** infekcijas slimība, kuras nosaukumu nav izdevies precizēt, varētu būt skarlatīna 10, 38, 69
○ **sārņi** strutas, krēpas, arī ādas un citi netīrumi 8, 18, 21*, 22*, 31, 38, 50, 68, 72, 84, 95
sasaldēts saldināts 20
satulkošana apspriešanās; saprašanās 15, 33
satulkoties pārrunāt, apspriesties 21, 21*, 37
○ **sautēšanās** 48
○ **sautrene, sautusakne** ārstniecības dižzirdzene *(Archangelica officinalis)* 48
savāds savs 17
sedles segli 80
○ **sērdzība** slimība 42
sērdzīgs slims 10, 68
○ **sērga** slimība, arī infekcijas slimība 9, 29, 30, 34, 46, 60, 68
○ **sērgonis** sirdzējs, slimnieks, arī infekcijas slimnieks 10, 30, 34

○ **sērs** 88a, 92
○ **siekalas** 73, 75
○ **sienamajs** pārsējs, arī žņaugs 78
sieviška sieviete 96
○ **sievu kaites** sieviešu slimības 56, 68
○ **sievu sārņi** menstruācija 95
○ **sīpols** dārza sīpols *(Allium cepa)* 23
sirdekls karstgalvis 14
○ **sirds** 3, 7, 16, 18, 22, 22*, 29, 42—44, 50, 59, 60, 69, 73—75, 84, 88c, 94
○ **sirdsapžņaugi, sirds apžņaugi** žņaudzošas sāpes sirds apvidū, stenokardija 70, 96
○ **sirds dūreni, sirdsdūri, sirdsdūres** sirds dūrieni 7, 69, 90, 95
sirdsnīgi sirsnīgi 2
○ **sirds zāles** lielā noraga *(Pimpinella magna)* 50
○ **sirdzītis** slimnieks 10, 29
skabargi skabargas 24, 63
skabri žigli, mudīgi, veikli 58
○ **skāde** slimība, ievainojums, vaina, kaite, nelaime 3, 15, 23*, 60, 80, 84, 85, 87
skapēt apgādāt, sagādāt; dot 5, 6
○ **skarbūt[s]** skorbuts, cinga 65
skaudinieks skauģis 5
skriedināt, skridināt steidzīgi sūtīt (pēc kaut kā; kur) 9, 13, 49
skunstīgs sarežģīts (kam vajadzīga lielāka māka; sal. skunsts) 91
○ **skunstinieks** pūšļotājs 15, 36
skunsts māka, prasme, māksla 13, 91
○ **skutamajs** bārdasnazis, to izmantoja arī ķirurģiskās manipulācijās 24
slakāt slacīt; saslapināt 12
slaktīgs sātīgs; krietns 71
○ **slāpes** 16, 31, 41
sliekaiņs gļotains, slienains, krēpains, staipīgs 20, 31, 49, 50
○ **slimība** 7, 10, 18, 69
○ **slimums** saslimums, slimība 5, 9, 18, 20, 30, 31, 34, 35, 42, 43, 48, 62, 70, 74, 75, 84, 93
smādēt nievāt, paļāt, pelt 37
○ **smaganes, smagenes** smaganas 65, 73
○ **smakums** aizdusa, astma 96
smakurs kāre 42
smeķīgs garšīgs 65
smildzināt smidzināt, smalki, sīki līt 6
smuidrs mīksts, lokans 90
○ **smurguļi** netīrumi 26
sodēji sodrēji, kvēpi 76
somiski (kult) vienā gabalā, no vienas vietas; visus pēc kārtas 44
sperties izlauzties, izplūst, pārplūst 7, 78
spiežamajas sruves spiede 71

spiga priekšvēstnesis, ziņnesis 93

spigulot spīguļot, spīdēt 6

spirgls spirgts, mundrs 22*, 54, 84

spirglums spirgtums 60

spirgstis zem pelniem kvēlojošas ogles; karsti pelni 11, 23, 90

spļaut: vārdus mutē spļaut iestāstīt, iegalvot 42

○ **spranču vaina** sifiliss 62, 83

○ **spranču vātis** sifilisa čūlas, cietais šankrs, gummas 67

stellēt sūtīt 93

stops sens beramu vielu un šķidrumu tilpuma mērs (1,305 *l* — 1761. gada Rīgas mēru sistēmā) 11, 12, 20, 35, 37, 40, 52, 60, 61, 65, 95, 96

strāpe sods 41

straujs straume, strūkla (par asinīm) 7

strēķis reize, brīdis; laiks 30, 46, 81, 93

strīķēts nolīdzināts, līdzens (līdz ar malu) 88b

○ **strutas** 11, 24, 36, 64, 76, 84, 87, 88

sūdaiņs strutains 79

○ **sūdi** strutas 23

suišas pārāk daudzas, vairākas 15

suiši, suiti daudz, ļoti 22*, 29, 35, 41, 46, 66, 72, 78, 79, 80, 88c, 91

suita lieka, nevajadzīga 87

suits lieki, nevajadzīgi; par daudz 10, 95

suitums pārpilnība, liels daudzums; pārmērs 18, 24, 31, 60, 82

○ **sukata** dilonis, plaušu tuberkuloze 38, 66

sūkuls sūkalas 51

suņkūlām: sūņkūlām kult nopērt, piekaut kā suni 44

○ **suņustobri** plankumainais suņstobrs *(Conium maculatum)* 46

○ **sūrstēšana** 86, 90

○ **sūrums** rūgtums; iekaisums, kas sūrst 22, 51, 56, 84

sust, sūstēt kaist, karst 84, 87

○ **sutons** augonis 87

○ **svaidama zāle** ziede 88

○ **sveču tauki** 90

○ **sveķi** 63—65, 76, 77, 79, 88—90, 92

svenkoties gāzelēties, grīļoties, ļodzīties 34, 58

○ **sviedri** 7, 8, 18, 21*, 56, 62, 66, 70

○ **sviedrošana** sviedrēšana 19

○ **sviests** 66, 76, 90, 92, 96

○ **svīstams pulveris** sviedrējamais, sviedrus dzenošs pulveris 88d

○ **svīšana** 19, 66, 75

Š

○ **šausmas** drebuļi 8
○ **šaušalas** drebuļi 9
šauties virsū strauji uzbrukt; uznākt 7
šermeles šausmas 15
šipirkstis, arī šipirksts, šipirkstīte, pašipirkstīte (dsk. šipirkši//šipirksti) šķipsniņa 38, 80, 88b, 88c, 88d, 95
○ **šķiedamajs plāsteris** šķidinošs, mīkstinošs plāksteris 92
○ **šķīstamas zāles, šķīstamajs** tīrītājas zāles 63, 84
šķīstīšana tīrīšana 22*, 86
šķīstīt tīrīt 39, 68
šķīsts šķidrs 91
šķorēts glazēts, vāpēts 79
šūde šuve, vīle 78

T

○ **tabaciņs, tabaks** tabaka 11, 12, 84
tādai tādā veidā 88d
takmēr tomēr, taču 30, 31, 74
tāmnieki vidzemnieki ar šo vārdu apzīmē alūksniešus un tos, kas dzīvo aiz Daugavas; kurzemnieki — tos, kas dzīvo gar Lietuvas robežām; tie, kas nerunā «tīru» latviešu valodu (Lange, 1773) *55*
○ **tauki** 24, 40, 90—92
tauta suga 87
tekatņi bērni, kas jau prot staigāt 57
telerķis šķīvis 8
○ **teriak[s]**, sk. **driaklis** 75
○ **terpentīns** 63, 64
○ **terpentiņu elje** terpentīne[ļ]a 77
tiekams kamēr 66, 68
tieslēmēji zīlnieki, pareģi *5*, 15
tikāt tikot 4, 18
tīšams tīšām *57*
tītīgi spītīgi, ietiepīgi 88c
○ **trakība** trakums 74
○ **trakums** 74
tresēšana spriedelēšana; pļāpāšana 47
tresmanis prātnieks, prātotājs 33
○ **triekums** sasitums 82, 83
○ **trums** augonis 10, 12, 51, 63, 67, 84

○ **tukša dūša** 68
○ **tūkums** 12, 18, 21, 22, 24, 35, 40, 61, 66, 67, 69, 70, 73—75, 78, 80, 82, 83, 85, 86, 89, 90, 92
tuma biezumi, duļķes 12, 42
turpāk turpmāk 9, 90
turplīk turpmāk 12, 34, 48, 59
turplikam turpmāk 80
tversme atbalsts, atspaids 9, 75
○ **tvīkums** karstums 16, 22*, 31, 42, 86

U

○ **ūdenssērdzīgs** slimnieks, kam ir tūska 39, 40, 63, 68
unspiegelis pūcesspieģelis 18
urknot jaukt, vandīt, rakņāties, urķēties 71
○ **utis** 40, 94
uzcīsties censties 68
uzklāt atklāt 21*, 42, 57
uzmākdams apgrūtinošs, uzmācīgs 2, 30
uzmākt apgrūtināt, uzmākties 93
uzzīmēt norādīt, parādīt, izskaidrot; atklāt, atsegt 3, 15, 16, 32, 34, 47, 82, 87, 93

V

○ **vadka** degvīns 42
○ **vaigi** 21, 74
○ **vaina** slimība 3, 5, 7—12, 17, 21, 23*, 35, 38—41, 46, 51, 55, 56, 59, 62, 66, 70, 72, 73, 75—78, 80, 82—86, 89, 93—95
vair vairāk, vairs 37, 40, 59, 67, 74, 75, 88
○ **vājais** slimnieks 13, 19, 24, 30—32, 54, 76, 82, 88d
○ **vājība** slimība 1, 3, 5, 6, 9, 14, 16, 17, 20, 25, 29—31, 39, 45, 49, 51—54, 56, 68
○ **vājinieks, vājnieks** slimnieks 13, 18, 29, 81, 88b, 96
○ **vājš laiks** slimošana 3, 15, 29, 34, 88d
○ **vājums** slimība 2, 6—8, 15—17, 20, 30, 31, 54, 60, 93
valinām lēnām, lēnītiņam 62, 90
vaļinieks cilvēks, kam ir brīvs laiks 47
○ **vārdi** buramvārdi 13, 34, 36, 76
○ **vārdotājs** pūšļotājs 34

○ **varduļi** lielā strutene *(Chelidonium majus)* 86
varša maisījums, sajaukums 10, 15
○ **vasks** 11, 84, 89, 91, 92
○ **vāšu lūpa** brūces mala 78
○ **vāts** brūce, čūla, ievainojums, arī krevele 3, 10—12, 51, 63—65, 67, 69, 70, 73, 76, 79—81, 83, 84, 86—89, 91
○ **vāveriņi** purva vaivariņš *(Ledum palustre)* 94
vedens pavediens 88
○ **vēdera aizspundēšana** aizcietējums 71
○ **vēdera apstātņi** vēdera aizcietējums 40, 72
○ **vēdera atvieglošana** 19
○ **vēdera graizes** 13, 69, 71, 96
○ **vēdera laišana** caureja 71
○ **vēdera uzpūšana** 92
○ **vēders** 10, 13, 16, 19, 33, 34, 38—40, 42, 54, 69—71, 88a, 88b, 92
veikne veiksme; laimīga izdošanās, panākums 2, 4, 60
○ **velkami radziņi** sk. **radziņi**
○ **vellasūds** smirdīgā ferula (?) *(Asa foetida)* 13, 16, 92
○ **vēmeklis** 42
○ **vēmens** vēmiens 39, 42, 56, 68, 94
○ **vemes, vēmes** vemšana 20, 42, 88b
verdots verdošs 32, 51, 52
verendel[e] ceturtdaļa (sagrozīta vācu v.f.) 90
○ **vērmeļi** parastā vērmele *(Artemisia absinthium)* 82
vērselīgs paklausīgs; tāds, kas ļauj sevi vadīt 4
○ **veselība** 2, 5, 6, 8, 9, 15, 26, 33, 37, 41, 45, 54, 57, 60, 93
○ **vēžu čaumalas** 88b
viduksnējs tāds, kas atrodas vidū, iekšienē, iekšpusē 61, 67
vidusdiena pusdiena 88c
viduvējs tāds, kas atrodas vidū, iekšienē, iekšpusē 61
vienāži vienādi 6, 16, 77
vilcīgs staipīgs 91
vilgums atspirdzinājums, veldze 2, 16, 31, 32, 48
viļātājs putns pielabinātājs; vilinātājs 60
virags atvars; ūdens virpulis, mutulis 84
virināt[1] vārīt 52
virināt[2] skalot rīkli, skalot kaklu 40
virše: no viršes no ārpuses, no virspuses; no izskata, pēc izskata 56, 85
viršu varšu juku jukām 9

viskin, visķin ļoti; visai 19, 43, 53, 78

○ **vītols, vītola miza** *(Salix)* 12, 37, 38, 87

vīze veids 4, 5, 6, 11, 13, 22, 29, 38, 48, 53, 54, 63, 64, 69, 80, 88, 88a, 88d

vižot varēt, spēt; censties; gribēt 71

Z

○ **zaķu tauki** 24

○ **zaķukāposti** parastās kumeļpēdas *(Asarum europaeum)* 55

○ **zāles** medikamenti, arī ārstniecības augi 1—3, 5, 6, 8—10, 13—20, 23, 33—35, 37—40, 45—51, 53—56, 60, 61, 69, 72, 76, 79, 80, 82—84, 86—88, 88c, 88d, 91, 93—96

zālīgs, zāļīgs ārstniecisks, dziedniecisks 48, 56

zālojams ārstniecisks, dziedniecisks 56

○ **zalpieter(i)s** salpetris 16, 20, 55, 81, 87, 88a, 88c, 88d

zalš un smags, zaļš un smags stiprs un spēcīgs 30, 34, 42, 54, 60

○ **zalve** ziede 3, 23, 40, 65—67, 78—80, 82, 88

zāļojs ārstniecisks, dziedniecisks 48

○ **zāļotāja, zāļotājs** zāles, medikaments 51, 67, 70

zāļoties ārstēties 15

○ **zāļubodnieks** zāļu tirgotājs, aptiekņieks, aptiekārs, drogists 88d

○ **zāļu vārītājs** aptiekārs 45, 46

○ **zāļu zinātājs** ārsts, dziednieks 3

○ **zeltenā sērga** dzeltenā kaite 68

zeltans, zeltens dzeltens 68, 72, 86

○ **zeltums, pautu zeltums** olas dzeltenums 79, 88

○ **zemene** meža zemene *(Fragaria vesca)* 88

zemisks: mūsu zemiska valoda mūsu zemes valoda 68

○ **zīdeklis** knupis 88c

○ **ziepes** 21, 23, 92

zīlnieks 13, 15, 36

○ **zilums** zemādas asinsizplūdums 82

zināma sirds sirdsapziņa 60

○ **zirdzenāji, zirdzenes** ārstniecības dižzirdzene *(Archangelica officinalis)*, **zirdzenāju saknes** 48, 88d

○ **zirneksļa tīkls** 77

○ **zobi** 21, 42, 73, 74

○ **zobu kvēla** zobu sāpes 21
○ **zosu tauki** 24, 90, 91

Ž

žagas lapu slotiņas 71
žigloties steigties 77
žipirkste (žipirkstīte, pažipirkstītis) šķipsniņa 36, *55*; sk. arī **šipirkstis**
žūpūtis žūpa 57
žurku pires žurku spiras, izkārnījumi 23

P. E. WILDE, J. LANGE UND «LATVIEŠU ĀRSTE» («LETTISCHER ARZT»)

«Latviešu Ārste» («Lettischer Arzt») ist die erste periodische Ausgabe in lettischer Sprache, die 1768 in Põltsamaa (Ober-Pahlen) in 25 Stücken vom Arzt, Kulturschaffenden und gesellschaftlichen Arbeiter Peter Ernst Wilde herausgegeben wurde.

In dieser Ausgabe ist der Text parallel zur Faksimilereproduktion in moderner Schreibweise gegeben, dem historische, medizinische und sprachliche Betrachtungen und Erläuterungen hinzugefügt sind, auch ein Wörterbuch, in dem veraltete Wörter erklärt werden und medizinische Termini aufgenommen sind.

Peter Ernst Wilde wurde 1732 in Pommern geboren, er hatte Theologie, Jurisprudenz und Medizin in Königsberg und Halle studiert. Den Grad eines Doktors der Medizin erwarb er 1765 in Greifswald. 1765 kam er aus Königsberg nach Jelgava (Mitau), wo er seine Wochenschrift «Der Landarzt» herausgab. Dann hielt er sich kurze Zeit in Riga auf und begann im Jahre 1766 in Põltsamaa zu arbeiten, wo er ein Krankenhaus, eine Apotheke und eine Druckerei einrichtete. Durch seine Tätigkeit als Arzt und Pädagoge, aber insbesondere als Publizist und Verleger hat P. E. Wilde die fortschrittlichen Bestrebungen seines Zeitalters ausgedrückt. In der Wochenausgabe hat er Abhandlungen über medizinische, landwirtschaftliche und pädagogische Fragen veröffentlicht. Er ist 1785 in Põltsamaa gestorben.

«Latviešu Ārste» ist für den vom feudalen Joch bedrückten Bauer gemeint, den Peter Ernst Wilde als gleichberechtigten Menschen ansieht

und sich bemüht, ihm mit freundschaftlichen Anweisungen und Ratschlägen zur Gesundheitspflege, zum Bekämpfen von Krankheiten und zur Heilkunst zu helfen. Der Autor weist auf die beklagenswerte sanitäre Lage, den Aberglauben, die Trinksucht und den Mangel an Nahrung hin. Es wird der Ausbruch und die Entwicklung von Krankheiten erklärt. Zur Heilkunde werden mehrere bekannte volksärztliche Mittel und Handgriffe empfohlen, es wird das Sammeln, die Zubereitung und der Gebrauch von Drogen beschrieben. Der größte Teil der empfohlenen Verfahren war rationell und den Bauern zugänglich.

«Latviešu Ārste» ebenso wie die ähnliche estnische Ausgabe «Lühhike öppetus» ist aus der Handschrift von P. E. Wilde «Eine ärztliche Anweisung für den Landmann» übersetzt. Mit «Latviešu Ārste» hat die lettische Presse und Journalistik begonnen, das ist die erste umfassende den medizinischen Fragen gewidmete Ausgabe in lettischer Sprache sowie eine wichtige Quelle für Geschichte und Sprache des 18.Jh. in Lettland. Den Text hat der Pastor von Smiltene Jakob Lange (1711—1777) ins Lettische übersetzt.

Jakob Lange wurde 1711 in Königsberg geboren. Er hat Kultur- und Geschichtswissenschaften, auch Theologie an der Königsberger Universität studiert. Neben dem Lateinischen, Griechischen, Hebräischen hat J. Lange auch Litauisch erlernt. Nach vier Arbeitsjahren in St. Petersburg ist er zu Weihnachten 1736 in Vidzeme (Livland) eingetroffen, in sechs Wochen hat J. Lange Lettisch soweit erlernt, daß er seine erste Predigt für eine lettische Gemeinde in lettischer Sprache halten konnte. Noch ein Jahr später wurde er in die Kommission zur Revision der zweiten Bibelausgabe eingeladen. Die ersten acht Jahre war J. Lange Pastor in Ēvele (Wohlfahrt), seit 1745 — in Smiltene, 1762 wurde er zum Propst vom Kreis Cēsis (Wenden) ernannt, seit 1771 ist er Generalsuperintendent von Livland. J. Lange ist 1777 in Riga gestorben und in Smiltene beigesetzt.

Mit seinen ersten Arbeitsschritten in Livland begann J. Lange, das Volk aktiv auszubilden. Er hatte Parochialschulen organisiert und den Mitgliedern der Gemeinde das Wesen der kirchlichen Zeremonie erläutert. In der Freizeit hatte er das Material für ein lettisch-deutsches und deutsch-lettisches Wörterbuch gesammelt und systema-

tisiert, das bereits 1757 zum Druck vorbereitet war, aber wegen verschiedener historischer Kataklysmen und Unfälle erst im Todesjahr des Verfassers herausgegeben wurde.

J. Lange hatte auch viel zur Bildung des Volkes auf verschiedenen Lebensgebieten beigetragen, und eines davon war die Gesundheitspflege des Menschen. Offensichtlich hatte ihn das ofte Leiden an Krankheiten und die hohe Sterblichkeit unter den Bauern veranlaßt, die ärztlichen Anweisungen von P. E. Wilde zu übersetzen. In allen seinen Werken, auch in seinen Übersetzungen versuchte J. Lange, Beispiele aus dem Leben der Letten einzustreuen. Er benutzte verbreitete Sprachkonstruktionen, Redensarten, Sprichwörter und Vergleiche, er mied bewußt direkte Übersetzungen aus dem Deutschen, die in ziemlich großer Zahl in Werken damaliger Autoren zu finden waren. Wegen der lettischen Ausdrucksweise ist die Sprache Langes verhältnismäßig leicht aufzufassen, auch für den heutigen Leser.

Jedoch hat sich im Laufe von zwei Jahrhunderten in der Sprache, wenigstens in der Schriftsprache, vieles verändert, darum kann man in «Latviešu Ārste» mehrere formelle und semantische Unterschiede von der heutigen Literatursprache finden. Hier sind alte Deklinationsformen des Substantivs, Reste des Duals, das Supinum, alte Partizipien zu finden, die sich bis heute nicht mehr erhalten haben oder nur in einzelnen Mundarten gebraucht werden. Hier sind auch von der Literatursprache unterschiedliche Formanten der Wortbildung, archaische Partikeln, veraltete Bedeutungen der Präpositionen zu finden, viele Wörter unterscheiden sich in ihrer Bedeutung von denn heutigen, öfters als heutzutage werden syntaktische Konstruktionen mit dem Partizip *-am* und mit dem Akkusativobjekt gebraucht.

J. Langes Sprache enthält in dieser periodischen Ausgabe reiche Lexik, sie entspricht den mittellettischen Mundarten von Vidzeme und zeugt von der Vertiefung des Autors ins Wesen der lettischen Sprache, ist aber nicht ganz frei vom Einfluß der deutschen Sprache, worauf der viel zu häufige Gebrauch des Demonstrativpronomens *tas* hindeutet sowie der Gebrauch einer Negation anstatt der dem Lettischen eigenen doppelten Negation, die Nachstellung des Attributs.

«Latviešu Ārste» in Übersetzung von J. Lange ist ein großartiges Denkmal der lettischen Sprache des 18.Jh., das die volkstümliche Sprache in Livland widerspiegelt. Auf solche Weise ist «Latviešu Ārste» nicht nur die erste periodische Ausgabe speziellen Charakters, sondern auch eine wichtige sprachgeschichtliche Quelle, und sie ist von Nutzen für Medizinhistoriker, Forscher der Volksheilkunde, auch für Sprachwissenschaftler und für alle, die sich über Entwicklung der lettischen Sprache und der Heilkunde interessieren.

Der erste Biograph von P. E. Wilde war sein Zeitgenosse K. F.Gadebusch, spätere bibliographische Ergänzungen stammen von J. Čistowič und E. Seuberlich. Die Tätigkeit von P. E. Wilde im Zusammenhang mit der estnischen Kultur haben J. Pegel, V. Kalnin und H. Gustavson umfassend erforscht. Die Ausgabe «Latviešu Ārste» ist in Lettland sowohl vom sprachwissenschaftlichen, als auch vom gesellschaftlichen und historischen Standpunkt in Veröffentlichungen von A. Ozols, K. Egle, K. Karulis und A. Jansons analysiert, F. Jaunbelzējs hat sich seinerseits der Erforschung der philosophischen Anschauungen von P. E. Wilde zugewandt.

П. Э. Вилде, Я. Ланге и «Латвиешу арсте» («ЛАТЫШСКИЙ ВРАЧ»)

«Латвиешу арсте» («Латышский врач») является первым периодическим изданием на латышском языке. Оно издавалось в 1768—1769 гг. в Пылтсамаа (Оберпален) в Эстонии врачом, культурным и общественным деятелем Петером Эрнстом Вилде. В настоящем издании наряду с факсимильным воспроизведением «Латвиешу арсте» текст дается также в современной орфографии. Кроме того, предлагаются исторический, медицинский и языковедческий очерк, комментарии и словарь устаревших слов и медицинских терминов.

Петер Эрнст Вилде родился в 1732 году в Померании, изучал теологию, юриспруденцию и медицину в Кенигсберге и Галле, в 1765 году в Грейфсвальде удостоился докторской степени. В 1765 году он переехал из Кенигсберга в Елгаву, где издавал журнал «Der Landarzt», затем короткое время проживал в Риге, а с 1766 года работал в Пылтсамаа, где основал больницу, аптеку и типографию. В своей врачебной, педагогической и особенно публицистической и издательской деятельности Петер Эрнст Вилде являлся выразителем прогрессивных стремлений своей эпохи. В своем еженедельнике он печатал очерки по вопросам врачевания, сельского хозяйства и педагогики. Вилде умер в 1785 году в Пылтсама.

Адресатом «Латвиешу арсте» является угнетенный при крепостном праве крестьянин, которого Петер Эрнст Вилде считает равноправным человеком и которому пытается помочь дружескими со-

ветами и поучениями о том, как следует заботиться о здоровье, как предупреждать болезни, лечить их. Автор обращает внимание на жалкие санитарные условия, суеверия, пьянство и недостаточное питание народа. Разъясняются причины возникновения и течение различных болезней. Для лечения рекомендуется использовать разнообразные средства и способы народной медицины, даются советы по сбору и заготовке лекарственных трав, их применению. Большинство методов, рекомендованных автором, были рациональны и доступны крестьянам.

«Латвиешу арсте», как и подобное эстонское издание «Lühhike õppetus», представляет собой перевод с рукописи Вилде «Eine ärztliche Anweisung für den Landmann». «Латвиешу арсте» стоит у истоков латышской периодической печати и журналистики, это первое значительное издание на латышском языке, посвященное медицинским вопросам, а также ценный источник для изучения истории Латвии и латышского языка XVIII века. Автором латышского перевода является пастор из Смилтене Якоб Ланге (1711—1777).

Якоб Ланге родился в 1711 году в Кенигсберге. Изучал гуманитарные науки и теологию в Кенигсбергском университете. Наряду с латынью, греческим и древнееврейским языками изучал и литовский язык. После четырех лет работы в Петербурге на Рождество 1736 года Ланге приехал в Видземе, где в течение шести недель овладел латышским языком в такой степени, что смог выступить с проповедью перед латышским приходом. Через год он был приглашен в комиссию по подготовке второго издания Библии.

Первые восемь лет Я. Ланге работал пастором в Эвеле, с 1745 года — в Смилтене, в 1762 году его назначают пробстом в Цесисском уезде, с 1771 года он является лифляндским генералсуперинтендантом. Умер в 1777 году в Риге, похоронен в Смилтене.

С первых шагов своей деятельности в Смилтене Я. Ланге начал активную просветительскую работу среди народа. Он организовывал приходские школы, разъяснял прихожанам сущность церковных обрядов. В свободное время он собирал и систематизировал материалы для латышско-немецкого и немецко-латышского словаря, который был подготовлен к изданию уже в 1757 году, однако

вследствие различных недоразумений и катаклизмов истории вышел в свет только в год смерти автора.

Я. Ланге занимался просвещением народа и по различным бытовым вопросам, например, как укреплять здоровье. Очевидно, высокая заболеваемость и смертность среди крестьян и являлись тем поводом, который побудил его сделать для крестьян перевод указаний П. Э. Вилде по врачеванию. Все свои произведения, в том числе и переводы, Я. Ланге старался оживлять примерами из жизни латышей, употреблять распространенные языковые конструкции, пословицы и поговорки, сравнения, сознательно избегал германизмов, которые весьма пышно процветали в произведениях других авторов той эпохи. Поэтому язык Я. Ланге легко воспринимается и современным читателем. И все же за два столетия язык, особенно книжный, претерпел значительные изменения, поэтому в «Латвиешу арсте» встречаются некоторые формальные и семантические отличия от современного литературного языка. Здесь можно обнаружить древние падежные формы имен существительных, признаки двойственного числа, супин, не сохранившиеся в современном языке причастия и деепричастия. Встречаются также отличающиеся от современных словообразовательные элементы, архаичные частицы, устаревшие значения предлогов, по лексическому значению многие слова не совпадают с современными, чаще чем в настоящее время употребляются деепричастные конструкции с объектом в винительном падеже.

Язык Якоба Ланге в «Латвиешу арсте» отличается лексическим богатством, соответствует наречиям Видземе, свидельствует о глубоком знании переводчиком латышского языка, хотя перевод еще не совсем свободен от влияния немецкого языка. Об этом свидетельствуют более частое, чем это необходимо, употребление указательного местоимения *tas*, употребление простого отрицания вместо двойного, а также определения после определяемого слова.

«Латвиешу арсте» в переводе Я. Ланге — замечательный памятник латышского языка XVIII века, запечатлевший устную речь народа Видземе. Таким образом, «Латвиешу арсте» — не только первое периодическое издание по специальным знаниям на латыш-

ском языке, но и весьма значительный источник истории языка, представляющий интерес для историков медицины, исследователей народной медицины, языковедов и всех, интересующихся развитием латышского языка и медицины.

Первым биографом П. Э. Вилде был его современник К. Ф. Гадебуш, впоследствии биографию пополнили новыми сведениями Я. Чистович и Э. Зойберлих. Деятельность П. Э. Вилде во взаимосвязи с эстонской культурой изучали Ю. Пегель, В. Калнин и Х. Густавсон. «Латвиешу арсте» в языковедческом, общественном и историческом аспекте в Латвии шире анализировалось в публикациях А. Озолса, К. Эгле, К. Карулиса и А. Янсона. Ф. Яунбелзейс изучал философские воззрения П. Э. Вилде.

SATURS

«Latviešu Ārstes» faksimiliespiedums 5
«Latviešu Ārstes» transkribētais teksts (sagatavojusi Kornēlija Pokrotniece) 105
P. E. Vilde un «Latviešu Ārste». Arnis Vīksna 175
J. Lange un «Latviešu Ārste». Kornēlija Pokrotniece 199
Vārdnīca. Kornēlija Pokrotniece, Arnis Vīksna 219
P. E. Wilde, J. Lange und «Latviešu Ārste» («Lettischer Arzt») . . . 246
П. Э. Вилде, Я. Ланге и «Латвиешу арсте» («Латышский врач») . . . 249

Vilde Pēteris Ernsts

LATVIEŠU ĀRSTE

Redaktore *Dz. Karisa.* Māksl. redaktore *A. Lubgāne.*
Tehn. redaktore *B. Briede.* Korektore *Z. Stikute.*
Vāku zīm. *A. Sprūdžs.*

Izdevniecība «Zvaigzne», 226013, Rīgā, K. Valdemāra ielā 105. Reģistr. apliec. Nr. 2-0300. Izdevn. Nr. 8037/DM-11. 14,89 uzsk. iespiedl.; 14,74 izdevn. l. Metiens 10 000 eks. Iespiests Rīgas Paraugtipogrāfijā, 226004, Rīgā, Vienības gatvē 11. Pasūt. Nr. 102533.

PEIPVS
SEE
Wirzjerw
Porka
Kobylie
Pleskow
Petschur
LIVLANDT
ESTLANDT
KREISS
WENDEN
SCHEDEN
Dorpat
Fellin
Weissenstein
Oberpahlen
Wolmarshof
Arrasch
Drobbysch
Serben
Neuhof
Lodenhof
Launekaln
Friedrichshof
Jürgensburg
Adamshof
Burtneck
Wolfart
Luhde
Karolen
Neuhausen
Rauge
Sennen
Marienburg
Schwanenburg
Neu Schwanenburg
Lettin
Kroppenhof
Kronenhof
Selsau
Zirsten
Löser
Buzkofsky
Golgofsky
Sinolen
Malemois
Aahof
Durenhof
Seltingshof
Kalnemois
Buschhof
Ottenhof
Kortenhof
Arenshof
Buchholtzhof
Blumenhof
Tirsen
Lissohn
Sermus
Nachtigal
Nitau
Schuss
Kayenhof
Pebalg
Grothusenhof
Sossenhof
Druxen
Adleen
Kokenbergen
Schlippenhof
Axelhof
Annenhof
Deutsch Autz
Segewold
Gahlenhof
Roop
Raiskum
Strikenhof
Lindenhof
Orellen
Lubahof
Smilten
Stirhof
Hornstenhof
Palzmar
Bilskernhof
Trikaten
Wolmer
Papendorf
Waidau
Kokenhof
Kegeln
Rosenbeck
Tuhdum
Stolben
Ausenhof
Roseneburg
Friedenberg
Jürgenshof
Vesselhof
Launekaln
Dreyenhof
Blumbergshof
Planshof
Vitkopshof
Semgal
Dickeln
Wolmershof
Trangelshof
Kautgershof
Axelkal
Dutkenhof
Sackenhof
Filkenhof
Raudenhof
Serbigal
Darsen
Brunshof
Treppenhof
Schwartzbekshof
Notkenshof
Kesack
Kragenhof
Neu Leitzen
Neppekal
Neppenhof
Arrenhof
Schreiberyko
Inzen
Menzenhof
Regesinski
Semmershof
Handen
Gelsbeck
Beyenhof
Babetzki
Durenhof
Aalnemois
Buschhof
Ottenhof
Kortenhof
Arenshof
Buchholtzhof
Blumenhof
Tirsen
Lissohn
Golgofsky
Sinolen
Malemois
Aahof
Durenhof
Seltingshof
K

LATVIEŠU ĀRSTE